İslâm Mütefekkirlerinin Avrupa Rönesansına Tesirleri

Prof. Dr. Seyyid Irmak

CİNİUS YAYINLARI

Moda Caddesi Borucu Han No: 20 Daire: 504-505
Kadıköy 34710 İstanbul
Tel: (216) 5505078
http://www.ciniusyayinlari.com
iletisim@ciniusyayinlari.com

Bekir Kavruk
İSLÂM MÜTEFEKKİRLERİNİN
AVRUPA RÖNESANSINA TESİRLERİ

ISBN 978-605-wwwwwwwwwwwwwww

BİRİNCİ BASKI: Mart, 2019

Baskı ve cilt:
Cinius Sosyal Matbaası
Çatalçeşme Sokak No:1/1
Eminönü, İstanbul
Tel: (212) 528 33 14

Sertifika No: 12640

© SEYYİD IRMAK, 2019

© CİNİUS YAYINLARI, 2019

Tüm hakları saklıdır.
Bu yayının hiçbir bölümü yazarın yazılı ön izni olmaksızın,
herhangi bir şekilde yeniden üretilemez,
basılı ya da dijital yollarla çoğaltılamaz.
Kısa alıntılarda mutlaka kaynak belirtilmelidir.

Printed in Türkiye

İSLÂM MÜTEFEKKİRLERİNİN AVRUPA RÖNESANSINA TESİRLERİ

ARAŞTIRMA

Prof. Dr. SEYYİD IRMAK

Cinius Yayınları

“Kral Şarlman İspanya’yı Müslümanlardan aldığında
Gırnata Sarayının meydanında bir milyon el yazması
eseri şenlikler yaparak yaktırdı.
Bunlardan bize sadece 30 eser ulaştı.
Biz bu 30 eserle atomu parçaladık ve Ay’a çıktık.
Eğer o yakılan kitapların yarısı kalsaydı, bugün galaksiler
arasında seyahat ediyor olacaktık”.

Fransız Fizikçi Pier Curie

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9
DİN VE MEDENİYET 12
İSLÂM MEDENİYETİ 15
AVRUPA'NIN İSLÂM MEDENİYETİ İLE TANIŞMASI 21
BAZI İSLÂM MÜTEFEKKİRLERİ VE AVRUPA RÖNESANSI'NA TESİRLERİ 25
İSLÂM FELSEFESİ VE AVRUPA DÜŞÜNÜRLERİNE TESİRLERİ 27
İSLÂM HEKİMLERİ VE TIBBİ BULUŞLAR 54
MATEMATİK VE ASTRONOMİ SAHASINDAKİ KEŞİFLER 65
FİZİK VE KİMYA SAHASINDAKİ KEŞİFLER VE AVRUPA'DAKİ YANKILARI 80
COĞRAFYA VE DİĞER KEŞİFLER 88
İSLÂM KÜLTÜR VE EDEBİYATININ AVRUPA'YA TESİRLERİ 92
İSLÂM HUKUKU VE İNSAN HAKLARI BEYANNAMESİ 104
SON SÖZ 107
KAYNAKLAR 111

ÖNSÖZ

Neredeyse bir asırdır, "din ilme manidir, bizi geri bırakıyor" diye diye yerimizde saydık. Aydın geçinen bazı bilim adamlarımız hâlâ, ilim ve teknikte ilerleyebilmemiz için, dini inançlarımızı terk etmemiz gerektiğini ileri sürmektedir. Hatta içlerinde aklı evvel bazıları daha da ileri giderek ilmi dinin yerine ikame etmeye çalışmaktadır. Yani işin aslında, dinsizliği din olarak dayatmaktadırlar.

Einstein'in "İlim ve Din" isimli makalesinde: "İlim bize, yalnız olanların (hadiselerin) birbirlerine nasıl bağlı olduklarını ve birbirlerini kendi şartları altında nasıl bulundurduklarını gösterir. Fakat aynı derecede bellidir ki, olanın bilgisi bize olması gerekeni öğretmez" denilmektedir.

Demek ki, ilim hadiseleri, din ise değerleri bildirir. İlim gerçeklik, din ise kıymet ölçüleri sahasıdır. İlim olayların nasıl olduğunu; din ise niçin olduğunu ve kimin yaptığını anlatır. Bilim atom bombasının nasıl yapılacağını gösterir, fakat nerede kullanılacağını tayin edemez. İşte burada görev Dine düşmektedir. Din bize atom bombasının insanlığın yararına kullanılması gerektiğini bildirir.

Yine Einstein'e göre, insana hedefini ve yolunu gösteren dindir. "Dinsiz ilim kör, ilimsiz din topaldır" sözleri de ona aittir. İlmi bir gemiye benzetirsek, din onun rotası gibidir. Rotasız bir gemi nereye, nasıl gideceğini tayin edemez. Karaya oturmak veya kayalara çarpıp parçalanmak o geminin değişmez akıbetidir.

Din ve bilim arasında gerçekten bir çatışma var mıdır? Ya da geçmişte bu iki kavram arasında bir çekişme vuku bulmuş

mudur? Bunu iyi araştırmak gerekir. Bir defa şunu göz ardı etmemek gerekir; mücerret olarak din ile bilim arasında bir çatışma olamaz. Çünkü mücerret din, mücerret bilime karşı değildir. Tarihte geçmişte, bu iki kavram arasında olduğu iddia edilen çatışma, aslında din ve bilimin kendisi arasında değil, tabileri ve temsilcileri arasında vuku bulmuştur. Bu çatışmalar farklı yorumlardan kaynaklanan, o da münferit olaylar şeklinde vuku bulmuştur.

Batı'da da, bizde de din adamları ile bilim adamları arasında zaman zaman anlaşmazlıklar olduğu bilinen bir gerçektir. Bu münferit anlaşmazlıkları umuma teşmil etmek yanlış olur.

Din ile bilim arasındaki ilişkinin tarihi seyrine baktığımız zaman, Avrupa'da ve bizde çok farklı olduğunu görürüz. Batı, ne zaman dinine sarılmış, dindar olmuş ise, ilim ve ilim adamlarına çok ağır baskılar uygulamıştır. Avrupa'da dini terminolojinin en katı olarak yaşandığı Orta Çağ'da, Kilise ile bilim adamları arasında amansız bir mücadele ve çatışma olduğu bilinen tarihi bir gerçektir. Kilisenin bilim adamlarına ağır baskı ve işkenceler uyguladığı, kilise ve papazların inançlarına ters düşen fikirler ileri süren herkesin engizisyon mahkemelerinde yargılandığı bu döneme rastlar.

Ünlü fizikçi Galileo, "dünya dönüyor" dediği için yine bu dönemde engizisyon mahkemelerinde idamla yargılanmıştır. Orta Çağ'da Avrupa'da, bütün hücumlar ve baskılar, dini çevrelerden ve kiliseden gelmiştir. Onların bu bilim ve bilim adamı düşmanlığı hakiki dinlerinden değil, tahrif ettikleri Hıristiyanlığın bozuk itikatlarından ve kör taassuplarından ileri geldiği aşikâr bir gerçektir.

Bozulmamış, hakiki Hıristiyanlık da diğer semavi dinler gibi, ilmin teşvikçisi ve koruyucusu olmuştur. Orta Çağ'ın sonuna doğru Avrupa'da, ilme karşı taassuptan gelen bu baskılar şiddetini yavaş yavaş kaybederek, Yakın Çağ'da iyice azalmıştır.

Kilisenin ve papazların baskısından kurtulan Avrupa'da, Yeni Çağ'da Rönesans dönemi başlamıştır.

Bizde ise din ve bilim arasındaki ilişki, Avrupa'dan tamamen farklı olarak süre gelmiştir. İslâm Dini daima müspet ilimlerin de teşvikçisi ve koruyucusu olmuştur. Bizim dinimizde ilme ve ilim adamına fevkalâde değer verilmektedir. Bunu, Kuran'ın ilk nazil olan ayetinin "Oku" diye başlamasından açıkça görmekteyiz. "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" ayeti bu hakikati gözler önüne sermektedir.

Yine Kuran'da birçok ayette: "Düşünmüyor musunuz?", "Bakmıyor musunuz?", "İbret almıyor musunuz?", "Tefekkür etmiyor musunuz?" gibi ilahi hitaplar, insanları bilim ve araştırmaya sevk etmektedir. İnsanların nazarlarını yeryüzünü araştırmaya yönlendirmektedir.

Peygamberimiz de pek çok hadislerinde ilim öğrenmeyi övmüş, bilim ve araştırmayı teşvik etmiştir. "Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz", " İlim müminin yitik malıdır, onu nerede bulursa alsın", "İlim, Çin'de de olsa, gidip alınız", " İki günü bir olan zarardadır" gibi hadisleri Hazreti Peygamberin ilme ne kadar önem verdiğini açıkça göstermektedir.

Avrupa'da, Orta Çağ'da, Kilise ile bilim adamları arasında amansız bir mücadele devam ederken, bilginler fikirlerinden dolayı Engizisyon mahkemelerinde yargılanırken; bizde ise, dinden aldığı teşvikle İbni Sina, Farâbî, Birûnî, Harizmî gibi dünya çapında dehalar yetişmiş; keşif ve buluşlarıyla hem İslâm âlemine hem de Avrupa'ya ışık tutup, onlara ilham kaynağı olmuşlardır.

DİN VE MEDENİYET

Medeniyet, Arapça "medine" kelimesinden gelmektedir. Lügat manası, yerleşik şehir hayatı demektir. Daha geniş manada medeniyet; adalet severlik, huzur, barış ve refah içinde insanca yaşamaktır. Medeniyeti, "yaşayışta, sosyal münasebetlerde, ilim ve sanatta tekâmül etmiş milletlerin durumu" diye de tarif edebiliriz. Bugün medeniyet denildiği zaman akla daha çok bu manası gelmektedir.

Din ise, dünya ve ahret saadetini kazanmak için, iman ve amel mevzuu olarak, Yaratıcı tarafından gönderilen hak ve hakikat kanunlarının tamamıdır. Oluş itibarıyla, medeniyet beşeri; din ise semavîdir.

Din ile medeniyet arasında sıkı bir irtibat, köklü bir alışveriş mevcuttur. Her ikisinin de ortak tarafı, insanlığa rahat ve huzurlu bir dünya hayatı sağlamaktır. Bu iki kavram etle tırnak gibi birbirine bağlıdırlar. Bu iki mevhumu, birbirinden ayrı düşünmek adeta imkânsız gibidir. İlme karşı bir din olamayacağı gibi, dinsiz bir medeniyet de düşünülemez. Onun için, Allah inancı ve din ihtiyacı beşeriyetin tekâmülü ile birlikte yükselmiştir.

İnsanlık tarihinin ilk devirlerinden beri dinler, medeniyetlere tesir etmiş ve daima medeniyetlerin kaynağını oluşturmuştur. İnsanlığın huzur ve saadeti,ancak madde-ruh arasındaki denge sayesinde mümkün olmuştur.

Tarihi Akışı İçinde Din ve Medeniyet isimli eserde: "Filhakika tarih; sosyal ve siyasi nizamın kuruluşunda, ahlâk ve fazilet duygularının yükselişinde, ilim, edebiyat, hukuk, felsefe ve sanatların gelişmesinde, kültür ve medeniyetlerin teşekkülünde, vatan ve millet duygularının doğuşu ve ilerlemesinde, iktisadi

ve ticarî faaliyetlerde ve nihayet günlük hayatın her safhasında din kadar derin bir rol oynamış bir kuvvet ve müesseseye şahit olmamıştır. Nitekim nerede bir din, bir mezhep zuhur etmiş ise, orada mutlaka yeni bir medeniyet ve kültür doğmuş; yeni bir hayat ve dünya görüşü meydana çıkmıştır" ifadesi ile dinin medeniyetlere ne derece tesir ettiği gözler önüne serilmektedir (Osman Turan, Tarihi Akışı İçinde Din ve Medeniyet, S. 10).

Yukarıdaki satırlar dinin, insanlığın terakkisinde ne kadar müessir olduğunu açıkça izah etmektedir. Fakat ne kadar esef vericidir ki, günümüzde bazı yarı aydınlarımız hala dine karşı muarız tavırlarını sürdürmektedirler. Ona karşı takındıkları menfi tavırları, ilmî olmaktan uzak, hissî ve art niyetli bir takım peşin hükümlere dayanmaktadır.

Bunların içinde gerçek manada kültürlü, dinin kıymetini ve mahiyetini, tarihî akışı içinde medeniyetlere tesirini bilen hemen hemen hiç yok gibidir. Maalesef içlerinden hiç birisi İslami bir eseri tetkik etme merak ve zahmetine katlanmamıştır. Din hakkında bildiklerinin çoğu da, oradan buradan kulaktan duyma, asılsız hurafelerdir.

Bir mütefekkirimiz onların gizli maksatlarını şu şekilde dile getirmektedir: "Bunlara göre medenî olmak için dinsiz olmak gerekiyormuş. Çünkü Avrupa top tüfek diye ileri gitmiş, biz Allah Allah diye diye geri kalmışız"(B.S. Nursi, Mektubat, S.40).

Bu iddiaları, onların, İslâmiyet'e karşı kin ve düşmanlıklarını açıkça ortaya koyduğu gibi, tarih bilgisi seviyelerini de göstermektedir.

Başka bir mütefekkirimize göre; "Gayet basit ve kaba, tenkide tahammülü olmayan basma-kalıp fikirleri hakikatin ta kendisi sanan bu kimseler, mahiyet ve ehemmiyetini bilmedikleri dini terk etmeyi ilerlemenin şartı telakki ediyorlar" (M. Kaplan, Büyük Türkiye Rüyası, S. 172).

Hâlbuki beşeriyet tarihinde kurulan ilk medeniyetler bile, semavi dinlerin tesiriyle meydana gelmiştir. İnsanlık tarihinde bir dönüm noktası oluşturan yazı ve ateşi, ilahi vahiy ile bir Peygamberin keşfettiğini kim inkâr edebilir? İnkâr etse bile,bunun aksini nasıl ispat edecektir? Hatta bugünkü medeniyet harikalarının bile ilk numunelerini, Peygamberler, mucizeleri ile göstermişlerdir. İlk gemiyi Hazreti Nuh'un, ilk saati de Hazreti Yusuf'un yaptığı bir gerçektir. Bu hakikate latif bir işarettir ki, sanatkârların birçoğu her bir sanatta birer Peygamberi pir kabul etmektedir. Mesela gemiciler Hazreti Nuh'u, saatçiler Hazreti Yusuf'u, terziler Hazreti İdris'i üstat kabul etmektedirler.

Bütün semavi dinler, insanlığa maddi ve manevi bir huzuru temin etmiş ve iman halkası etrafında bir medeniyet inkişaf etmeye başlamıştır. Bunu izah etmek için ciltlerle kitaplar yazılmıştır.

Bizim mevzuumuz daha çok, İslam Mütefekkirlerinin Avrupa'ya tesirlerini vurgulamak olduğundan fazla teferruata girmeden sadece bu konuyu izah etmeye çalışacağız.

İSLÂM MEDENİYETİ

Beşere yol gösterici, insanlığa kurtarıcı olarak gönderilen İslâm Dini, bütün insanlar için bir rahmet ve huzur kaynağı olmuştur. Beşeriyeti, hiç bir şeyin veremeyeceği maddi ve manevi bir huzur ve saadete kavuşturmuştur.

İslâm'dan önce beşeriyet, "fetret devrinin" en karanlık çağını yaşamaktaydı. İslam'dan önce, cahiliye devri diye de tabir edilen fetret devrinde, en vahşi hayatı Arap kabilelerinde görmekteyiz. Yeni doğmuş kız çocuklarını bile, cehaletin verdiği bir asabiyet ile diri diri toprağa gömme vahşiliğini gösterebilmekteydiler. Adam öldürmek, kan davası gütmek, küçük kan davalarını büyütüp kabile savaşları haline getirerek, toplu katliamlara girişmek onlar için âdeta bir şeref sayılıyordu. Güçlü, kuvvetliler; zayıf olanları esir edip, köle olarak çalıştırabilmekteydiler. Hatta esir ettikleri insanları, köle olarak hayvan gibi alıp satabilmekteydiler. Toplulukların ve milletlerin huzurunu bozan diğer kötü adetler de bütün dehşet ve vahşetiyle yaşanmaktaydı.

İşte böyle bir zamanda, bütün insanlık, manevî bir kıtlığın verdiği ıstırap ile susuzluktan çatlamış toprağın yağmur beklediği gibi, âlemlere rahmet olacak yeni bir dinin gelmesini beklemekteydi. Bu şartlarda, böyle bir zaman ve zeminde vah yedilen İslâm Dini, Arabistan'ın kızgın çöllerine bir vaha gibi hayat vermiş, oraları manen yeşertmiştir. Cahiliye devrinin dehşetli ve karanlık girdabında kıvranan Araplar, onun taptaze iman esaslarıyla hayat bulmuşlardır.

İslâm'ın doğuşundan hemen sonra, Kuran'ın ışığında, Kâbe merkezli, Mekke ve civarında muazzam bir medeniyet inkişafa başlamıştır. Kendi öz kızlarını dahi diri diri toprağa gömen vahşi

ve bedevi Araplar, İslâm Dini sayesinde, insana layık olduğu değeri veren ve insanca, huzur içinde yaşamayı temin eden yeni bir hayat sistemine kavuşmuşlardır. Bu yeni Din, onları düşmüş oldukları bu en aşağı mertebeden, insana yaraşır en yüksek zirveye çıkarmıştır.

İslâm'dan önce, kardeşini bile gözünü kırpmadan öldürebilen vahşi, bedevi Araplar, İslâm Dini ile müşerref olduktan sonra, düşmanını bile sevebilen medeni bir topluluk haline gelmişlerdir.

Mekke'de inkişaf eden bu yüksek medeniyetin akisleri, bir göle atılan taşın merkezden muhite doğru yayılan dalgaları gibi, fevc fevc bütün dünyayı kuşatmıştır. Arabistan sınırlarını aşarak, Yemen'e, Habeşistan'a, Suriye ve Mısır'a kadar uzanmıştır.

Bu ilahi nizam, cihan şümul olduğu için, bu civarda da sıkışıp kalmamış, daha uzaklara, İran, Irak, Horasan, Hindistan ve Orta Asya içlerine kadar yayılmıştır. Diğer yandan, Afrika içlerine, Doğu ve Kuzey Afrika'ya, oradan da Cebel-i Tarık yoluyla Avrupa'nın bir parçası olan İspanya'ya kadar uzanmıştır. Beri yandan İslamiyet, Suriye ve Anadolu'ya, oradan da Balkanlar'a ve Avrupa'nın içlerine, Viyana'ya kadar yayılmış, gittiği her yere yüksek bir medeniyet götürmüştür. İslam Medeniyeti gittiği her yerde insanların barış ve huzur içinde, insanca yaşamasını temin etmiştir.

Şüphesiz yeni bir medeniyetin kaynağı olan İslâm Dini, tabiiyetine giren Arap, Türk, Fars, Hint, İspanyol ve Zencilerin düşünce yapılarında, idare şekli, ekonomi ve iktisatlarında, ilim, edebiyat, hukuk, felsefe ve sanatlarında, hatta günlük yaşayışlarının her safhasında köklü bir inkılâp yapmıştır. Onları yaşadıkları, çoğu iptidai olan bedevi hayattan, yüksek medeniyet seviyesine çıkarmıştır.

İslâm Dini zuhur ettiği zaman, dünyanın en cahil kavimlerinden olan Araplar, onun sayesinde bütün insanlara üstat

ve muallim olmuşlardır. Bediüzzaman Said Nursi bir eserinde "İslam'ın müessiriyetine bak ki, en bedevi ve en ümmi (okuma yazmasını bilmeyen) bir kavmi, getirdiği nur vasıtasıyla, kısa bir zamanda dünyaya üstat ve hâkim eylemiştir" buyurmaktadır (B. S. Nursi, Şualar, Sayfa, 107).

Yine Türklere, dünya tarihindeki müstesna yerlerini İslamiyet kazandırmıştır. Onun sayesinde, asırlardan beri at üstünde, göçer çadırlarında yaşadıkları göçebe hayatından, yerleşik medeni hayata terakki ettikleri tarihi bir gerçektir. Onun sayesinde asırlarca devam eden yüksek medeniyetler ve şanlı devletler kurmuşlar,dünyaya hâkim olmuşlardır.

Dünyanın başka yerlerinde insandan sayılmayan, bir hayvan gibi alınıp satılabilen zenci ve köleler, hakiki hayat ve şahsiyetlerine İslâm Dini sayesinde kavuşabilmişlerdir.

İşte Arap Yarımadasında bir Güneş gibi doğan İslâmiyet bu hususiyetlerinden dolayı, asırlarca dünyanın önemli bir kısmına hükmetmiştir. Bütün bu topraklar üzerinde yaşayan, çeşitli ırk ve milletlerden meydana gelen Müslümanlar, Kuran'ın ışığında bütün dünyayı aydınlatan muazzam bir İslâm Medeniyeti kurmuşlar ve yaşamışlardır. Bu İslâm Medeniyetinin kuruluşu ve yükselişi tarihin en önemli hadiselerinden birisidir. Bu medeniyet bütün dünyayı etkilemiş ve tarihin akışını değiştirmiştir.

Tarih, bugünkü demokrasi benzeri ilk Cumhuriyet örneğine, Araplarda, Asrı Saadette, Dört Halife devrinde şahit olmuştur. Bilindiği gibi, Peygamberimiz Hazreti Muhammed (A.S.M.)'in vefatından sonra, halife olan Hazreti Ebu Bekir, Hazreti Ömer, Hazreti Osman ve Hazreti Ali sırasıyla halkın reyleri ile halife olarak seçilmişlerdir.

Tarihçi W. Bartholt'ın bir eserinde "Daha sonra hüküm süren Emevi ve Abbasiler zamanında, yeni yeni şehirler inşa edilmiş, fütuhat genişletilmiş ve her bakımdan memleketin imarına çalışılmıştır" denilmektedir (F.Köprülü, İslam Medeniyeti Tarihi, S. 131).

Tarihçi Draper: "Müslümanlar her tarafta medreseler tesis ederek Moğolistan'da, Tataristan'da, Merakeş, Fas ve İspanya'da da çok sayıda okul ve medreseler açtılar. Semerkant'ta ilk rasathaneyi, İspanya'da ise ikinci diğer rasathaneyi kurdular. Müslümanların ilme verdikleri önem, bir âlim hangi dinde olursa olsun, hangi memlekette bulunursa bulunsun ona bakılmaz, ancak ilmine önem verilirdi" diye Müslümanların ilme verdiği önemi anlatmaktadır (Y. Boyunağa, Türk-İslâm Sentezi, Sayfa, 248).

E. Levi- Provencal, "La Civilisation Arabe en Espagne et Cie" adlı eserinde, İspanya'da Müslümanların bilime verdikleri değeri; "Toledo, Badajos, Valena, Almeria, Gırnata ve bilhassa Sevilla'daki Müslüman kralların sarayları şairlerin, sanatkârların,bilginlerin, filozofların, doktorların, müspet ilim mütehassıslarının en müsait maddi şartlar içinde toplandıkları birer merkez haline gelmişti" sözleri ile samimi bir şekilde ifade etmektedir (A.g.e. Sayfa,249).

J. C. L. Sismond isimli bir Şarkiyatçı "De la litterature du Midi de L'Europe" adlı eserinde:"Abbasi Halifesi Memun, dünyanın her tarafındaki bütün bilginleri sarayına davet ediyor, onları karanlıklardan aydınlıklara çıkarıyor, hediyeler, atiyeler ve her türlü şeref payeleri vererek sarayında tutuyordu. Memun'un sarayı, üstatlar, sanatkârlar, mütercimler ve tefsirciler kalabalığı içinde harpçı bir imparatorluğun sarayından daha çok bir akademiye benziyordu" diye ifade etmektedir (A.g.e. Sayfa, 248).

Cl. Sances-Albornoz, "Espgne et l'İslam" adlı eserinde; "Müslümanların İspanya'da kurdukları medeniyet hakkında incelemeler yapan büyük üstatlar, Mağrip-İspanyol kültürünün genişliği, derinliği, parlaklığı konularında bize yeni ufuklar açıyorlar. Bu kültürün felsefe, bilim, edebiyat, hülasa Hıristiyan Avrupa kültürünün bütün kollarının gelişmesinde büyük bir tesiri olduğunu gösteriyorlar. Onlar bu tesirlerden Ortaçağ

düşüncesinin şahikaları sayılan Saint Thomas ve Dante'nin bile kurtulamadığını ifade ediyorlar. Hiç şüphe yok, Pireneler'in iki tarafında veya Akdeniz sahillerinde pek çok kimse bu önemli tesiri kabul etmekten çekiniyorlar. Bugün eldeki bulgular ve deliller, bu iddiaları kabule bizi mecbur bırakıyor ve hemen her gün bunlara yeni vesika ve delillerin eklenmesi mümkün oluyor. Rönesans hareketinin doğmasından asırlar önce, Kurtuba'da coşup akacak büyük bir medeniyet nehrinin ilk membaları kendisini gösteriyordu. Bu medeniyet, yenidünyaya antik düşüncenin temellerini aktaracaktır"(Haydar Bammat, İslamiyet'in Manevi ve Kültürel Değerleri, Tercüme eden Bahadır Dülger, Ankara,1963, Sayfa, 104-105).

İngiliz tarihçi John Davenport, tarihçi Moşim'in şu sözlerini nakletmektedir:"X. Asırdan itibaren Avrupa'da yayılan Fizik, Astronomi, Felsefe ve Matematik gibi ilimlerin İslam mekteplerinden alındığı, bilhassa Endülüs Müslümanlarının Avrupa felsefesinin üstatları olduğu gerçektir" (Yılmaz Boyunağa, Türk-İslam Sentezi, 1975, Sayfa, 240).

İslâm Medeniyetinin en parlak devri, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Endülüs ve Osmanlı İmparatorluğu zamanına tekabül eden dönemidir. Will Durant, "İslam Medeniyeti" isimli kitabında "Bu zamanda Müslümanlar iktidar, devlet düzeni ve teşkilatı, hayat seviyesi, görgü, insan hakları, dini müsamaha ve hoşgörü, edebiyat, ilim, tıp ve felsefede bütün dünyaya öncülük etmişlerdir" diye ifade etmektedir (Will Durant, İslam Medeniyeti, Sayfa, 25).

O dönemlerde İslâm memleketleri her bakımdan mamur ve kalkınmış, halkı huzur içinde yaşamaktadır. Nitekim gezgin ve tarihçi El Ömeri, Türkiye'yi " Selçukluların son zamanlarına kadar cennet gibi bir memleket idi; orada halk çok mesut bir hayat sürüyordu" diye tarif etmektedir (O. Turan, Tarihi Akışı İçinde Din ve Medeniyet, Sayfa, 187).

Bütün bu tarihi gerçekler, İslâmiyet'in sadece bir ahret dini olmadığını, insanlara bu dünyada da bir saadet ve huzur kazandırdığını göstermektedir. Hülasa İslam Dini, bir medeniyet dinidir.

İşte, insanların refah ve huzur içinde yaşadığı, İslâm Medeniyetinin bu cazibeli devrinde, Orta Çağ'ın karanlığında yaşayan, cehalet, kıtlık, sefalet ve salgın hastalıklarla uğraşan Avrupa'ya da büyük tesirleri olmuştur. Böyle parlak bir medeniyetin, Avrupa'nın altın çağı sayılan Rönesans'a ve bugünkü Batı Medeniyetine önemli tesirleri olduğunu, yeterli tarih bilgisi bulunan ve tefessüh etmemiş bir vicdana sahip olan hiç kimse inkâr edemez.

AVRUPA'NIN İSLÂM MEDENİYETİ İLE TANIŞMASI

Avrupa'nın İslâm Medeniyeti ile tanışması çeşitli yollardan olmuştur. Müslüman toprakları üzerinden yapılan Hindistan-Bizans ticareti bunlardan birisidir. Hindistan ve Uzak Doğu Asya'dan aldıkları ipek ve baharat gibi ticaret mallarını, İpek Yolu üzerinden Bizans'a götürüp satan Müslüman tüccarlar, bu arada İslam dünyasındaki yenilikleri de onlara tanıtmışlardır.

Avrupa'nın İslâm Dünyası'nı yakından tanıması, İslâm topraklarına tertip ettikleri Haçlı saldırıları ile mümkün olmuştur. Gerçi Haçlı Orduları bu savaşları kaybetmişler, ama bu vesileyle Müslümanlardan çok şey öğrenmişlerdir. Her şeyden önce, düzenli ve disiplinli bir ordu kurma fikrini, Avrupalılar bu Haçlı Savaşları'ndan sonra öğrendiler.

Bunlardan başka, Müslüman âlimlerin yazmış olduğu kitapların Arapçadan Latinceye tercüme edilmesi, onlara İslam felsefesini, ilim ve edebiyatını daha yakından tetkik etme imkânını vermiştir. İslam âlimlerinin engin ilimleri ile tanışan Batı insanının düşünce ufku açılmıştır. Avrupa'da Rönesans hareketlerinin başlamasına, bu tercüme işlerinin çok büyük tesiri olduğunu Avrupalı tarihçiler de kabul etmektedir.

Batı'nın İslâm Medeniyetini yakından tetkik etmesi, bir de, İslâm Üniversitelerine okutmaya gönderdikleri talebeler ve buraları ziyaret eden bilginleri vasıtası ile olmuştur. Bilindiği gibi, Orta Çağda Avrupa gençleri iyi bir eğitim yapmak için İslâm memleketlerine gönderilmekteydi. Bilhassa İspanya'da kurulan

Endülüs medeniyeti, âdeta Avrupa'nın Avrupa'sı gibiydi. Yani bugün, bizim Avrupa'ya talebe ve ilim adamı gönderdiğimiz gibi,o zamanlarda, onlar da Endülüs'e öğrenim için talebe göndermekteydiler.

Yine İspanya, Mısır, Suriye ve Sicilya'daki Hıristiyanların Müslümanlar ile devamlı temas hâlinde olmaları, onlardan keşif ve ilerlemeleri öğrenmelerini kolaylaştırmıştır.

Avrupa'nın İslâm Medeniyetinden istifadesi tatbikî ve fikrî olmak üzere iki sahada cereyan etmiştir. Tatbikî sahada istifadesi sanat, mimari, görgü, temizlik, adalet severlik, misafirperverlik, devlet idaresi, ordu düzeni, gibi daha çok yaşanan hayatla ilgili sahalarda olmuştur. Bu sahada istifadesini bilhassa Haçlı Savaşları temin etmiştir.

Haçlı Savaşları neticesinde Avrupalıların Müslümanlardan öğrendiği şeylerin başında, düzenli bir ordu ve teşkilatlı bir devlet kurma usulleri gelir. Harp dönüşü şato sistemini yıkarak, yerine daha teşkilatlı krallıklar ve disiplinli ordular kurmuşlardır.

Şurası bir gerçektir ki, Batı, Osmanlı İmparatorluğunu o krallıklarla yıkmış ve İslâm âlemini inim inim inleten istilâlarını o ordularla gerçekleştirmiştir. Yine oyuklu ok, trampet, silahlık, top barutu gibi askeri araç ve gereçleri de Haçlı seferleri sırasında Müslümanlardan öğrenmişlerdir (Ahmet Gürkan, İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Sayfa, 249).

Orta Çağ Avrupa'sı, sanayi sahasında da çok şeyi Müslümanlardan öğrenmiş ve bu arada küçük endüstriler kurmaya başlamıştır. Müslümanlar deri imalatında, pamuklu keten ve kenevir dokumalarında büyük yenilikler yapmışlar ve bu sahada Avrupa'ya öncülük etmişlerdir.

Avrupalılar, yel değirmenini de Haçlı Seferleri sırasında Müslüman ülkelerinde görmüşler ve sefer dönüşü kendi ülkelerinde aynısını yapmışlardır.

Avrupa'ya otomatik saatten, ipekli kumaşa kadar birçok eşya yine İslam dünyasından geçmiştir. İslam Halifesi Harun Reşit'in Fransa kralına hediye ettiği çalar saat, Fransızların dilinde destan olmuştur.

Batı'nın meşhur yazarlarından Will Durant bir eserinde: "Hıristiyanlar, İslamlardan yeni ilaçlar, merhem, zırh, artistik motif ve fikirleri, gıda maddeleri, armalar, ticaret ve sanayi tekniği ve maddeleri, denizcilik usulünü alıyorlardı" diyerek, o zaman Batı ile İslam Dünyası arasındaki münasebetleri bütün açıklığı ile ortaya sermektedir (Will Durant, İslâm Medeniyeti, Sayfa, 260).

Yapı mimarisinde İslam Medeniyetinin Avrupa'ya büyük tesirleri olmuştur. "Nervürlü kubbe" İslam mimarisinde Avrupa'ya göre daha eskidir. Bu tip kubbe sanatının, Batı'nın "Gotik mimarisine" büyük tesiri olduğu tarihi bir gerçektir. Bugünkü gotik eserleri, nervürlü kubbe kopyalarıyla doludur. Kilise çan kuleleri de, İslam'da zarafet ve inceliğin timsali olan minarelere çok şey borçludur.

İtalyan ve Fransız sanatkârların seramikçilik, çini ve işleme sanatlarını Endülüs'te öğrendiklerini kendi tarihçileri bile itiraf etmektedir.

Will Durant yine aynı eserinde: "Venedik'in cam sanatkârları ve metal ustaları, İtalyan mücellitleri (ciltçi), İspanyol zırh ustaları sanatlarını Müslüman sanatkârların yanında öğrendiler. Avrupa'nın hemen her tarafındaki dokumacılar, İslam motif ve modellerini kullanmaya başlamışlardır" diyerek bu hakikati açıkça ifade etmektedir (A.g.e. Sayfa, 261).

Müslümanların temizlik ve nezafeti, ince ruhluluğu, adalet severliği, nezaket ve misafirperverliği günlük hayatlarından edebiyatlarına kadar girmiştir. "Bilhassa İspanyol prensleri, Araplarla çok harp yapmalarına rağmen, şehir hayatında ve derebeyliklerde tamamıyla Arap adetlerinin tesiri altında kalmışlardır" (A.g.e. Sayfa, 255).

Doğu'da (İslâm Dünyası) kâğıt keşfedilmiş, asırlarca kitap yazmada kullanılmaktaydı. Haçlılar kâğıdı ilk defa Şam'da gördükleri için adına "Karta Damasana" demişlerdir" (Corci Zeydan, Medeniyeti İslamiye Tarihi, C. I. Sayfa, 236).

Sigrid Hunke de bir eserinde; "Harun Reşit'in Hükümdarlığı zamanında, veziri Yahya Bermeki tarafından 794 yılında Bağdat'ta ilk kâğıt fabrikası kurulur. Kâğıt endüstrisi kendi zafer alayını, Şam ve Trablus'taki kâğıt fabrikaları ile Suriye'den başlayarak Filistin ve Mısır üzerinden Batı'ya doğru Tunus, Fas ve İspanya'ya ulaştırır. Böylece Avrupa, nihayet kültürün en mühim yapı taşlarından biri, fikri hayatın emsalsiz kirişi olan bu faydalı maddeyi, Sicilya ve Endülüs Araplarından, Müslümanlardan öğrenir. Bu kâğıt Avrupa'da, yeni bir çığır açar" diye bu tarihi vesikayı tasdik etmektedir (Sigrid Hunke, Avrupa Üzerine Doğan İslâm Güneşi, Sayfa, 47).

Şüphesiz o zamanki Batı müziği de İslâm Musikisinden geniş çapta etkilenmiştir. Bugünkü notaları ilk defa bulan ve kullanan İslâm müzisyenleridir. Yine bugün kullandıkları flüt, rebec, gitar, tambur ve davul gibi müzik aletleri de Doğu menşelidir. Satranç oyunu bile Avrupa'ya Şarkın bir hediyesidir.

BAZI İSLÂM MÜTEFEKKİRLERİ VE AVRUPA RÖNESANSI'NA TESİRLERİ

Şurası bir gerçektir ki, İslâm Medeniyetinin Avrupa'ya esaslı ve köklü tesirleri daha çok fikir sahasında olmuştur. Avrupa'nın çehresini değiştiren, Rönesans ve Reformlara hakiki rengini veren; felsefe, ilim ve edebiyat sahasında İslâm dünyasından, Müslüman mütefekkirlerden almış olduğu fikirlerdir. Bilhassa İslam Felsefesi ve ilmi onlarda köklü değişiklikler yapmış ve terakki etmelerine sebep olmuştur.

Avrupalı bir tarihçinin "İslâm felsefesi çarçabuk Yahudi ve Hıristiyan mekteplerine girdi ve Batı'da insan fikrini tam dört asır işgal etti" sözleri İslam düşüncesinin akis ve yansımalarının ne kadar tesirli olduğunu göstermektedir (Ahmet Gürkan, İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Sayfa, 248).

İslâm Dini, ilme layık olduğu değeri vermiş ve Müslümanları her sahada ilim öğrenmeye teşvik etmiştir. Bu teşvik Kuran-ı Kerim'de ve Peygamberimizin sözlerinde, pek çok yerde açıkça görülmektedir.

Şüphesiz yukarıdaki bahis mevzuu sadece din ilmine mahsus olmayıp, bu teşvikte hikmet diye tabir edilen fen ilimleri de kastedilmektedir.

İşte bu düşünce ile kurulan İslâm medreselerinde dini bilgilerin yanı sıra tıp, fizik, kimya, matematik, geometri ve astronomi gibi dersler de okutulmuş, bu sahada bütün dünyaya ışık tutacak, dünya çapında dâhiler yetişmiştir.

Bu dâhiler, o zamana kadar bilinmeyen bazı şeyleri keşfettiği gibi, fen ilimlerinin de birçok şubelerini kurmuşlardır.

Şüphesiz dünya çapında yetişen bu İslam bilginlerinin fen ve felsefe ilimlerinde Avrupa'ya çok büyük tesirleri olmuştur. Orta Çağ'da hızla gelişen İslâm ilimleri, felsefe ve fikirleri Rönesans devri ile bugünkü ilim ve tekniğe dayanan Batı medeniyetinin temelini teşkil etmektedir.

İslam âleminin mümbit ve manevi ikliminde yetişen büyük âlimlerin, dünya çapında dâhilerin tesirleri, gerek İslam âleminde gerekse Batı dünyasında uzun süre hissedilmiştir.

Fen ve felsefe ilimlerinin çeşitli dallarında İslam âlimlerinin hizmetleri incelendiği zaman bu hakikat açık bir şekilde görülebilir.

İSLÂM FELSEFESİ VE AVRUPA DÜŞÜNÜRLERİNE TESİRLERİ

Orta Çağ'da yetişen büyük İslâm mütefekkirlerinden İbni Sina, Farâbî, Birûnî, İbni Rüşd ve İbni Tufeyl gibi felsefeciler, Batı düşüncesi üzerinde derin izler bırakmışlardır.

Özellikle İbni Sina, Avrupa düşünürlerine asırlarca hocalık yapan felsefecilerin başında gelmektedir. Ünlü Türk filozofu ve düşünürü İbni Sina, 980 tarihinde bugünkü Özbekistan sınırları içerisinde kalan Buhara şehrinin Afşane köyünde dünyaya gelmiştir. Gerçek adı Ebu Ali el-Hüseyin bin Abdullah İbni Sina'dır. Ailesi Belh'ten gelerek Buhara'ya yerleşmiştir. İbn Sina, önce babasından, sonra çağın önde gelen bilginlerinden Natilî ve İsmail Zahid'den mantık, matematik, astronomi (gökbilim) dersleri almıştır. Olağanüstü bir zekâ sahibi olduğu için daha 10 yaşındayken Kuran-ı Kerim'i ezberlemiştir. Daha çocukluğunda, çevresini hayrete düşüren bir zekâ ve hafızaya sahip idi. Küçük yaşta çağının bütün ilimlerini öğrenmiştir.

On yaşındayken Kuran ve edebiyat gibi, o devrin klasik eğitimini bitirip, geometri, fıkıh (İslâm hukuku) , Yunan felsefesi ve mantık öğrenir. Hocalarını geride bıraktığından kendi başına teoloji, fizik, matematik ve özellikle tıp ilmi üzerine çalışmalar yapmıştır.

On altı yaşında ünlü olan İbni Sina, idaresi altında hekimler çalıştırmaya başlar. Bir buçuk sene süresince kendini tamamen felsefeye adar ve bu süre içerisinde kendi ifadesi ile kırk kez okuyup anlamadığı Aristo'nun "Metafiziğini" tesadüfen eline geçirdiği Farâbî'nin yorumu ile anlar. Aristo metafiziğini defa-

larca okuduğu halde bir türlü esasını kavrayamamıştır.

Buhara çarşısında gezerken sergide bir kitap görür. Mezat tellâlı,bunu satın almasını, bu sayede birçok meseleyi kolayca halledebileceğini söyler. Bir mezat tellâlının bildiği kitabı bilememek, İbni Sina'ya çok güç gelmiştir. Onun okuma alışkanlığını herkes bildiği için, bilhassa kitap satıcıları kendisini tanıyorlardı. İbni Sina, kendisine tavsiye edilen Farâbî'nin Aristo'ya ait şerhini satın alır ve bir defa okumakla, o çözemediği noktaların büyük bir açıklığa kavuştuğunu görür. Bu hadiseden sonra,"Şükür sana Yarabbi!" diye secdeye kapanmış ve Farâbî'nin yolunda fukaralara sadaka dağıtmıştır.

18 Yaşında artık, çağının bilinen bütün ilimlerine vakıftır. Bu sırada Buhara sultanının yanına çağırılarak Buhara Emiri Nuh İbni Mansur'u çare bulunamayan ağır bir hastalıktan kurtarmıştır. Bu başarısı hayatının dönüm noktası olacaktır, çünkü emrine verilen Saman oğulları sarayının değerli kütüphanesi, kendisine bilgilerini genişletme fırsatı verecektir. Bu sayede pek çok eseri elinin altında bulduğu için vaktini kitap okumak ve yazmakla geçirmiştir.

Gece gündüz okumakla vakit geçirir, mum ışığında saatlerce, çoğu zaman sabahlara kadar çalışırdı. Pek az uyurdu. Kafası öylesine doluydu ki, uyanık iken çözemediği bir takım meseleleri uykusunda çözer ve uyandığı zaman cevaplandırılmış bulurdu.

Hükümdar öldüğü zaman o, henüz yirmi yaşındaydı. Buhârâ'dan ayrılarak bir süre Horasan ve Harzem illerinde dolaşmıştır. 1012 senesinde geldiği Cürcan'da, ölümüne kadar yanından ayrılmayacak olan talebesi Ebu Ubeyd el-Cürcani ile karşılaşır. Bu beldede Şirâzî ile yakın dostluklar kurar. İbni Sina burada pek çok risale ve eser yazmıştır.

Yirmi iki yaşında İbni Sina, sultanların politik kararlarını vermeden önce danıştıkları bir kişi, bir siyasi danışman olmuştur artık.

Birûnî gibi büyük ve şöhretli bir âlimin, onun çalışkanlığına, bilgisine değer vermesi, kendisini yanına kabul etmesi, beraber çalışması, hakkında kıskançlığa neden olmuş ve bu yüzden takibata uğramıştır. Harzem'de barınamayarak yeniden yollara düşmüş, şehirden şehre dolaşarak, nihayet Hemedân'a kadar gelmiş ve orada kalmaya karar vermiştir.

Burada kısa sürede Hemedân emirinin veziri olur. Hemedân'da İbni Sina, hekim, bakan ve filozof olarak dopdolu, hareketli bir hayat sürdürmeye başlar. Devlet işleri ile meşgul olduğundan, geceleri ve hatta at üzerindeyken yazmaya devam etmektedir.

Yine çevredeki kıskanç, cahil insanların iftirasına uğrar. Uğradığı siyasi iftiralar, görevinden alınıp, Ferdecan kalesine kapatılmasına sebep olur. Hapiste kaldığı dört ay içinde "Hay Ibn Yakazan Risalesi", "Kulunç Kitabı" ve "El Hidayat" isimli eserlerini yazmıştır.

Hapisten çıkarılan İbni Sina, Hemedân'a döner, fakat kendisini kıskananlar tarafından takip edilip gözlenir, bundan rahatsız olduğundan gizlice İsfahan'a kaçmak zorunda kalır.

İsfahan'da kendini özellikle ilmi çalışmalara verir. Burada da boş durmaz, yine birçok eser kaleme alır. Sağlığı giderek bozulan İbni Sina 1037 yılında elli yedi yaşında iken bir mide hastalığı (büyük ihtimalle mide kanseri) nedeniyle Hemedân'da ölmüştür.

Bütün Ortaçağ Avrupa'sında felsefenin temel taşlarından birisi olarak kabul edilen İbni Sina, hemen her ilim dalında eserler yazmış ve özellikle kelam ilminde filozof olarak ün kazanmıştır. On yedisi sadece tıbba ait olan, yüz altmış küsur eser yazmıştır.

"Metafizik" ve "Kitab el-Nefs" adlı eserleri Latinceye en önce çevrilenleridir. Ortaçağda "Suffcientia" şeklini alan "El Şifa" kitabı, içine mantığı, tabii bilimleri, psikolojiyi, fiziği ve metafiziği alan on sekiz bölümlük, geniş kapsamlı büyük bir eserdir. Bu kitap orijinal bir felsefe ansiklopedisidir.

Meşşai felsefesinin en iyi eseri olan bu eseri İbni Sina, Hemedân'da kaldığı sırada yirmi günde yazmıştır. Daha sonra bu eserin bir özeti niteliğindeki üç bölümlük "El Necat" adlı kitabını yazar. "El işarat vet–Tenbihat", "El Necat" üzerinde düzeltmeler ve değiştirmeler yapmak üzere yazdığı eseridir. "Kitâbü'l-İnsâf"da Aristo felsefesini anlatmış ve şerh etmiştir.

On dört bölümden oluşan "El Kanun Fitt-Tıbb" adlı eserinin bir kısmını Cürcan ve Rey'de yazmıştır ve eserin tamamını Hemedân'da tamamlamıştır. Bu eser tıp bilimine ait olup, açıklama ve deneye dayanmaktadır.

Farsça olan birkaçı dışında, eserlerinin hepsi Arapçadır. Çünkü o devirde ilmi eserleri Arapça yazmak âdetti.

Arapçaya bu bakımdan değer verilirdi.

Bilhassa tıp ilmine dair araştırmaları son derece orijinal ve doğrudur. Bu yüzden doğu ve batı hekimliğine kelimenin tam anlamıyla, 700 yıl hükmetmiştir. Kendisinden sonra yetişen Gazâli, Farâbî'yi ondan öğrenmiştir.

Düşünce ve felsefi anlayış bakımından İbni Sina, Farâbî ile İmam Gazâli arasında bir köprü vazifesi görür. Yunan felsefesini İslâm ilmi olan Kelâm ile bağdaştırmaya çalışmıştır. Eğer o gelmeseydi, Farâbî'nin kurduğu temel Gazâli'nin yorumuyla gelişemeyecek, arada büyük bir boşluk hâsıl olacaktı.

Eserleri Batı dillerine Latince yoluyla çevrilerek meşhur olan İbni Sina, yanlış olarak bir süre Avrupa'da İranlı hekim ve filozof olarak tanınmıştır. Bunun da sebebi, eserlerini Türkçe yazmamış olmasından ileri gelmektedir. Bununla beraber, batılılar da kendisini Hâkim-i Tıp**,** yani hekimlerin piri ve hükümdarı olarak kabul etmişlerdir.

Onun şöhreti her ne kadar tıp ilmiyle ilgiliyse de asıl kişiliği, Ortaçağ'da uzun süre tartışma konusu olan Yaratıcı varlığının mutlak bir zorunluluk olduğu konusundaki Kelâm meselelerine getirdiği kesin çözüm yolundan ve yorumlarından ileri

gelmektedir. İnsan bilgisinin Yaratıcıyı ve kâinatı mutlak şekilde anlamaya elverişli olmadığını söylerken, aklın varlığını kabul etmektedir. İnsandan bağımsız bir ruhun varoluşu, İbni Sina'ya göre Yaratıcıdan yansıyan bir delildir (İslam Ansiklopedisi; Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınları, Cilt:4. Sayfa, 1365).

İbni Sina, Doğu ve Batı kültürünü geliştiren büyük bilginlerden biri olmuştur. Bütün bunlardan başka İbni Sina, çok güzel şiirler yazmıştır. Hatta Türkçe olarak yazmış olduğu şiirler de vardır.

Eserleri Latinceye ve Almancaya çevrilmiş; tıp, kimya ve felsefe alanında Avrupalı bilginlerin yetişmesinde ilham kaynağı olmuştur. Avrupalılar, onu eski Yunan bilgi ve felsefesinin aktarıcısı olarak görmektedirler. Batı onu, "Avicenna" olarak tanımaktadır.

Özellikle tıp, fizik, astronomi, felsefe, kelam, musiki ve diğer sahalarda pek çok eser yazmıştır. Aynı zamanda Tıbbın babası sayılan İbni Sina, en büyük tesirini Batı felsefesi üzerinde yapmıştır" (Tarih ve Edebiyat Mecmuası, Ocak 1982 Sayısı).

Şüphesiz bunlar, insan zekâsının en büyük eserleridir. Nasıl ki, Aristo fikirlerinin bir kısmını Platon'dan almış ise; İbni Sina da fikirlerinin bir kısmını Farâbî ve Aristo'dan almıştır.

İbni Sina, üslubunun açıklığı ve canlılığı, mücerret fikirleri aydınlatıcı misallerle anlaşılır hale getirmedeki ustalığı, ilmi ve felsefi bilgisinin genişliği ile rakiplerini geçmiştir. Geniş bir zamana ve kitleye tesir etmiştir. Başta İbni Rüşt ve diğer felsefecilere tesir etmiş ve Avrupa'nın büyük filozoflarına yol göstermiştir.

Aslında İbni Sina'nın metafiziği, ondan iki asır sonra gelen Latin mütefekkirlerinin skolâstik felsefe diye sundukları şeyin hemen hemen özeti gibidir. Albert le Grant ile Thomas d'Aquin'in doktrinlerinin İbni Sina'ya kadar uzandığını görmek, gerçekten hayret ve heyecan vericidir.

Roger Bacon, ondan, "Aristo'dan sonra en büyük filozof" diye bahsetmektedir. Batı felsefe tarihi incelendiği zaman, İbni Sina'nın felsefe sahasındaki derin izleri açık ve net olarak görülebilir. Bütün felsefe tarihinde "Avicenizim'in (İbni Sinacılık) başlı başına bir meslek olarak gösterildiğini görmekteyiz. İbni Sinacılık ile İbni Rüşdcülük, yani "irrasyonalizm" ile "rasyonalizm" (gerçek dışılık ve gerçekçilik) Batı'da asırlarca çarpışıp durmuştur. Rasyonalizm ve irrasyonalizm arasındaki bu mücadele bu gün de aynı şekilde devam etmektedir. Pascal, Schopenhauer ve yenilerden Max Scher ile Heidegger ondan ilham alarak geniş bir irrasyonalizm mezhebi kurmuşlardır (Ahmet Gürkan, İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Sayfa, 249).

Batı felsefesinde İbni Rüşt'ün de büyük tesirleri görülmektedir. Batı'da en çok tanınan İslam filozoflarından biri olan İbni Rüşt, 1120 yılında Endülüs'ün Kurtuba şehrinde doğmuştur. Asıl ismi Muhammed bin Ahmet olup, künyesi Ebü'l-Velîd'dir. Ehl-i sünnet âlimi olan dedesi Muhammed ibni Rüşt'e nispetle İbni Rüşt diye meşhur olmuştur. Avrupa'da Averroes adıyla tanınmaktadır.

İbni Rüşt küçük yaşından itibaren ilim tahsil etmeye başlamış, önce kelâm ve fıkıh ilimlerini öğrenmiş, daha sonra da zamanının ilim merkezi olan Kurtuba'daki büyük âlimlerden fizik, tıp ve astronomi ilimlerini tahsil etmiştir. Bu ilimlerle ilgili birçok eser yazmıştır. Edebiyat ve felsefeye karşı ilgi duymaya başlamış, bu sırada meşhur Filozof İbni Tufeyl ile tanışmıştır. Onun vasıtasıyla Fas'a giderek, felsefecilere karşı aşırı sevgi duyan Fas Hükümdarı Ebu Yakup Yusuf'un himayesine girmiştir.

Ebu Yakup Yusuf, ondan Aristo'nun eserlerini şerh etmesini istemiş ve akabinde onu İşbiliye kadılığına getirmiştir. Bu dönemde İbni Rüşt; Farâbî, İbni Sina, İmam-ı Gazâli gibi İslam mütefekkirlerinin ve batı filozoflarının eserlerini incelemiştir.

Aristo'nun görüşlerini inceden inceye tetkik edip, onun eserlerine şerhler yazmıştır. Aristo ile Eflâtun'un felsefî görüşlerini uzlaştırmaya çalışmış, Yunan filozoflarının yanıldıklarını söyleyen İmamı Gazâlî'ye karşı bu filozofları müdafaa etmiştir.

İmamı Gazâlî'nin, felsefecilerin tutarsızlığını, sapıklığa ve küfre sebep olan fikirlerini çürüten "Tehâfüt-ül-Felâsife" adlı eserine karşı, bir reddiye niteliğindeki eseri "Tehâfüt-üt-Tehâfütü" yazmıştır. Hükümdar Ebu Yakup Yusuf bu meşhur İslam filozofunu saray hekimi tayin etmiş ve kısa süre sonra da Kurtuba kadılığına getirmiştir.

Yunan filozoflarının eserlerini inceleyip, Aristo'nun tesirinde kalan İbni Rüşt, her şeyin akıl ile anlaşılabileceğini ileri sürmüştür. Daha da ileri gidip dini bilgileri kendi akıl ve görüşüne göre izah etmeye kalkışmıştır. Fikirleri, kısa zamanda İslâm âleminde yayılıp tehlikeli olmaya başlamıştır. İleri sürdüğü fikirlerin İslâm dinînin esaslarına ters düşmesi, Müslümanlar arasında rahatsızlığa sebep olmuş ve şiddetle tenkit edilmiştir.

Hükümdar Ebu Yakup Yusuf'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu El-Mansur'un da himayesine girip, kadılar kadısı (Kâdıülkudât) payesine yükseltilmiştir.

Halkın şikâyetleri üzerine hükümdar, Kurtuba âlimlerinden bir meclis toplamıştır. Toplanan âlimler meclisi onun, İslâmiyet'in iman esaslarına uymayıp görüşlerinin çoğunun sapkınlığa, bir kısmının ise dinden çıkmaya sebep olduğuna karar vermiştir. Bunun üzerine vazifesinden alınan İbni Rüşt bir zindana hapsedilmiş, bilahare Sultan Mansur, Kurtuba'ya gelince onu affetmiş ve iltifatlarda bulunmuştur.

Fakat ömrünün son seneleri sıkıntılar içinde geçmiştir. Serveti elinden alınarak, Lucene şehrine sürülmüştür. 1198 yılında Fas'ın Merâkeş şehrinde sıkıntılar içinde vefat etmiştir.

Her türlü gerçeğin yalnız akıl ile bulunabileceğine inanan ve bunu müdafaa eden İbni Rüşt, rasyonalist bir filozoftur. Fikirleri

de buna göre şekillenmiş, dinî konularda vahiy ve nakil esasını bırakarak akla sarılmıştır.

Pervasız sözlerinden ve felsefi görüşlerinden dolayı Hıristiyanlar tarafından zamanının Voltaire'i kabul edilmiştir. İbni Rüşt; Allah'ın varlığı, iradesi, ilmi, kudreti ve yaratıcılığı hakkında ileri sürdüğü akla dayanan sözleri ile İslâm dinînin iman ve itikat esaslarından ayrılmış, dinden uzaklaşmış ve bazı konularda Aristo ile aynı görüşlere sahip olduğunu açıklamaktan çekinmemiştir.

İslâm âleminden daha çok Avrupa'da meşhur olan İbni Rüşt'ün, Averroism adı verilen felsefî fikirleri uzun müddet devam etmiştir. On sekizinci yüz yılın ortalarından itibaren eski önemini kaybeden fikirleri, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tekrar ilgiyle karşılanmaya başlanmış, hakkında incelemeler yapılarak eserleri Avrupa dillerine yeniden tercüme edilmiştir.

Felsefe alanında büyük şöhrete kavuşmakla birlikte, dinî konularda doğru yoldan ayrılan İbni Rüşt, İslam âleminde pek hüsnü kabul görmemiştir.

Felsefi görüşlerinin yanında zamanının en büyük doktorlarından birisi olup, tıp sahasında on altı eser yazmıştır. Bunlar arasında "Külliyat fit-Tıb" adlı eseri en meşhur olanıdır. Bu kitabında hastalıkları tek tek ele alarak incelemiş, hiçbir insanın hayatında ikinci defa çiçek hastalığına yakalanmayacağını belirterek sebeplerini izah etmiştir.

Ayrıca gözdeki retina tabakası ve çalışma tarzı hakkında da dikkate değer açıklamalar yapan İbni Rüşt, tıp tarihinde gözdeki retina tabakasının fonksiyonunu ilmî olarak izah eden ilk tıp bilgini olmuştur. İbni Sina'nın Kânun adlı eserine ve Galen'in tıpla ilgili eserlerine şerhler yazmıştır. Diğer eserlerinde de tedavi, zehirler ve ateşli hastalıklarla ilgili bilgileri vermektedir. İbni Rüşt'ün tıpla ilgili eserleri Avrupa üniversitelerinde uzun süre ders kitabı olarak okutulmuştur.

Matematik, coğrafya ve astronomi ilimlerinde de söz sahibi olan İbni Rüşt bu konularda da eserler yazmış, zamanından sonraki birçok ilmî gelişmelere kaynak olmuştur. Dünyayı dolaşan Kristof Kolomb bile onun fikirlerinden etkilenmiştir. 1498 yılı Ekim ayında yazdığı bir mektupta; Averroes (yani İbni Rüşt) adlı bir yazarın, yenidünyanın, yani Amerika'nın varlığı hakkında kendisine fikir verdiğini bildirmektedir.

Külliyat fit-Tıb, Mukaddemât, Nihayet-ül-Müctehid, Et-Tahsil, Kitâb-ül-Hayevân, Zarurî, Telhîsü Kütübi Aristotales, Telhîsü İlâhiyyât-ı Nikolavus, Tehâfüt-üt-Tehâfüt, Şerhü Kitâb-ün-Nefs li-Aristotales, Şerhu Kitâb-üs-Semâ vel-Âlem li-Aristotales, Makâle fil-Kıyâs, Muhtasar-ı Mecistî, Fasl-ül-Makâl vel-Keşf an Menâhic-il-Edille, Kitâbü Mâbâdet-Tabîa, Şerhul Urcûze fit-Tıb, Makâle fî Cevher-il-Felek en meşhur eserleridir.

İbni Rüşt felsefe, tıp, matematik gibi alanlarda çalışmış ve uzun süre doktorluk yapmıştır. Genel olarak felsefenin konusunun varlıkları incelemek olduğunu belirtirken, tüm dini görüşlerine rağmen maddi olana işaret etmesi, o dönemde yaşayan düşünürler açısından değerlendirildiğinde önemlidir.

Yaratıcıya ulaşmanın yolunu da, beş duyu ile algılanacak somutluğu incelemekle mümkün olduğunu belirtir.

O, Aristo felsefesinin şerh edicisi olarak tanınmıştır. İbni Sina gibi, o da, Aristo felsefesinin anlaşılmayan taraflarını açıklayarak, bazı değişiklikler de yapıp, tekrar Batı düşünürlerinin hizmetine sunmuştur.

"Bu yüzden Aristo'nun günümüze kadar en büyük müfessiri (açıklayıcısı) sayılır. Aristo'nun eserleri Orta Çağ Avrupa'sında ancak İbni Rüşt'ün Latince, İbranice ve daha sonra diğer Batı dillerine çevrilen eserleriyle anlaşılabilmiştir. Bu sebeple Yunan felsefesini modern Avrupa felsefesine nakletmekteki rolü büyüktür. Orta Çağ Avrupa'sında felsefenin en büyük üstadı kabul edilmiştir. Bu büyük İslam filozofu, Yeni Çağ'ın başında

gelen Avrupa filozofları tarafından dinsiz kabul edilmiştir. Dante ve Petrarce, ona şiddetle hücum etmişlerdir. 1512 yılında Van Riswik, Lahey Üniversitesi'nde İbni Rüşt'ün eserlerini okuttuğu için diri diri yakılmıştır" (Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985, Ötüken Yayınları, C:4. Sayfa, 1365).

Farâbî gibi filozofların da Batı felsefesinde derin izlerine rastlanmaktadır. Farâbî de, Batı'da, Aristo'nun tefsircisi olarak tanınmıştır. Asıl adı Ebu Nasr Muhammed bin Muhammed bin Turhan bin Uzlug olan Farâbî, 870 yılında Türkistan'da Siriderya (Seyhun) nehri ile Aris'in birleştiği yerde kurulmuş eski bir yerleşim merkezi olan Farâb'da (Otrar) doğmuştur. Babası, Mehmet adında bir kale komutanı idi. İlköğrenimini doğduğu yer olan Farâb'da yapmıştır.

Gençliğinde Türkistan'dan göç ederek ilim öğrenmek için bir süre İran'ın ilim merkezlerinde dolaşmıştır. Daha sonra o zamanın ilim ve sanat merkezi olan Bağdat'a gelerek yükseköğrenimini burada tamamlamıştır. Böylece anadili olan Türkçeden başka Farsça ve Arapçayı; Hıristiyan hocalardan Latince ile eski Yunancayı da öğrenmiştir.

Çağının ünlü bilginlerinden Ebu Bişr bin Yunus'tan Mantık, Ebu Bekr Ibn el Sarrac'dan dilbilgisi dersleri almıştır. Bundan sonra Harran'daki Harran Üniversitesi'ne giderek felsefe çalışmaları yapmış, burada Yuhanna bin Haylan'dan Mantık dersleri alarak, bu alandaki bilgisini ilerletmiştir. Aristo üzerindeki çalışmalarını burada yapmıştır. Bağdat'a döndükten bir süre sonra Mısır'a gitmiş, 941 yılında Mısır'dan Halep'e geçerek Emir Seyfüddevle Hemedâni'nin sarayında bir müddet onun himayesine girmiştir.

Zamanının devlet adamlarından büyük saygı görmüş ve taltif edilmiştir. Mütevazı bir hayat süren Farâbî, Emir'in teklif ettiği yüksek maaşı kabul etmemiş, dört dirhemlik küçük bir ücretle mütevazı bir hayat yaşamayı tercih etmiştir (Şimdiki hak

etmedikleri maaşlarına kanaat etmeyen bürokratların kulakları çınlasın).

Arap ülkelerinde yaşamış olmasına rağmen, Türk kimliğine ve Türk törelerine bağlı kalmayı ölünceye kadar sürdürmüştür. Farâbî, bulunduğu her yerde Türkçe konuşur ve Türk kıyafeti ile dolaşırdı.

Farâbî, hayatı efsanelerle süslenerek anlatılan bir ilim ve sanat adamıdır. Aristo'nun bütün eserlerini incelediği ve şerh ettiği için Üstad-ı Sâni, Muallim-i Sâni gibi sıfatlarla da anılmaktadır. Bunlardan başka Ebu Nasır Muhammed Farâbî-i Türkî, Hâkim Farâbî gibi isimlerle de anılır. Batı kaynaklarında adı *"Alpharbius"* ya da "*Alphartabi*" olarak geçer.

Eski Yunan felsefesi, Yunanlı filozof ve ilim adamlarının eserlerinin Arapçaya çevrilerek öğrenilmesi Farâbî ile başlamıştır. Önce Abbasiler, sonra Endülüs Emevi medeniyeti içinde yetişen İslâm bilginleri bunları Batı'ya tanıtmıştır.

Orta Çağ Avrupa'sı bu büyük filozofu, Arap dilinden, özellikle Kurtuba'lı İbni Rüşt' ten öğrenmiştir. Batılı bilginler İbni Rüşt'ü öğrenmek isterken aynı zamanda Farâbî'yi de öğrenmek zorunda kalmışlardır. Farâbî'nin eserlerinin yüzyıllarca Avrupa'da tanınmasının asıl nedeni budur.

Bütün Orta Çağ boyunca Avrupa'da böylesine tanınan, hatta XX. yüzyılda bile hakkında araştırmalar yapılan, eserleri yayınlanan Farâbî, 950 yılında Şam'da ölmüştür. Mezarı Şam'da, Babüssağir'dedir.

"El Medinetü'l-Fazıla" (Fazilet Şehri),"Toplumun İlkeleri Üstüne Kitap", "Es Siyaset-ül Medeniyye", "Risale fi Ma'anii'l-Akl"(Aklın Anlamları),"İhsa'ul-Ulûm"(İlimlerin Sayımı), "Kitabü'l-Musiki-ül-Kebir" (Büyük Müzik Kitabı) ve "Ed-Talimü's-Sani" en meşhur olan eserleridir. "İhsa'ül-Ulûm" İslam dünyasında yazılmış ilk ansiklopedik eserdir.

Hekim ve hâkim (doktor ve filozof) olmasına rağmen, onun bütün sıfatları felsefe ile ilgili yönü için kullanılır. Felsefeyi öğrendikten sonra, görüşlerini Aristo felsefesi doğrultusunda geliştirmiş ve bunları bir temele oturtarak kendine has bir ekol oluşturmuş ve kendi okulunu kurmuştur. Psikoloji, metafizik, mantık, zekâ, madde, zaman, vahdet, boşluk, mesafe ve sayı gibi kavramlarla ilgili görüşlerini açıklayan eserler yazmıştır.

Aristo'nun ortaya attığı madde ve suret kavramını hiçbir değişiklik yapmadan benimseyen, eşyanın oluşumunda, yani yaratılışında madde ve sureti iki temel ilke olarak gören Farâbî'nin fiziği de, metafiziğe bağlıdır. Buna göre, eşyanın hakikati ve mahiyeti, bu âlemde Yaratıcının isimlerinin tecellisinden ibarettir. Söz konusu dört unsur, birbirleriyle belli ölçülerde kaynaşır, ayrışır ve içinde bulunduğumuz evreni (âlem) oluştururlar.

Farâbî, insanı tanımlarken "âlem büyük bir insan, insan küçük bir âlemdir" diyerek bu iki kavramı birleştirmiştir. İnsan ahlakının temeli, ona göre bilgidir; akıl iyiyi kötüden ancak bilgi ile ayırt edebilir. İnsan için en yüksek erdem olan bilgi, insan beyninin çalışması sonucu elde edilemez; çünkü İlahidir, doğuştandır. Bilimin ise üç kaynağı vardır: Duyu, akıl ve nazar. İnsan, var olan bilgiyi duyuları ile algılar, aklı ile öğrenir ve kavrar.

Felsefeye mantık yolundan girerek, metafizik üzerinde durmuştur. Din ile felsefenin ayrılmaz bir bütün olduğunu gören Farâbî, İslâm felsefesinin kurucusudur. Farâbî'ye göre din ile felsefe arasındaki esasta bir uyuşmazlık bulunmamaktadır. Uyuşmazlık, bazı yorum farklılıklarından ileri gelmektedir. Böylece mantık ve kavramcılığı geliştirdiğinden, Kelâm gibi İslâmî ilim dalları delillerini mantıktan almaya başlamıştır.

Bu yoldan hareket eden Farâbî, o zamanki ilim dallarını tasnif ederek sınıflandırmasını yapmıştır. Bu tasnifinde ilimleri; teorik ilimler ve pratik ilimler olarak ikiye ayırmıştır. Ona göre mantık, metafizik gibi ilimler nazari, yani teorik ilimler; ahlâk,

siyaset, matematik, musiki gibi ilimler ise ameli, yani uygulanabilir pratik ilimlerdir.

Mantık, felsefe, tıp, musiki üzerine yetmişe yakın eser yazmıştır. Eserlerini tenha yerlerde, dağlarda, bağlarda, akarsu kenarlarında, ağaçların altında yazardı. Yazılarını küçük kâğıtlara not eder, sonra bunları kitap haline getirirdi. Eserlerindeki bazı boşlukların, defterlere yazmayıp kâğıtlara not etmesinden, daha sonra bunların bir bölümünün kaybolmasından ileri geldiği sanılmaktadır.

Farâbî,derin bir mütefekkir olduğu kadar, aynı zaman bir musikişinastır. Doğu musikisinin nazariyatı ile ilgili, El Kindî'den sonra ilk önemli eseri yazmıştır. Hava titreşimlerinden ibaret olan ses olayının ilk mantıklı izahını Farâbî yapmıştır. O, titreşimlerin dalga uzunluğuna göre azalıp çoğaldığını deneyler yaparak ispat etmiştir. Bu keşfiyle musiki aletlerinin yapımında gerekli olan kaideleri bulmuştur. "Kitabü'l-Musiki-ül-Kebir" (Büyük Musiki Kitabı) adındaki iki ciltlik eseri biri sekiz, diğeri dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde musiki teorilerini anlattıktan sonra, ikinci bölümde kendisinden önceki musikişinasların ileri sürmüş oldukları fikirlerini eleştirir. Ayrıca İran musikisi ve sazlarından söz ettikten sonra, musiki öğrenimi ile ilgili fikirler ileri sürer. Musikinin sanat yönünü iyi bildiği, bazı musiki âletlerini çaldığı ve icat ettiği söylenir.

Musiki ile astroloji arasındaki ilgiyi reddetmiş ve El Kindî'nin kurup geliştirdiği okulun ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Bu konuyu derinlemesine inceleyen Farâbî, musikinin müspet yönünü ele almış ve tenkitçi bir bakışla, tam bir Pythagorasçı olarak görüşlerini açıklamıştır. Arapça olarak yazmış olduğu musiki kitabı, bir sanat kitabı olmaktan çok "Akustik" konularla ilgilidir. Kitabı en eski Arapça musiki eseri olmasına rağmen, işlenen konunun Arap Musikisi ile ilişkisi yoktur.

"Kitabü'l-Musiki-ül-Kebir" ve "El Methal Fi'l-Musiki" adındaki kitapları Aristo ile eski Anadolu filozofları, özellikle Pythagoras'ın görüşlerini yansıtmaktadır. "İhsa'ül-Ulum" adındaki eserinde, musikinin hangi ilim ve sanat dalına bağlı olduğunu ifade etmektedir. "İhsâ'ül Ulüm" (İlimlerin Sayımı) adlı eseri zamanının dil, mantık, matematik, fizik, kimya, iktisat ve siyaset ilimlerinin bir hülasası mahiyetindedir.

Farâbî'nin musikiyi tıpta kullandığı bazı eserlerde belirtilmektedir. Ud ve Kanunun Farâbî tarafından icat edildiği ileri sürülmekle birlikte, henüz doğruluğunu kanıtlayacak bir belge bulunmamaktadır. Belki de Ud üzerinde yeni düzenlemeler yapmış olabilir; çünkü Ud hakkında El Kindî, Farâbî'den daha önce bilgi vermiştir.

Farâbî, Ezan musikisine de yer vermiş ve vakitlere göre okunacak ezanın makamlarını belirlemiştir. Günümüze kadar ne yazık ki, Farâbî'ye ait olduğu bilinen musiki eseri gelmemiştir. Ona izafe edilen bazı eserlerin gerçekten ona ait olup olmadığı bilinmemektedir.

İbni Sina kadar olmamakla birlikte, tıp ilmi ile de uğraşmış, eserlerinde bu konuya yer vermiş, felsefe kadar ileri götürememiş ve tedavi yöntemleri ile uğraşmamıştır. Tıp alanında Farâbî, çeşitli ilaçlarla ilgili bir eser yazmıştır. O, aynı zamanda, iyi bir matematikçi oluşu ile de ünlüdür.

Farâbî sosyoloji ile de ilgilenmiş ve toplumları öz bakımından "e*rdemli toplumlar"* ve "*erdemsiz toplumlar" diye* ikiye ayırmıştır. Bu toplumları yönetecek en kusursuz devletse, küllü akla sahip, bütün insanlığı kapsayan dünya devletidir (J. Mashkur, Farab and Farâbî,Tehran,1972).

Farâbî'nin Batı felsefesinde oldukça derin tesirleri olmuştur. XI. ve XII. yüzyıllarda eserleri Latinceye tercüme edilmiş; Albertus Magnus, Aziz Thomassio gibi düşünürler ondan çok etkilenmişlerdir. Steinschmeider, de Boer, Dietrici, Garrade

Vaux, Lacy O'Leary, Guadri, E.Gilson ve R. Hammond gibi şarkiyatçı ve felsefeciler Farâbî'yi araştırmışlar ve Batı üzerindeki tesirini ortaya koymuşlardır(Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınları, C:3. Sayfa, 883).

Felsefe sahasında Batı'ya tesir eden önemli şahsiyetlerden birisi de İbni Tufeyl'dir. Büyük İslam mütefekkiri İbni Tufeyl, 1106'da Endülüs'de Gırnata yakınlarında Vadiü'l-Aş'ta doğmuştur. Endülüs medeniyetinin en önemli kaynağı olan zamanın medreselerinde iyi bir öğrenim görmüş ve felsefe, tıp ve astronomi sahasında kendini yetiştirmiştir. Endülüs'ün meşhur âlimlerinden olan İbn-i Bacce tarafından yetiştirilmiştir. Batı'da Abubacer olarak da bilinir. 1186'da Merakeş'te (Fas) vefat etmiştir. İşrakiyyun felsefesinin Endülüs'teki en önemli temsilcilerinden birisidir.

Günümüze ulaşan ve bütün dünyada tanınmasını sağlayan eseri ise "Hayy bin Yakazân" ya da diğer adıyla "Esrârü'l-Hikmeti'l-Meşrikiye"dir. "Hayy bin Yakazân" adlı felsefî romanında, ıssız bir adada büyümüş olan "Hayy ibn Yakazân" adındaki bir çocuğun büyüyüp düşünmeye başladıktan sonra, akıl ve sezgi yoluyla Yaratıcıya ulaşabileceğini göstermek istemiştir. İbni Tufeyl'in "Hayy ibn Yakazân"da, Aristo'nun kozmolojisine geri döndüğü görülmektedir.

Dünyada felsefi romanın ilk örneği olan "Hayy bin Yakazân" dünyanın bütün belli başlı dillerine çevrilmiş, başta Robinson Crusoe'nun yazarı Daniel Defoe olmak üzere birçok Batılı sanatçı ve düşünürü etkilemiştir. Pocock'un "Philosophus Autodidactus" adıyla Latinceye çevirmiş olduğu bu eser, daha sonra bütün Batı dillerine aktarılmış ve ilgiyle karşılanmıştır. Jean-Jacques Rousseau'nun Emile'sinde ve İngiliz romancı Daniel Defoe'nun Robinson Crusoe'sinde Hayy ibn Yakazân'ın izlerini görmek mümkündür (Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınları, C:4. Sayfa, 1366). Bacon ve Leibniz'e kadar Tufeyl'in

bu eserinin etkileri görülmektedir.

İbni Tufeyl'in yaşadığı dönemde (12. Yüzyıl) özellikle Endülüs'te pozitif bilimlerin yanında beşeri (sosyal) bilimler oldukça ilerlemişti. Ortaçağ Hıristiyan batı dünyasının aksine İslam-Endülüs toplumunda müspet bilgilerin (fizik, kimya, matematik, tıp) Kuran ile barışık olduğuna dair bir inanç hâkimdi. Bu nedenle Endülüs'te gayri Müslimlerin bilime olan katkılarına sırt çevrilmemekle birlikte, onların bilgileri ile Kuran'daki hakikatler çerçevesinde bilime katkılar yapılıyordu. Özellikle kelam ilmi ve tasavvuf alanında oldukça ilerlemiş olan Endülüs toplumu İbni Tufeyl gibi mütefekkir ve mutasavvıflar yetiştirmiş ve bunların görüşlerinin etkisinde kalmıştır.

İbni Tufeyl, ilhamını Kuran'dan almış ve yaratılış hakkındaki nazariyesini ona göre şekillendirmiştir. O'na göre, Allah'ın ilk yaratığı, "akıl"; son yaratığı ise "insan"dır. Yaratılışın asıl amacı insandır ve insanda ruhun tekâmül etmesidir. İnsan vücuduyla maddi dünyaya, ruhu ile de manevi dünyaya bağlıdır. İnsan, yeryüzünde Allah'ın temsilcisidir (halife-i arz) ve yaratılmış her şey insanın tasarrufuna verilmiştir. Bu temsilciliğin sorumluluğu da bütün insanlığa aittir. Yaratıcı her insana, kendisine verilen istidat ve kabiliyetleri geliştirmesi, ruhen tekâmül edebilmesi için bir cüzi irade ve sorumluluk duygusu vermiştir

El Kindî ve İbni Haldun gibi filozofların da Batı felsefesinde derin izlerine rastlanmaktadır.

İslam âleminde yetişen meşhur âlim ve filozof El Kindî, 796 senesinde Kufe'de doğmuştur. Asıl ismi, Yakup bin İshak bin Sabbah bin İmran olup, künyesi ise Ebu Yusuf'tur. Güney Arabistan'ın meşhur Kinde kabilesinden geldiği için Kindî ismiyle tanınmıştır. İlk ilim tahsiline Kufe'de başlayan El Kindî, daha sonra Bağdat'a yerleşmiştir. Abbasi Halifesi Memun'un himayesine girmiş ve halifenin ihsanlarına mazhar olmuştur. Mutasım ve oğlu Ahmet'in yanında da büyük bir itibar görmüştür.

Abbasi Halifesi Memun, Kindî'yi, eski Yunan ve Hind bilginlerinin eserlerini Arapçaya tercüme etmek için oluşturulan Beyt-ül-Hikme'deki tercüme heyetinde görevlendirmiştir. Bu heyette iken eski Yunan ve Hint kültürüne ait ilmi ve felsefi eserleri Arapçaya tercüme etmiştir. Tercümelerine kendi yorum ve tenkitlerini de ekleyerek, müstakil eserler de yazmıştır. Felsefe üzerine yazdığı eserlerinde eski Yunan filozoflarının kuru nazariyeciliğini tenkit etmiş, yeni teori ve kuramlar geliştirmiştir. Düşünce sistemini matematik eksenli bir temele oturtmaya çalışmıştır.

Bağdat'ta iken astronomi ve tıp ilimleri ile meşgul olmuş ve bu sahalarda da eserler vücuda getirmiştir. Fen ilimlerinin hemen hepsinde söz sahibi olan El Kindî, bu ilimlere birçok yenilikler getirmiştir. Geometride açıların pergelle ölçülmesini ilk defa o başlatmıştır. Matematiği sadece fiziğe değil, tıbba da tatbik ettiği bilinmektedir. Bunu bileşik ilaçlar teorisinde kullanmıştır. Sıvıların özgül ağırlıklarını ilk defa El Kindî hesaplamıştır.

Çekim ve düşme konularıyla alakalı deneyler yapmış ve yerçekimine işaret etmiştir. Optikle etraflı bir şekilde uğraşmıştır. Kindî'ye göre ışığın yayılması zamanla sınırlı değildir. Görme olayı gözden koniksi olarak dağılıp genişleyen ve eşyayı saran ışık demeti sayesinde meydana gelmektedir. Onun bu alanda yazdığı eserleri İslam ve Avrupa ilim âlemine ışık tutmuş, kendinden sonra gelen düşünürlere ilham kaynağı olmuştur. Onun eserleri, İbni Heysem'den sonra bile kaynak olmaya devam etmiştir. Bu alandaki çalışmalarında Theon ile Euclid'in eserlerinden faydalanmış ve onların bazı teorilerini yeniden yorumlamıştır.

El Kindî, Einstein'dan asırlar önce, izafiyet (rölativite) teorisini ortaya koymuş ve izah etmiştir. Ona göre, bütün varlıklar ve varlığın fiziki olayları izafidir. Aslında âlemdeki pek çok şey izafidir. Zaman, mekân, hareket, birbirlerinden bağımsız

değildirler. Aksine bunların hepsi birbirine bağlı, birbiri ile alakalı izafi olaylardır. Cisim zamanla, zaman cisimle, mekân hareketle, hareket mekânla ve dolayısıyla hepsi birbiriyle bağlıdır ve birbirine bağımlıdır. Bunlardan hiçbiri müstakil değildir, Kendisi bu konuda şöyle demektedir: "Zaman ancak hareketle, cisim hareketle, hareket cisimle vardır. O halde; cisim, hareket ve zamandan birinin diğerine bir önceliği yoktur".

Avrupa ilim dünyasında Al Kindus, Alkhindus ve Alchinrinus adlarıyla tanınan El Kindî, doğulu ve batılı birçok ilim adamına tesir etmiştir. İbni Heysem, Bacon ve Witelo onun eserlerinden istifade etmişlerdir. Ebu Ma'şer Cafer bin Muhammed Belhî, Hasneveyh, Naftuye gibi,sonradan her birisi büyük birer âlim olan talebeleri yetiştirmiştir. İslam âleminde felsefi görüşler, ilk defa El Kindi ile telaffuz edilmeye başlanmıştır. Kendisinden bir asır sonra Farâbî, daha sonra da İbni Sina kendisini takip etmiştir. Bu üç filozofla İslam dünyasında felsefe zuhur etmiştir. Avrupa'da Geror de Cremona'da, El Kindî'den etkilenmiş ve onun eserlerini tercüme ederek batı ilim dünyasına tanıtmıştır. Kindî'nin en yakın takipçisi Serahsi, sonra İbni Sina'dır (Ahmet Gürkan, İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Sayfa, 249).

Zamanında geçerli olan din ilimleri, matematik, felsefe, tıp ve astronomi ilimlerini öğrenerek, bu sahalarda önemli bir otorite ve söz sahibi olmuştur. Mantık ve geometri ilimlerinde de üstat idi. El Kindî felsefe, astronomi, matematik, geometri, tıp, tabii bilimler, musiki, psikoloji ve mantık üzerine 270 civarında eser yazmıştır.

Kindî, hava tahminleri üzerinde de çalışmış ve eserler yazmıştır. Mekanik konusunda da incelemeler yapmıştır. Bu sahadaki fikir ve görüşleri, ortaçağ bilginlerine yol göstermiştir. Musiki ilminin öncüleri arasında yer almaktadır. Bu saha ile alakalı eserleri de mevcuttur. Geride yüzlerce eser bırakarak 867 senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir.

Büyük İslâm tarihçisi, mütefekkir, devlet adamı ve sosyolog olan İbni Haldun 1332 yılında Tunus'ta doğmuştur. Asıl adı Abdurrahmân bin Muhammed Hadramî'dir. Aslı Yemen'in Hadramut şehrinden gelmektedir. Genellikle dedesi Haldun'un adıyla İbni Haldun olarak tanınmıştır. İbni Haldun, çocukluğundan olgunluk yaşına gelinceye kadar, babası Muhammed Vâbilî'nin nezaretinde yetişmiş, ondan terbiye görüp,ilim öğrenmiştir. Daha çocukluğunda Kuranı Kerim'i ezberlemiştir.

İlköğreniminden sonra aydın bir kişi olan babasının gayretleriyle seçkin hocalardan fıkıh, hadis, tefsir, kelam, mantık, felsefe, matematik, tabii bilimleri, dil bilimleri, şiir, edebiyat gibi dini ve müspet ilimleri okumuş ve çok iyi bir öğrenim görmüştür. O zamanın en meşhur kıraat âlimi olan Şeyh Ebû Abdullah Muhammed bin Bezzâli Ensârî'den kıraat-i seb'a'yı öğrenmiştir. Zamanın büyük âlimleri olan Muhammed el-Arabî, Muhammed Şevvaş ve Ebû Abbas Ahmed bin Kassâr'dan Arap dili ve edebiyatını öğrenmiştir. Fıkıh ve hadis ilmini; Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed bin Cabir, Ebu Abdullah Muhammed bin Abdullah, Ebu Kasım Muhammed Kusayr'dan okumuştur.

Bunlardan başka, zamanındaki meşhur âlimlerin ilim meclislerine devam edip, her birinden icazetname (diploma) alarak, kısa sürede aklî ve naklî ilimlerde zamanının seçkin bir âlimi olmuştur.

Yirmi yaşındayken, Tunus'un yönetimini elinde bulunduran Sultan Ebu İshak'ın kâtipliğine getirilmesiyle İbni Haldun'un çalkantılı siyasi hayatı başlamıştır. Bunu, Biskra, Fas, Gırnata, Bicaye, Tlemsen gibi merkezlerdeki benzer görevleri izlemiştir. Bir ara Fas Emiri Ebu İnan onu bilim meclisine kabul etmiştir. Bu görevdeyken siyasi bir sebeple iftiraya uğrayarak, hapsedilmiştir. İki yıl sonra idareyi ele geçiren Ebu Salim onu hapisten çıkartarak önce sır kâtibi, ardından da "mezalim" dairesi başkanı yapmıştır.

1362'de İspanya'ya geçerek eski bir dostu olan Gırnata Emiri Ebu Abdullah Muhammed'in hizmetine girmiştir. Bir süre sonra Gırnata Emirinden izin alarak Kuzey Afrika'ya dönen İbni Haldun, Bicaye'de, çok istediği baş vezirlik makamına getirilmiştir. Bu çalkantılı hayatında bir yandan da öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür.

1366 yılında yönetim değişikliği üzerine görevden ayrılarak kabileler arasında dolaşmaya başlamış, daha sonra yazacağı Mukaddime için veriler toplamak üzere, Bedevi yaşam tarzını incelemiştir. Bu arada, inişli çıkışlı hayatında zaman zaman siyasi nedenlerle sıkıntılar yaşamış ve sonunda İspanya'ya dönmek zorunda kalmıştır. Sürtüşmelerle dolu siyasal geçmişi nedeniyle İspanya'dan da çıkarılmış ve yeniden Kuzey Afrika'ya dönmek zorunda kalmıştır.

Siyasal çalkantılardan bıkan İbni Haldun, İbni Selâme denilen bir kaleye yerleşmiş ve kendisini tümüyle ilmi çalışmalara vermiştir. Bedevi kabileler arasında dolaşırken toplamış olduğu verileri değerlendirerek, ünlü eseri "Mukaddime"yi 1374 yılında bu kalede yazmıştır. Ardından, dört yıl içinde "Kitab'ül-İber" adlı yedi ciltlik tarih kitabının müsveddesini de burada hazırlamıştır.

Bu son eserinin, eskiden incelediği kaynaklarını bir kez daha gözden geçirmek düşüncesiyle 1378'de Tunus'a gitmiştir. Buradaki çalışmaları sırasında, bir yandan da zamanın üniversiteleri olan medreselerde dersler vermiştir.

Siyasal geçmişi Tunus'ta da kendisini rahat bırakmayınca 1382'de Mısır'a gitmek zorunda kalmıştır. Kahire'de, başta Sultan Berkuk olmak üzere, ileri gelen devlet adamlarının büyük ilgisini görmüş ve Kahire medresesine müderris olarak atanmıştır. Burada verdiği ilk dersinde, beliğ hitabeti, üslup ve belâgati ile devlet adamlarının da içinde bulunduğu izleyicilerini adeta büyülemiştir. Aynı zamanda Kahire Kadılığına getirilmiş ve bu görevdeki adaleti, tarafsızlığı ve haksızlıklar karşısındaki eşsiz

cesareti nedeniyle beş kez görevden alınmış, yeniden atanmıştır.

Bu arada Hicaz, Kudüs ve Suriye'ye gitmiş, son gezisi sırasında, Suriye'yi ele geçiren Timur'la karşılaşmıştır. İbni Haldun'dan çok etkilenen Timur onu yanında alıkoymak istediyse de, İbni Haldun bu isteği reddederek çok sevdiği ve hayatının en huzurlu günlerini geçirdiği Kahire'ye geri dönmüştür.

Bilim ve siyasetin verdiği iki kat yorgunlukla geçen, iniş çıkışlarla dolu çalkantılı hayatı 1406'da Kahire'de sona ermiştir (İslam Ansiklopedisi; Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınları, C:4. Sayfa, 1364).

İbni Haldun, tarihi olayları toplumsal, etnik, kültürel, siyasi, ekonomik, hatta coğrafi ve biyolojik şartlarla bağlantıları içinde değerlendiren ilk düşünürdür.

Birçok bilim adamı, tarih felsefesinin ve sosyolojinin çağdaş anlamda birer bilim olarak ortaya çıkmasını İbni Haldun'la başlatmaktadır. Düşünüre göre nasıl ki maddenin kendine has bir doğası varsa, sosyal topluluğun da ayırıcı ve süreklilik taşıyan bir doğası vardır. Fizik ve kimya gibi bilimlerin maddenin doğasını, onda olup biten olayları ve bu olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkilerini incelemesi gibi, sosyoloji de toplumların doğasını, sosyal olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkilerini araştırır ve yasalarını tespit eder. İbni Haldun'un, bu görüşleriyle, toplumsal olaylarda tam bir "determinist" olduğu anlaşılmaktadır.

İbni Haldun, bir yandan tarihin kaynaklarını, tarihsel verileri, yazılı belgeleri, nakil ve rivayetleri eleştiri süzgecinden geçirirken; diğer yandan tarihi olayları mantıki bir çerçeve içinde değerlendirmektedir. Böylece, onda tarih, geçmişte anlaşıldığının tersine, olayların yalnızca anlatımı değil, aynı zamanda anlatılanların doğruluk derecelerini belirleme yöntemi haline gelmiştir.

İbni Haldun, tarihi olaylarla ilgili nedensellik ilkesi üzerinde de önemle durmuş; bu olayların hangi tarihi yasalar çerçevesinde

geliştiğini araştırmıştır. Bu bakımdan tarihi, bir olaylar yığını değil, olaylar düzeni olarak değerlendirmiş ve böylece bu bilimi, geçmiş olayların kuru öyküsü olmaktan kurtarıp bir "ilim" seviyesine çıkarmıştır.

İbni Haldun'un başka bir özelliği de, İslam dünyasında ilmi ve fikri durgunluğun yaşandığı bir duraklama döneminde, gözlemci ve tenkitçi bir düşünür olarak ortaya çıkmasıdır.

İbn Haldun, Fransız düşünür Montesquieu'den daha önce iklim ve coğrafi şartların insanın fiziksel ve zihinsel gelişimi üzerine tesir ettiğini ileri sürmüştür. Her milletin farklı karakterlerinin olmasını bununla açıklamıştır. Ona göre, iklimin üretim miktarına nasıl etkisi varsa, insanların huy ve karakterleri üzerine de etkisi bulunmaktadır.

İbni Haldun'un şiir, risale, İbni Rüşt ve Fahreddîn Râzî'nin eserlerine yazdığı şerhlerin yanında, matematik ve mantığa dair eserler de yazmıştır. Fakat bunlar günümüze kadar gelememiştir. Günümüze ulaşan tek eseri yedi ciltlik "Kitab'ül-İber"dir. Bir tarih kitabı olan bu eser, üç bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölüm, "Mukaddime"dir. İkinci bölümde Arapların tarihi yanında, Suriye, Pers, Yahudi, Kıpti, Yemen, Roma, Türk ve Frenklerin tarihi; üçüncü bölümde ise Berberîlerin ve Güney Afrika'daki Müslüman hanedanların tarihi anlatılmaktadır.

Bu eser, inceleme ve araştırma yönünden emsalsiz bir tarih kitabıdır ve bütün Avrupa tarihçilerinin birçok konularda müracaat ettikleri ana kaynaklardan birisidir.

"Kitab'ül-İber" adlı eseri ile tarih felsefesinin ve sosyolojinin kurucusu, aynı zamanda en büyük tarih tenkitçisi sayılmıştır. Batı dillerine çevrilen eseri, bütün ülkelerde hayranlık uyandırmıştır"(Yeni Türk Ansiklopedisi, 4. C. Sayfa,1364).

Bu tarih kitabının girişi olan "Mukaddime" başlı başına meşhur bir eserdir. Çeşitli yönleriyle insan cemiyetlerinin tarif ve açıklaması ile başlayan "Mukaddime", altı bölümden ibarettir.

Birinci bölümde medeniyet; ikinci bölümde göçebe ile şehirli kültürlerinin karşılaştırılmaları, zıtlıklardan ortaya çıkan çatışmaların sosyolojik tarihî sebepleri ve sonuçları; üçüncü bölümde hanedanlar, krallıklar, halifeler, sultanların asalet sıralaması, idarenin temel prensipleri, bazı Hıristiyan ve Yahudi olanlar da dâhil olmak üzere çeşitli mevzuların açıklanması, dördüncü bölümde köy ve kasabalardaki hayata dair müşahedeleri; beşinci bölümde geçim araçları, meseleler, sanat ve ticaret, iş hayatı, ziraat, dış ticaret, inşaat; altıncı ve son bölümde ise çeşitli bilimler, öğrenme ve öğretme, psikoloji ve bilimlerin sınıflandırılması anlatılmaktadır.

"Mukaddime", değişik konular ve bilgiler hakkında bir hazinedir. Özellikle İbni Haldun'un kullandığı araçların antik ve Ortaçağ Batı tarihçi ve sosyologlarına çok farklı gelmesi, bu eseri onlara çok değerli kılmıştır.

Bazı batılı tarihçiler tarafından Ortaçağın en önemli eseri olarak görülen bu kitap, tarihî metotları açıklayan modern bir el kitabına benzemektedir. Daha sonraları gelen Hammer, ondan "Arapların Montesquiesü" diye bahsetmektedir (H. Emre Bağce, İbni Haldun'un İdeoloji Kuramı: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme, Doğu-Batı Düşünce Dergisi, cilt 8, sayı 31, 2005).

Mukaddime, zamanın hiçbir şekilde eskitemediği, daha dün yazılmış gibi tazeliğini koruyan muhteşem bir klasiktir. Dünyanın dört bir tarafında, eser hakkında binlerce çalışma yapılmış ve hâlâ da yapılmaktadır. İbni Haldun'un bu meşhur eserinde, sosyologlar, tarihçiler, siyaset bilimciler ve filozoflar dâhil herkes kendine hitap eden bir şeyler bulmuşlardır (Bekir S. Gür, Mukaddime ve eğitim, Bilim ve Ütopya, Sayı: 148, Sayfa, 23-27, 2006).

İbni Haldun, sosyoloji ilminin kurucusu olarak tanınmıştır. O, sosyoloji ilmine "İlmi Tabiat-ül-Umrân" adını vermiştir. Kendinden önce sosyoloji ilmine temas edenlerden farklı olarak, bu

ilmin, siyaset, ahlâk, hitabet ve başka ilim ve fen cümlesinden olmayıp kendi başına bir ilim olduğunu ortaya koymuştur.

Gördüğü ve yaşadığı siyasî hâdiseler, sultanlar ve idarecilerle irtibat hâlinde bulunması eserin yayılmasında büyük rol oynamıştır. İbni Haldun yine, psikolojiyi tarihe uygulayan ilk ilim adamıdır. Böylece, düşünce tarihinde, siyasal egemenlikle toplum psikolojisi, toplumdaki birlik ve dayanışma dinamiği arasındaki etkili ilişkiyi ilk kez gören bilim adamı İbni Haldun olmuştur.

İbni Haldun'a göre her toplum, kendisini oluşturan insanların niteliği ve özelliklerini taşımaktadır. O halde, devletin temeli ve özü insandır. Devleti anlamak için, insanı gerçek yaşamı içerisinde anlamak gerekir. Devlet, gerçek yaşamı içerisinde bulundurduğu, sinesinde barındırdığı insanların niteliklerini taşımaktadır. Bunun içindir ki, insan küçük bir devlet, devlet de büyük bir insandır. Devlet de bir insan gibi doğar, büyür, yaşlanır ve ölür (Ahmet Gürkan, İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Sayfa, 276).

İbni Haldun'a göre insan, otoriteye gereksinim duyan tek canlıdır; otorite olmazsa anarşi ve istikrarsızlık hâkim olur, toplumun huzuru ve düzeni bozulur. İbni Haldun otoritenin değişme sürecini incelerken, özellikle maliye ve para sistemlerinden gelen ekonomik kaygılar ile bu çözülme sürecinin daha da ağırlaştığını görmüştür.

Her siyasal yıkılışın kamu borçları ile özel borçlar için bir çözüm getirdiğini, yani her yıkılışın aslında mali yönden tam bir hesap tasfiyesi anlamını taşıdığını ileri sürmüştür. Ona göre toplumlardaki pek çok ayaklanma ve isyan hadisesinin temelinde borçlanmanın getirdiği sıkıntılar yatmaktadır.

İbni Haldun, ayrıca imparatorlukların son dönemlerinde nüfusun iyice artmış olmasının ve bunun gitgide ekonomik güçlükleri arttırmasının da çözülme sürecinde etkili olduğunu

ileri sürmüştür.

İbni Haldun, iktisadi gelişme ile durgunluk arasında diyalektik ilişkiler kurmuştur. Ona göre, bürokrasiyi daha güçlü ve yetenekli kişiler, daha iyi çalıştırabilirler. Bu da iktisadi faaliyetleri canlandırır, üretimi arttırır ve ekonomik büyümeyi hızlandırır. Yöneticiler beceriksiz ve yeteneksiz olursa, işler savsaklanır ve doğru düzgün yürümez. Aynı şekilde, kamu borçları ve vergiler artıyorsa, dengeli bir para politikası uygulanmıyorsa, devlet zayıflar ve ekonomik durgunluk baş gösterir.

Ona göre iktisadi kalkınma ve sosyal huzur arasında yakın bir ilişki vardır. Güçlü devlet iktisadi kalkınma için uygun zemin hazırlamalı, iç ve dış güvenliği sağlamalıdır.

İbni Haldun'un görüşlerine göre, devlet ekonomik hayata müdahale etmemelidir. Devlet müdahale ederse ve vergileri arttırırsa, kişilerin yaratıcılık arzuları kırılır, üretim azalır ve neticede hem fertlerin hem de devletin geliri azalır. Para ve servet devlet ile fertler arasında el değiştirmektedir. Bu bakımdan, İbni Haldun, liberal bir iktisat politikası ve özgürlükten yanadır (H. Emre Bağce, İbni Haldun'un İdeoloji Kuramı: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme, Doğu-Batı Düşünce Dergisi, cilt 8, sayı 31, 2005).

İbni Haldun'un, kendine has geliştirdiği öğrenme ve öğretme kuramı vardır. Plâtoncu görüşün aksine, ona göre, insan doğduğunda herhangi bir bilgi sahibi değildir; kişi, Allah'ın ona ihsan ettiği yetenekler sayesinde çevre ile etkileşim gösterir ve bunun neticesinde bilgi sahibi olur. İnsan özünün tekâmüle erişmesinin yegâne şartı, bilgi sahibi olmaktır. İnsanın belli bir bilim dalında maharet veya ustalık kazanmasının şartı ise, o daldaki bütün temel prensipleri anlayabilecek ve detayları bu prensiplere dayanarak anlamlandırabilmesi sonucuna dönük bir alışkanlık (*habitus*) kazanmasına bağlıdır.

İbni Haldun'un bütün öğretme kuramını alışkanlık kavramı üzerine kurması oldukça orijinaldir. Bu noktadaki akıl yürüt-

mesi şöyledir: İnsan kendi kendine de öğrenebilir; fakat belli bir bilimsel alan içerisindeki "disiplin" veya alışkanlıklar ancak o daldaki bir ustadan edinilebilir. Onun öğretme kuramı, bugün, modern üniversitelerde bir danışmanın yönetimindeki doktora ve mastır programı ile tıpatıp aynıdır.

İbni Haldun, devamla, bir bilim dalı ile o bilimin öğretilmesi arasında ciddi bir kategorik fark olduğunu vurgulamaktadır. Bundan dolayı, kendi ifadesiyle "bilimsel öğretim" başlı başına bir tür sanattır. Bu kategorik farka delil olarak da her bilimin öğretilmesi için o alandaki otoriteler tarafından geliştirilen terminolojiyi göstermektedir. Çünkü öğretmek için geliştirilen bu terminolojiler, o bilimin doğrudan parçası değildir. İbni Haldun, buna örnek olarak da nazarî teolojiyi gösterir: temelde aynı şey öğretildiği halde antikler ve modernler bu disiplini öğretirken farklı terminolojiler kullanmışlardır (Bekir S. Gür, Mukaddime ve eğitim, Bilim ve Ütopya, yıl: 12, sayı: 148, sayfa, 23- 27, 2005).

Büyük tarihçi ve siyaset adamı İbni Haldun Batılı fikir adamı J.J.Rousseau ve Voltaire üzerinde büyük tesirler bırakmıştır. Hatta kendisinden bir asır sonra gelen Makyavel'in bile İbni Haldun'dan etkilenip, istifade ettiği Batılı araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir.

İbni Haldun'un "asabiye nazariyesi" meşhurdur. Bu nazariyesinde İbni Haldun, medeniyetlerin devamsızlığını, onların devirleri icabı geldiklerini, devletlerin kuruluşlarında aydınların büyük rol oynadığını iddia etmektedir. Bu nazariyesi 14. Yüzyılda yaşamış olan Vico, Gobineau ve Spengler üzerinde etkili olmuştur.

İbni Haldun coğrafi şartlara verdiği ehemmiyet bakımından da Montesqieu'ya tesir etmiştir. "Batı'da devletlerin bünyesini coğrafi şartlara göre inceleyerek, onların azamet ve çöküş sebeplerini bu şartlarda araştıran ilk mütefekkir Montesqieu'dür. Hâlbuki bu görüşleri İbni Haldun kendisinden asırlar önce

açıklamıştır. Bu itibarla onun "Kanunların Ruhu"ndaki fikirleri ile İbni Haldun arasında büyük bir yakınlık vardır" (Ahmet Gürkan, İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Sayfa, 280).

Von Aster, Batı felsefesini iki kısma ayırmaktadır: 6. Asırdan 12. Asra kadar devam eden Birinci Skolâstik (felsefe) devresinin esası teolojiye (din) dayanmaktadır. 12. Asırdan 16. Asra kadar olan İkinci Skolâstik devresine Avrupa'nın Birinci Rönesans'ı da diyebiliriz. İşte Avrupa, 16. Yüzyılda büyük Rönesans'a girmeden önce, bu birinci Rönesans'ın dört asırlık dönemi içinde İslâm-Türk ilim ve felsefesinin çıraklığını yapmıştır. Eğer Batı, bu uzun çıraklık devresini geçirmeseydi, belki de, 16. Asırda başlayan büyük Rönesans devresine giremezdi (A. g. e. Sayfa, 249).

Orta Çağ'da yaşamış olan İngiliz Roger Bacon ise: "Felsefe Arap yazarlarından öğrenilmelidir. Doğu dillerini öğrenmek zahmetine katlanamayan bir kimse, bu konuyu kavramaya kalkışmamalıdır" demiştir.

Yine Batı'da Rönesans'tan sonra başlayan Reform hareketleri de Doğu'nun, yani İslâm âlimlerinin tesiriyle meydana gelmiştir.

Araştırmacı Tarihçi Osman Turan bir eserinde:"İslâm Medeniyetinin tesiri ile Avrupa'da gelişen yeni felsefe ve fikir cereyanları neticesinde ciddi çalışmalar ortaya çıkmış ve Reform (dini ıslahat) hareketleri başlamıştır. Başta Protestanlık olmak üzere, bir takım yeni mezhepler doğmuş; Katolik Kilisesi de bu şartlara göre, kendi bünyesi içinde yeni ıslahat hareketlerine girişmiştir" demektedir (Osman Turan, Tarihi Akışı İçinde Din ve Medeniyet, Sayfa, 26).

İSLÂM HEKİMLERİ VE TIBBİ BULUŞLAR

Hiç şüphesiz Tıp ve Eczacılığın üstatları Müslüman hekimlerdir. Bu hekimler, tıp ilminde yeni yeni ufuklar açmış ve o zamanlar yapılması imkânsız gibi görünen büyük işler başarmışlardır.

Felsefe alanında olduğu gibi, bu sahanın da en mümtaz şahsiyetlerinden birisi şüphesiz yine İbni Sina'dır. İbni Sina'nın asıl büyüklüğü doktorluğundadır. Büyük İslam mütefekkiri bir süre tıpla ilgilenmiş, özellikle hastalıkların ortaya çıkış ve yayılış nedenlerini araştırmıştır.

İbni Sina, tıp araştırmaları yaparken bazı hastalıkların bulaşmasında gözle görünmeyen birtakım yaratıkların etkisi olduğunu, yani mikropların varlığını sezmiş ve bu bilinmeyen mahlûklardan eserlerinde sık sık bahsetmiştir. Mikroskobun henüz bilinmediği bir devirde böyle bir yargıya varmak çok ilginç bulunmaktadır.

"Şifâ" adındaki 18 ciltlik ansiklopedisi, ismine rağmen tıptan çok matematik, fizik, metafizik, teoloji, ekonomi, siyaset ve musiki konularını içine almaktadır. Onun tıp şaheseri, kısaca "Kanûn" diye bilinen "el-Kanûn Fi't-Tıb" adlı büyük kitabıdır. Bu kitabı tamamen bir tıp ansiklopedisidir. Eser, fizyoloji, hıfzıssıhha, tedavi ve farmakoloji bahislerine ayrılmıştır. Konular dikkatle incelendiğinde, İbni Sina'nın bugünkü tıp için bile geçerli olan pek çok ileri görüşleri bulunduğu görülmektedir.

İbni Sina, büyük ve küçük kan dolaşımını keşfederek, kanın gıdayı taşıyan bir sıvı olduğunu izah eden ilk hekimdir. Yine mikropsuz suyun kâşifi de odur. Bakteriler ve mikrobik canlıların, hastalık yapan mikroorganizmaların varlığını ilk defa İbni Sina iddia etmiştir. Avrupa'da yetişen kâşiflerden Pasteur, Robert Koch gibi bilginler onun nazariyelerinden büyük ölçüde istifade etmişlerdir.

"Cıva ile tedavi usulünü geliştirmek, ameliyatlarda büyük ağrıları hafifletmek için şuruba afyon, ban otu, sarı sabur ve Hindistan cevizi ilavesi ile uyutucu bir ilaç keşfetmek de ona nasip olmuştur" (Will Durant, İslam Medeniyeti, Sayfa, 235).

Tıp sahasında yazmış olduğu 5 ciltlik "el Kanun fi't Tıbb" ve "eş-Şifa" adlı kitabı 12. Yüzyılda Latinceye tercüme edilmiş, İslam Dünyasında olduğu kadar Avrupa'da da büyük yankılar uyandırmış ve 17. Yüzyılın yarısına kadar Avrupa üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Roma'nın Galen'i de, El Râzi de ilimde eriştikleri tahtlarından indirilmiş ve çağın Fransa'sının en meşhur tıp fakülteleri olan Montpellier ve Lauvain Üniversiteleri'nin temel kitabı "Kanûn" olmuştur. Durum XVII. yüzyılın ortalarına kadar böyle devam etmiş ve İbni Sina, 700 yıl Avrupa'nın tıp sahasında hocası olmuştur.

Altı yüzyıl önce Paris Tıp Fakültesi'nin kütüphanesinde bulunan 9 ana kitabın en başında İbni Sina'nın "Kanûn"u yer almıştır. Eserleri çağında Latinceye, İbraniceye, sonra diğer dünya dillerine çevrilmiş, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yüzlerce defa basılmıştır. Bitkilerden elde edilen ilaçlar, bazı müşahedeler gibi bahisleri hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Bu suretle dünya tarihinin en büyük hekimi sayılabilir. Çünkü yedi asır İslam ve Hıristiyan tıbbına hükmetmiştir (Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınları, 4. C. Sayfa,1365).

Bugün bile Avrupa'nın bilim lügatleri ondan "doktorların babası" diye bahsetmektedir. Bu bile onun Avrupa'da tıp ilmine ne kadar tesiri olduğunu göstermeye yetmektedir.

Hekimlikte ikinci büyük sima olarak El Râzi'yi görmekteyiz. Asıl adı Ebu Bekir Muhammed Bin Zekeriya olan El-Râzi, 864

yılında İran'ın Rey şehrinde dünyaya gelmiştir. Türk ve Acem olduğu konusunda tartışmalar olan Ebu Bekir el Râzi, doğduğu şehir olan Rey'de felsefe, matematik, kimya, tıp bilimleri ve astronomi eğitimi yaptıktan sonra Bağdat ve başka İslam şehirlerinde öğrenimini tamamlamıştır. Hekimliğe karşı duyduğu ilgi sonucu tıp eğitimine yönelmiştir.

Hekimliği sırasında halk arasında ünü ve çalışkanlığı ile ön plana geçen El Râzi, Rey şehri hastanesi başhekimliği görevine getirilmiştir. Bu dönem içerisinde gerek hekimlik pratiği, gerekse tıp eğitimi üzerine çalışmaları sonucu dönemin en ünlü hastanelerinden olan Bağdat Hastanesi'ne başhekim olarak atanmış ve yaşamının büyük bir bölümünü bu şehirde geçirmiştir. Hayatının sonuna doğru Rey kendine geri dönen Râzi, 930 yılında bu şehirde ölmüştür.

İlk göz ameliyatı, sülfürik asidin keşfi, alkol ve tıpta kullanımı (Antiseptiğinin keşfi), suçiçeği ve kızamığın ilmi esaslarla birbirinden ayırt edilmesi, modern kimya ile kimya mühendisliğinin arasındaki geçişin kurulması, alerjik astım üzerine yazılan ilk makale gibi birçok çalışmasıyla tanınmıştır.

Ebu Bekir el Râzi'nin önemi, İslam dünyası içinde ilk defa tabiat felsefesini savunan kişi olmasından ileri gelmektedir. Bu dönemde birçok İslam şehrinde büyük kütüphaneler kurulmuştur. Bunlar aynı zamanda birer araştırma merkezleriydi. Antik çağa ait birçok kitabın çevirileri bu kütüphanede yapılmıştır.

Antik çağda Thales ile başlayıp gelişen tabiat felsefesinin İskenderiye kütüphanesinin yakılmasıyla kesintiye uğramasından sonra, İslam uygarlığı içinde tekrar doğuşu Ebu Bekir el Râzi ile olmuştur.

Ebu Bekir el Râzi, İslam içindeki önemli akımlarla çatışmaya girmiş ve İslam uygarlığı içinde Thales benzeri bir gelenek kuramamıştır.

Daha sonraları Moğol istilası ve Haçlı seferlerinin sonucu olarak bu gelişme durmuştur. Bilhassa Moğol istilası bu sahada elde edilen gelişmelere büyük darbe vurmuştur. Sadece Sivas kütüphanesinin yakılmasında 250.000 kitap yok olmuştur.

Çalışmalarının büyük bir kısmı tıp üzerine olan Râzi'nin en ünlü eseri "El Havi (Liber Continens)"dir. Bu eser,hastalıkların teşhis ve tedavisi üzerine yazılmış döneminin en geniş medikal ansiklopedisidir. Antik Yunan ve İslam tıbbının önemli medikal bilgileri ve El Razi'nin kendi çalışmaları bu eserde derlenmiştir.

El Razi'nin eserlerinin hemen hemen hepsi Latinceye çevrilmiştir. Tıp alanında yazdığı "El Havi" adlı ansiklopedi 17. yüzyıla kadar en önemli başvuru kaynağı olmuştur ve birçok tıp fakültesinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

Râzi'nin en önemli çalışması ise çiçek ve suçiçeği hastalıkları üzerine yazdığı incelemesidir. "Liber de Pestilentia" adlı eserinde her iki hastalığı da detaylı şekilde tanımlamış ve bu iki hastalığın ayırıcı teşhislerini yapmıştır. Çiçek ve kızamık hastalıklarının ilk tetkikini yapan, bu büyük Müslüman hekimdir.

Kızamık ve çiçek hastalığı hakkındaki eseri de müşahede ve klinik tahlilin şaheseridir. Bu eser, bulaşıcı hastalıklar hakkında yazılan ilk kitap olduğu gibi, aynı zamanda, bu iki hastalığı açıkça teşhise yarayacak bilgiler veren ilk eserdir.

Avrupa'da "Şark'ın Calinosu" adıyla ün yapan Râzi'nin en harika keşiflerinden birisi, böbrek ve mesanedeki taşları ilaçla parçalatması veya ameliyatla çıkartmasıdır. Kaytan yakısını bulması, kalp sektelerinde kan almayı kullanması ve hummalı hastalıklarda soğuk su tedavisini diğer keşiflerinden sayabiliriz.

"Bağdat'ta inşa edilecek bir hastanenin yerini tespit için her semtte etler astırmış, en az çürüme ve kokuşmanın olduğu yere hastaneyi yaptırmıştır. Bu davranış, hastalıklarla kokuşmanın birbirine yakınlığını ifade eden bir görüştür. İşte bu görüş, Pasteur'e yol göstermekte ve onu müjdelemektedir"(Will Durant,

İslam Medeniyeti, Sayfa, 235).

Râzi'nin tatbiki keşifleri 19. Yüzyıla kadar Batı'da tesirini devam ettirmiştir. Tıbbın bütün konularını içine alan 20 ciltlik "Kitab-ül Havi" adlı eseri "Liber Contineus" ismiyle Latinceye tercüme edilmiş ve asırlar boyunca Avrupa'da en fazla hürmet edilen tıbbın el kitabı olmuştur. Kızamık ve çiçek hastalığı hakkındaki kitabı 1498 ile 1866 yılları arasında kırk defa yeniden basılmıştır (A. g. e. Sayfa,107).

Bütün bunlar, Avrupa'da İslam bilginlerinin kitaplarına ne kadar rağbet edildiğini göstermektedir. Yine tıp sahasında "Kitab-ül Mansuri" adlı 10 ciltlik eseri Latinceye tercüme edilmiş ve bu tercümenin "Nomus Almansuris" adını taşıyan 9. cildi, 16. Yüzyıla kadar Avrupa'da en yaygın metinlerden birisi olmuştur.

Avrupalı papazlar, 1163 tarihinde Papazlar Meclisinde aldıkları bir kararla, tıpla ilgili bütün okulları kapattırmışlardır. Onlara göre doktorluk, cellatlığa yakın şerefsiz bir meslek sayılıyordu. Doktorlar birer sihirbaz ve yalancıydı. Doktorluk yapmak suçtu. Papazlara göre banyo yapmak büyük bir günah, hatta suç kabul ediliyordu.

Ortaçağın Avrupa'sı bu utanç verici, yüz karası hayatı yaşarken, İslam âleminin hekimleri yeni yeni keşifler yapıyor, maddi ve manevi temizliğin en güzel prensiplerini koyuyordu. Dininden aldığı azim ve şevkle, her ilme olduğu gibi, tıp ilmine de dört elle sarılmış, bu alanda yeni yeni keşif ve buluşlar yapmıştır.

Ortaçağ Avrupa'sında doktorluk yasaklanırken, İslâm dünyası aynı çağda dev adımlar atıyor, dünya çapında büyük doktorlar yetiştiriyordu. Bu doktorlardan birisi de Ebul Kasım Zehrâvi'dir. Cerrahlığı müstakil bir ilim haline getiren büyük operatör Ebul Kasım Zehrâvi, 930 yılında (H. 318) Kurtuba (Cordoba) yakınlarındaki Ez Zehra'da doğmuştur. Batı ilim âleminde Ebü'l-Kasis, Bukasis veya Al-Zahravis olarak bilinmektedir.

Zamanında ilim ve kültür seviyesi çok ileri düzeyde olan Kurtuba Üniversitesi'nde öğrenim görmüştür. Özellikle tıp ilminin nazari ve tatbiki sahalarında derinleşerek zamanın mühim operatörlerinden birisi olmuştur.

Zehrâvi'nin yaşadığı devirde ilim ve teknikte çok ilkel bir seviyede bulunan Avrupa ülkeleri, Endülüs İslâm Üniversitesi'nden aldıkları temel bilgilerle yavaş yavaş ilerlemeye başlamışlardır.

Bu dönemde yetişen Zehrâvi, Endülüs Emevi halifelerinin saray doktoru olarak çalışmış ve hükümdarların özel doktoru olmuştur.

Müslüman cerrahların babası olarak kabul edilen Zehrâvi, daha çok cerrahi sahasında başarılı olmuş ve modern cerrahinin öncülüğünü yapmıştır. Cerrahinin başlı başına bir ilim haline gelmesi, onun sayesinde olmuştur. Zira o, sadece nazariyelerle uğraşmamış, bizzat ameliyatlar yaparak, metotlar ve aletler keşfetmeyi ve bunları maharetle kullanmayı başarmıştır.

Hayatının büyük bir kısmını doğduğu yer olan Medinet-üz-Zehra'da tıp ve eczacılık araştırmaları ile geçiren Zehrâvi, ayrıca din ve zamanın diğer fen ilimlerini de tahsil etmiştir. Tıbbi tecrübelerle, dopdolu geçen uzun bir ömürden sonra, 1013 yılında bu mütevazı beldede hayata gözlerini yummuştur.

O, zamanın en deneyimli ve en ciddi şekilde tıpla uğraşan doktoruydu. Ebu'l Kasım'ı daha çok şöhrete kavuşturan "et-Tasrif" adındaki eseridir. O, bu eseriyle Ortaçağ'da Batı tıp dünyasına hâkim olmuştur.

Meşhur fizyolog Halen'in ifadesiyle; "Onun eserleri 14. asırdan önce yaşamış bütün cerrahlar için yegâne kaynak idi". Avrupa asırlarca onun eserlerini inceleyip, yazdıklarından faydalanmış ve ona dayanarak çeşitli buluşlar yapmıştır.

Ebu'l Kasım Zehrâvi, kendi devrinde yapılması imkânsız sayılan birçok ameliyat gerçekleştirmiş, ameliyatlarda kullanılmak üzere çeşitli aletler keşfetmiş ve kitaplarında 200 kadar aletin

resimlerini de çizmiştir.

Birçok günlük acil hallerde cerrahi usullerini başarı ile tatbik etmiş, burun ameliyatları yapmış ve ilk olarak gümüş nitratı kullanmıştır. Dağlama yoluyla da önceleri hiç yapılmamış birçok cerrahi tedaviyi başarmıştır.

O, cerrahi uygulamalarda çok hassastı, ameliyatlarda kullandığı aletleri kendisine has bir metotla mikroplardan temizledikten sonra kullanıyordu. Bu işte, bilinen ve madde'üs-safra denilen bir maddeden faydalandığı bilinmektedir. Günümüzde yapılan araştırmalar, bu maddenin bakterileri imha edici özelliğe sahip olduğunu ispatlamıştır.

Cerrahiyi bağımsız bir ihtisas dalı haline getiren Ebu'l-Kasım'dır. O, tıbba emsalsiz bir yükseliş kazandırmış, Batı'da, cerrahi onun sayesinde anatomi ile kader birliği yapmış, daha sonraki büyük keşifler için modern tıpta rehberlik eden nihai yolu hazırlamıştır. Bugün modern tıpta mühim bir yeri olan operatörlüğün kâşifi Ebu'l Kasım Zehrâvi'dir.

Böbrek taşlarının nasıl çıkarılacağını ilk defa o tespit etmiş ve böbrek ameliyatını ilk defa o gerçekleştirmiştir. O'nun, o günkü şartlarda yapmış olduğu ameliyat ile çağımızda yapılan ameliyatlar hemen hemen aynı gibidir.

Ayrıca, Ebu'l Kasım öyle bir soba icat etmiştir ki, damıtmada yakıtını otomatik olarak tamamlamaktaydı. Yaraların dağlanması, idrar torbası içindeki taşları parçalayarak çıkarmak, canlı hayvanlara tecrübe maksadıyla ameliyatlar yapmak, kadavrayı kesip parçalamak gibi, yeni fikir ve metotlar denemiştir. Ebu'l-Kasım, Percival Pott (1713–789)'dan 7 asır önce gastrit ve fıkra tüberkülozlarını incelemiştir.

Kadın hastalıkları dalında yeni usul ve aletlerle büyük gelişmeler kaydetmiş, "Ceninin ters doğumuna müdahaleyi" yine ilk defa o tavsiye etmiştir. Bu metot doğuma oldukça yardımcı olmaktaydı. Hâlbuki Soranus ve selefleri buna cesaret edememişlerdi. Ancak, asırlar sonra Stuttgartlı jinekolog Walcher (1856–1935) buna teşebbüs edebilmiş ve bu yöntem "Walcher Durumu" adıyla şöhret bulmuştur.

Vaginal taş ameliyatını tıp dünyasına yine o kazandırmıştır. Ayrıca Ebu'l Kasım, özel bir vaginal aynadan başka "Collum"un sunî şekilde genişlemesine yarayan, doğumda büyük bir kolaylık sağlayan kolpeurynter aletini de icat etmiştir. Büyük Fransız cerrahı Pare, 1552 yılında yaptığı bir ameliyatla şöhrete kavuşmuştur. Bu ameliyatta Pare, büyük damarları bağlamıştı ve herkes bunun, dünya tıp tarihinde, bu konuda yapılmış ilk ameliyat olduğunu sanıyordu. Oysa aynı ameliyatı Ebu'l Kasım Zehrâvi, Fransız cerrah Pare'den 550 yıl kadar önce gerçekleştirmiştir.

Pratisyen cerrahlara sunî dikişi, kürk dikişi, karın yaralarında sekiz dikişi, bir ipliğe geçirilen iki iğneli dikişi, bu münasebetle kedi bağırsakları ile yapılan dikişi, bağırsak ameliyatında kalkük kullanmayı da o öğretmiştir.

Trendelenberg durumunu ilk defa tavsiye eden Ebu'l Kasım'dır. Ancak, 20. yüzyıl başlarında Alman cerrahı Friedrich Trendelenberg (1844-1924), bunu ortaya koyabilmiş, daha doğrusu Ebu'l Kasım'ın buluşuna sahip çıkıp, kendisine mal etmiştir.

Zehrâvi'nin en çok meşgul olduğu ve çağdaşlarını da en fazla meşgul eden hastalıklardan biri kanserdi. Onun, bu hastalık için ortaya koyduğu tedavi usulleri günümüze kadar uygulana gelmiştir. O, akciğer iltihaplanmaları üzerinde çalışmış ve ameliyatla göğsü yarıp dağlama yoluyla bunu tedavi etmeyi başarmıştır. Tıpta, müstesna bir hastalık olan hemofiliyi ayrıntılı olarak tanımlayan ilk kişidir.

Göz, kulak, burun, boğaz ve diş cerrahisine önderlik etmiş ve ilk defa fıtık ameliyatını gerçekleştirmiştir. Zehrâvi, ameliyatlarda kendine has anestezi metotları tatbik etmiş ve bunun için ban otundan faydalanmıştır. Mafsal iltihaplarını tetkik ederek, tedavisi üzerinde durmuş; varis, yani damar genişlemesi hastalığı

üzerine çalışmalarda bulunmuştur.

Zehrâvi, aynı zamanda, diş hekimliğinde de bir uzman idi ve kitabı çeşitli diş ameliyatlarının tanımına ilave olarak, burada kullanılan çeşitli aletlerin çizimlerini de içermektedir. Eserlerinde birçok diş operasyonlarını tarif etmiş olup, bunlar arasında diş çekme, tespit etme, kökünü besleme ve takma dişle ilgili bilgiler vermiştir.

Ebul Kasım Zehrâvi, ağızdaki çürük dişlerin kırılmadan çekilebilmesi için kurşunla doldurulup çekilmesi fikrini ortaya atan ilk doktordur.

Diğer metallerin ağız içinde kimyasal reaksiyona gireceğini düşünerek altın tel kullanmıştır. Aynı hizada olmayan ve deforme olmuş dişlerin problemlerini ve bu kusurların nasıl düzeltileceğini ele almıştır. Yapay dişleri hazırlama ve bunlarla kusurlu olan dişleri değiştirme tekniğini geliştirmiştir.

Ameliyat sırasında mum ve alkol kullanarak kanamayı durdurmayı başarmıştır. Açık kırıklarda, yaranın bakımı için alçı sargısından bir pencere kesip açma metodu da ona dayanmaktadır. Alçı sargısını yumuşak şeylerle doldurma ameliyesi onun buluşlarındandır.

Ebu'l Kasım Zehrâvi, cerrahlar için anatomi bilgisinin son derece gerekli olduğunu savunmuş, ameliyat yapılacak organ iyi bilinmedikçe ameliyata girişilmemesini tavsiye etmiş, anatomi bilmeden yapılan ameliyatların çok vahim neticeler doğuracağını anlatmıştır.

Burun içindeki fazlalık et parçalarını temizleyip, almak için ilk defa senanin denilen orijinal bir alet yapmıştır. Yine ilaçları mesaneye vermek için madeni şırıngayı ilk defa o icat edip kullanmıştır.

Dişler, kırık çıkıklar, bağırsak dikişleri, diz mafsallarındaki kangrenler, damarların anevrismanlarının tedavisi gibi daha birçok konuda Ortaçağ'ın en büyük cerrahlarından biri sayılan

Fransız cerrah Guy de Chauliac, onun fikirlerinden faydalanmıştır. "Magna Chinirgua" adını verdiği eserinde en az iki yüz defa Ebu'l Kasım Zehrâvi'den söz etmektedir.

Ebu'l Kasım Zehrâvi'yi Avrupa'da meşhur eden, cerrahinin temeli olan "Kitab et-Tasrif" veya "Concessio" adlı eseridir. Otuz bölümden meydana gelen eserin birinci ve ikinci bölümlerinde hastalıkların genel değerlendirmesi yapılarak tedavileriyle ilgili bilgiler verilmektedir. Üçüncü bölümden yirmi beşinci bölüme kadar olan kısımda, ilaçların terkibi anlatılmaktadır. Yirmi altıncı bölümde hastalık, sağlık ve yiyecek rejiminden bahsedilmektedir. Yirmi sekizinci bölümde ise basit ilaçlarla yiyeceklere ayrılmıştır. Kitabın en önemli kısmını otuzuncu bölüm meydana getirmektedir. Burada, cerrahlıkla ilgili bilgiler anlatılmaktadır.

Nitekim bir tıp ansiklopedisi olan bu kitabının otuzuncu bölümü yüzyıllar boyu cerrahlar için kaynak kitabı olmuştur. Cerrahinin İslâm tıbbında o döneme kadar verilmiş en sistematik bir değerlendirmesi bu bölümde yer almaktadır; metne ayrıca Zehrâvi tarafından kullanılan aletlerin tasvirleri eşlik etmektedir.

Kitabı "El-Tasrif"te, Zehrâvi, modern karşılıkları K.B.B. (kulak-burun-boğaz), Oftalmoloji (Göz bilimi), vb. olan ihtisaslaşmış dallarda cerrahi tedavinin kapsamlı bir anlatımına ilave olarak, aynı zamanda çeşitli ilaçların hazırlanışını da ele almış, süblimleştirme (tasfiye etme) ve kan dolum giderme gibi tekniklerin uygulanışını detaylı olarak tanımlamıştır.

Bu eserin seksenden fazla el yazması ve basılı kopyası bulunmaktadır. Birçok defa Latinceye ve İbraniceye tercüme edilmiştir. Eserin birinci ve ikinci kısımları 1519 senesinde Ausburg'da Lâtince olarak basılmıştır. Cerrahi ile ilgili cüzü meşhur Gerard de Cremona tarafından Latinceye tercüme edilmiştir. Avrupa'da cerrahinin temelinin atılmasına sebep olan bu eser, Salerno, Montrepelleier ve diğer Avrupa tıp fakültelerinde asırlarca İbni Sina'nın Kanunu ile birlikte ders kitabı olarak okutulmuştur.

Zehrâvi'nin tıp ve cerrahi alanını çok derin bir şekilde etkilediğinden hiçbir şüphe olamaz ve onun tarafından ortaya atılan prensipler tıp biliminde, özellikle cerrahide güvenilir olarak tanınmaktadır. Bunlar tıp dünyasını etkilemeye beş yüzyıl kadar devam etmiştir. Dr. Cambell'e göre, onun tıp bilimi prensipleri, Avrupa tıp müfredatındaki Galen'in ilkelerini geride bırakmıştır. (Adil Akyüz, Bilime Yön Veren İslam âlimleri).

"Fenn-i İspençiyari" denilen eczacılık da Müslüman hekimlerin eseridir. Madenlerden ilaç yapmayı da Avrupalı doktorlar, Müslüman hekimlerden öğrenmişlerdir.

"Felç gibi hastalıklarda sıcak ilaçlar yerine soğuk ilaçlar kullanılması, ameliyat yapılırken uyutucu ve uyuşturucu ilaçlar verilmesi, göz hastalıklarında ak suyun ameliyatla çıkarılması, sarılık ve kolera gibi hastalıklara ilk defa deva bulunması İslam tabiplerinin eseridir" (Corci Zeydan, Medeniyeti İslamiye Tarihi, C.3, Sayfa, 264).

Birûnî, hastalıkları tedavi konusunda değerli bir uzmandı. Otların hangisinin hangi derde deva ve şifa olduğunu çok iyi bilirdi. Bugünkü farmakolojinin temellerini o atmıştır. Eczacılıkla doktorluğun sınırlarını çizmiş, ilaçların yan etkilerinden bahsetmiştir (Günay Tümer, Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6, Sayfa, 206-215, İstanbul, 1992).

Bunlardan başka daha birçok Müslüman hekimi, büyüklü küçüklü keşifleri ile İslam hekimliğini geliştirmiş ve Batı'da tesirlerini göstermiştir.

MATEMATİK VE ASTRONOMİ SAHASINDAKİ KEŞİFLER

Müslümanlar düşünürler ilim ufukları, hakikati arama tutkusu ve araştırma aşklarıyla varlık ve eşyayı didik didik araştırmışlar, çağlar boyu birer kaynak olarak herkesin başvuracağı çok önemli eserler yazmışlardır.

Müslüman âlimlerin en çok iştigal ettiği ve keşiflerde bulunduğu sahalardan birisi de Matematik ve Astronomi ilmidir. Matematik ilminin şubeleri olan Cebir, Aritmetik (hesap), Geometri (hendese) ve hatta bize ismi bile yabancı gelen Trigonometri ve Logaritma bilimini İslâm âlimleri kurup, geliştirmişlerdir.

Matematik ve Astronomi sahasında ilk akla gelen isim Harizmî'dir. Büyük İslâm mütefekkiri, Matematik, Astronomi ve Coğrafya âlimi Harizmî, 780 yılında Harzem'de doğmuştur. Asıl adı, Ebu Abdullah Muhammed bin Musa el Harizmî'dir. Zamanın üniversiteleri sayılan medreselerde iyi bir öğrenim görmüştür.

Hive bölgesinde bir Türk şehri olan Harzem'den ilim öğrenmek için ilim âleminin merkezi durumundaki Bağdat'a gelerek kıymetli âlimlerinden ders almış ve kendini yetiştirmiştir. Çalışmalarını bir süre Bağdat'ta sürdürdükten sonra Afganistan'a, oradan da Hindistan'a geçmiş, Hintli bilginlerle tanışmıştır.

Daha sonra tekrar Bağdat'a dönen Harezmî, zamanın Abbasi Halifesi Memun'dan yardım ve destek görmüş ve Bağdat'taki Saray Kütüphanesi'nin idaresi kendisine verilmiştir. Ayrıca Bağdat'taki ünlü Beytül Hikme'de vazife alan Harezmî; ilmi çalışmalar yapabilecek bütün imkânlara sahip olmuştur.

İhtiyaçları Abbasi Halifeliğince karşılanan Harezmî, Bağdat'ta ve seyahatlerinde, Matematik, Astronomi ve Coğrafya ilimlerinde kıymetli araştırmalar yapmıştır. 850 yılında ilim merkezi Bağdat'ta vefat etmiştir.

Harezmî, bugünkü cebir ve trigonometrinin kurucusu sayılır. Cebir ve Astronomi sahasında çok sayıda ve kıymetli eserler yazmıştır. Bunların birçoğu Latinceye çevrilmiştir. Descartes'e kadar batı bilim dünyasında egemen olan Harezmî ve Harizmî cebiri idi. Bu nedenle Harezmî dünya çapında bir matematikçidir ve aynı zamanda Avrupalıların en çok yararlandığı bir matematikçidir. Batılı kaynaklar da bunu böyle yazmaktadır.

Doğu ve Batı ilim âleminde Cebir ilmine yaptığı katkılarla ün yapıp tanınan Harizmî, bu sahada ilk eser sahibi âlimdir. Eserlerinde Avrupa'nın bilmediği "sıfır"ı kullanıp, cebir işlemlerini geometrik düşüncelerle temellendirmiştir. Harizmî, "Kitab'ül Muhtasar fi Hesab'il Cebri Mukabele" adlı eserinde, "cebir" kelimesini Matematiğe kazandırmıştır. Cebir ilmini metodolojik ve sistematik olarak ilk defa ortaya koyan odur. Cebir'de bugün de tatbik edilen ve adına "kare ve dikdörtgen metodu" denilen geometrik çözüm yolunu kullanmıştır.

Birtakım deneylerini ihtiva eden, enlem ve boylamlar hakkında kitapları, ayrıca bir de gökyüzü atlası bulunmaktadır. Latinceye çevrilip, Avrupa'da yüzyıllarca faydalanılan, "Kitab'ül Muhtasar fi Hesab'il Cebri Mukabele"nin Arapça aslıyla Batı dillerine tercümesi Avrupa'da yayınlanmıştır. Eser; bir önsöz, beş bölüm ve bir de ek bölümden meydana gelmektedir. Muhteva olarak; birinci ve ikinci dereceden denklemlerin çözüm şekilleri, bilinmeyenleri, çeşitli cebir hesaplamalarını misallerle açıkladıktan sonra; nazari ve tatbiki hesaplama şekilleri, zamanın devlet işlerine ait hesapların yapılması, kanalların açılması, bina yapımı, esnaf ve tüccar için lüzumlu işaretleri kapsamaktadır.

İkinci önemli eseri: "Kitab-el Muhtasar fi Hisaballindi" isimli kitabıdır. Bu eseri Latinceye, "Algoritmi de numero indoram" adıyla tercüme edilmiş olup, bugün orijinal şekli Cambridge Üniversitesi'nde bulunmaktadır

Câbir'in kurduğu ve büyük Türk Matematikçisi Harizmî'nin geliştirdiği Cebir ilmi, tamamen Müslüman bilginlerinin eseridir. Harizmî'nin Cebir kitabı hemen Latinceye çevrilmiş ve Rönesans devrinin Lükas, Paçiyoli, Ferrari gibi ilk matematikçileri bu eserden büyük ölçüde istifade etmişlerdir (Şemsettin Günaltay, Birinci Tarih Kongresi, Sayfa, 298).

Avrupa'da "Algebre" diye bilinen "Cebir" kelimesi de bu eserle ilim dünyasına girmiştir. Aritmetik ve Logaritma'yı keşfeden de bu büyük İslam matematikçisidir. O devirde, Harizmî'ye istinaden "Algorismus" denilen bu bilim dalı, bugün Latin dillerinde "Algoritmi" olarak yaşamaktadır.

Bütün dünyanın kullandığı bugünkü rakam sistemini beşeriyete hediye eden, bu büyük İslam dâhisidir. Eski Latin rakamları çok güç idi. Hâlbuki Harizmî'nin sistemi sadece 9 rakam ile bir sıfırdan ibaret olup, bütün sayıları ifade edebilmektedir. Zaten Latince rakam manasına gelen "cihffre" kelimesi dahi sıfırdan alınmıştır.

Cebir, Logaritma ve rakam kelimelerinin Doğu menşeli olduğu ve matematik ilminin İslam bilginleri tarafından kurulup, geliştirildiği açıkça görülmektedir.

İslâm mütefekkirlerinin Avrupa'ya Astronomi ilminde de büyük tesirleri olmuştur. Şurası bir gerçektir ki, Avrupalı bilginler, Astronomi ilmini İslam âlimlerinden öğrenmiştir.

Hıristiyanlar, Dünya'yı su içinde yüzen bir kalkana benzetirken; Müslümanlar, Kuran'daki ayetlerin işaretiyle (Rahman Suresi, ayet: 33) onun yuvarlak olduğunu ve boşlukta hareket ettiğini bilmekteydiler. Dünya'nın hem kendi ekseni etrafında hem de Güneş'in çevresinde yapmış olduğu iki türlü hareketini

de İslam âlimleri keşfetmiştir.

Kuran'da dünyanın altı çeşit hareketinden bahsedilmektedir. Bu günkü modern bilim bile dünyanın bu altı çeşit hareketinin neler olduğunu henüz tam çözebilmiş değildir.

Müslüman heyet şinasları (Astronomi bilgini) tarafından dünyanın yuvarlak olduğu ispat edilmiş ve arzın çevresi hesaplanmıştır. Bulunan Ekvator uzunluğu (44 bin kilometre) bu günkü bilinen uzunluğa (40 bin kilometre) çok yakındır. Fransızların rasathaneyi ilk defa Endülüs'ün Kurtuba şehrinde gördüğü bilinmektedir.

Astronomi sahasında bütün dünyanın tanıdığı, aynı zamanda dâhi bir matematikçi olan yine Harizmî'yi görmekteyiz. Harizmî, yıldızların hareketini ilk olarak hesaplayan Astronomi âlimidir. Bu büyük âlim, Bağdat ve Suriye'de ilk defa esaslı iki rasathane kurarak, uzun yılların emeğini "Ziyc-i Harizmî"de toplamıştır. Ziyc, yılların hareketini ölçen ilmin adıdır. İşte bu "Ziyc-i Harizmî", asırlarca Astronomi dünyasına rehber olmuştur. Daha 12. Yüzyılda Adelar Debat tarafından Latinceye tercüme edilmiş ve 16. Yüzyıl Avrupa Rönesansını hazırlayanlara temel kaynak olmuştur. İslam âleminin yetiştirdiği en büyük âlimlerden biri olan Harizmî, bütün Orta Çağ'da Matematik sahasında, fikir ve faaliyetleri en ziyade tesir etmiş olan bir şahsiyettir.

Astronomi ilminin seçkin simalarından olan Birûnî'nin keşifleri de Batı'da büyük yankılar uyandırmıştır. Büyük İslam ve Türk mütefekkiri Birûnî, 973 yılında Harezm bölgesinin merkezi olan Kâs şehrinde doğmuştur. Asıl adı Ebu Reyhan bin Muhammed'dir. Küçük yaşta babasını kaybetmiş, annesi onu zor şartlarda, odun satarak büyütmüştür.

Yaşadığı çağa damgasını vurup "Birûnî Asrı" denmesine sebep olan zekâ harikası bilgin, daha çocuk yaşta araştırmacı bir ruha sahipti. Tahsil çağına girdiğinde Harzemşahlar'ın himayesine alınmış ve saray terbiyesiyle iyi bir eğitim görmüştür.

Zamanın büyük âlimlerinden astronomi, matematik, doğa bilimleri, coğrafya, kelam ve tarih dersleri almıştır.

Harezm'deki kargaşalıklar yüzünden İran'a gitmiş ve bir süre orada kalmıştır. Bir tür tarih eseri olan "el-Âsârü'l-Bakiye"(Geride Kalan Yüzyıllar) isimli kitabını orada yazarak sultana sunmuştur.

El Birûnî, o zamanın bilginleriyle Buhara'da tanışmış, evrenin yapısı, serbest düşme ve diğer fizik yasalarını ve bölünmez parçacıklar üzerinde mektupla yaptığı bazı tartışmalar bulunmaktadır. Harezm'e döndükten sonra, 1010 yılında El-Memun Akademisi'ne kabul edilmiş ve Sultan Memun bin el-Memun'un sarayında İbni Sina, İbni Miskeveyh, Ebu Nasr gibi zamanın büyük bilginleri ile birlikte çalışmıştır.

Gazneli Mahmud'un Harezm ülkesini fethetmesinden sonra Gazne kentine yerleşmiş, son yıllarını bu ilim ve kültür şehrinde geçirmiştir.

Gazneli Mahmud Hindistan'ı fethedince hocalarıyla birlikte Birûnî'yi de oraya götürmüştür. Bu vesileyle, O da orada Hint dil ve kültürünü inceleme fırsatı bulmuştur. Üstün dehasıyla kısa sürede Hintli bilginler üzerinde şaşkınlık ve hayranlık uyandırmıştır.

Birçok dilde ilmi tercümeler yapmıştır. Üstat diye saygıyla yâd edilen, yalnız İslâm âleminin değil, tüm dünyada çağının en büyük bilgini olan Birûnî, 1048 yılında, 75 yaşında iken, Gazne'de ölmüştür. Batı dillerinde adı Alberuni veya Aliboron olarak geçer.

Astronomi üzerine yaptığı en iyi çalışması "el-Kanunü'l-Mesudi" adlı eseri Gazneli Mahmut'un oğlu Sultan Mesut'a sunmuştur. Sultan Mesut kendisine bir fil yükü gümüş hediye edince, "Bu armağan beni baştan çıkarır, bilimden uzaklaştırır" diyerek bu hediyeyi kabul etmeyip geri çevirmiştir.

Eserlerinin sayısı yüz elliden fazladır. Yetmiş tane astronomi ve yirmi tane de matematik kitabı vardır. Tıp, biyoloji, bitkiler, madenler, hayvanlar ve yararlı otlar üzerinde yazmış olduğu eserleri ile bir seri oluşturmuştur. Bir tane de romanı vardır. Elimizdeki eserlerinin sayısı yirmi üç kadardır. "Nihâyâtü'l-Emâkin" (Mekânların Sonları) adlı eseri, coğrafyadan, jeoloji ve jeodeziye (yeryüzü düzlemini ölçme bilgisi) kadar bir dizi konudaki yazılarını içermektedir.

Bilim tarihçilerine göre Birûnî, Kopernik ile başlayan çağdaş astronominin temellerini atmıştır. Batlamyus ve Aristo'nun kuramlarına karşı çıkarak dünyanın durağan değil, dönen bir kütle olduğunu ileri sürmüştür. "Kitâbü'l-Camahir fi Marifeti'l-Cevahir" (Cevherlerin Özellikleri Üstüne) adlı eserinde, 23 katı cismin ve 6 sıvının özgül ağırlıklarını bugünkü değerlerine çok yakın olarak hesaplamıştır.

Birûnî, bilim ve felsefe alanındaki çalışma ve araştırmalarında büyük ölçüde İslam düşüncesinin etkisinde kalmıştır. Evrenin "ezeli" olmadığını, bir Yaratıcının varlığına ihtiyaç olduğunu ileri sürmüştür. Birûnî, bu nazariyesi ile evrenin "ezeli" olduğu düşüncesini savunan İbni Sina'dan ayrılır. Birûnî'nin bütün eserleri birçok Batı diline çevrilmiştir (Günay Tümer, 'Birûnî', Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6, sayfa, 206; Rahman Habib, A Chronology of Islamic History, 570–1000 CE, Mansell Publishing, p. 167; Encyclopædia Britannica. Retrieved April 22, 2007; David C. Lindberg, Science in the Middle Ages, University of Chicago Press, p. 18).

Birûnî, "Elinden kalem düşmeyen, gözü kitaptan ayrılmayan, iman dolu kalbi tefekkürden geri durmayan, benzeri her asırda görülmeyen bilginler bilgini bir dâhiydi. Arapça, Farsça, İbranice, Rumca, Süryanice, Yunanca ve Çince gibi daha birçok lisan biliyordu. Matematik, Astronomi, Geometri, Fizik, Kimya, Tıp, Eczacılık, Tarih, Coğrafya, Filoloji, Etnoloji, Jeoloji, Dinler

ve Mezhepler Tarihi gibi 30 kadar ilim dalında araştırmalar yapmış ve bu sahalarda pek çok eser yazmıştır.

İbni Sina ile yaptığı karşılıklı yazışmalarındaki ilmî metot ve yorumları, günümüzde yazılmış gibi tazeliğini halen korumaktadır. "Tahkik" ve "Kanûni Mesûdî" adlı eserleriyle trigonometri konusunda bugünkü ilmî seviyeye ta o günden ulaştığı açıkça görülmektedir. Bu eser astronomi alanında zengin ve ciddî bir araştırma abidesi olarak tarihe mal olmuştur.

Ay, Güneş ve Dünya'nın hareketleri, güneş tutulması anında oluşan hadiseler üzerine verdiği bilgiler ve yaptığı rasatlarda, çağdaş tespitlere uygun neticeler elde etmiştir. O, yapmış olduğu bu çalışmalarıyla yer ölçüsü ilminin temellerini sekiz asır önce atmıştır. Israrlı çabaları sonunda yerin çapını ölçmeyi başarmıştır.

Dünyanın çapının ölçülmesiyle ilgili görüşü, günümüz matematik ölçülerine tıpatıp uymaktadır. Avrupa'da buna "Birûnî Kuralı" denilmektedir. Newton ve Fransız Piscard yaptıkları hesaplama sonucu ekvatorun uzunluğunu 25.000 mil olarak bulmuşlardır. Hâlbuki bu ölçüyü Birûnî, onlardan tam 700 yıl önce Pakistan'da bulmuştu (Will Durant, İslam Medeniyeti, Sayfa, 103).

Daha o çağda Ümit Burnu'nun varlığından söz etmiş, Kuzey Asya ve Kuzey Avrupa'dan geniş bilgiler vermektedir. Christof Coloumb'dan beş asır önce Amerika kıtasından, Japonya'nın varlığından ilk defa söz eden odur.

Dünyanın yuvarlak ve dönmekte olduğunu, yerçekimin varlığını Newton'dan asırlarca önce ortaya koymuştur. Henüz çağımızda sözü edilebilen karaların kuzeye doğru kayma fikrini 10 asır önce dile getirmiştir. Tarihle ilgilenmiş ve dinler tarihi konusuna eğilmiş, ona birçok yenilik getirmiştir. Çağından dokuz asır sonra ancak ayrı bir ilim haline gelebilen Mukayeseli Dinler Tarihi, kurucusu sayılan Birûnî'ye çok şey borçludur.

Birûnî, felsefeyle de ilgilenmiş, ama Farâbî ve İbni Sina gibi, felsefenin dumanlı havasında boğulup kalmamış, meseleleri doğrudan Allah'a dayandırmıştır. O, ilimle dini birleştirmiş, fennî ilimlerle ilahî bilgilere daha iyi nüfuz edileceğini söylemiş, ilim öğrenmekten kastın hakkı ve hakikati bulmak olduğunu dile getirmiştir.

Vasili V. Bartold tarafından "en büyük İslâm bilgini" olarak nitelenen Birûnî, akılcı ve nesnel yöntemiyle yalnız İslam dünyasının değil, çağının en büyük bilginleri arasında yer almaktadır. Eserlerinin çoğu Avrupa dillerine çevrilmiş ve defalarca basılmıştır. Eserleri halen Batı bilim dünyasında kaynak eser olarak kullanılmaktadır**.**

Bir hipotezin deneyle doğrulanması düşüncesi yanında ölçmeye verdiği önem kendisini fizik ve matematik çağdaş kavranışına oldukça yaklaştırmıştır. Çünkü o bir felsefeci olmaktan çok bir bilim adamıdır. Bilim adamı olarak yapıcı ve eleştirici bir zihniyette, bilimsel konularda sığ ve yüzeysel kalmaktan sürekli kaçınmış, bu nedenle bütün ömrünü bilgi birikimlerini deney ve gözlemlerle doğrulama uğruna harcamıştır.

Birûnî, deney ve gözlem prensiplerine dayanan bilimsel yöntemini doğa bilimlerinin yanında, sosyal bilimlerde de uygulamıştır. Ona göre ilmin hazzı, yani hakikati araştırma zevki, en yüksek zevkler arasındadır. Bu hususta kendisi şöyle ifade etmektedir: "İlim adamına, yani ilim hizmetçisine lazım ve kaçınılmaz olan şey, ilmin bütün sahalarında yeterli bir seviyede olmasa bile, ilimler arasında bir ayırım yapmamak, her birinin hakkını vermektir. Çünkü ilim güzeldir, lezzeti de kalıcıdır. Araştırma boyunca bu lezzet sürer gider. Çalışma bitince lezzet de son bulur. İlim adamı kendinden önce gelen âlimlere hor gözle bakmamalı, tevazu ile eserlerine yaklaşıp, istifade etmelidir. Böylece en doğru ve en sağlam bilgilere ulaşacak, kusurlu, hatalı bilgilerden uzak durmuş olacaktır".

"Birûnî ile ilgili olarak ilim adamları ve bilim tarihçilerinin ortak kanaati, onun çok önemli bir ilim adamı olduğudur. Birûnî, Alman F. Krankow'a göre müstesna bir insan ve zamanın ötesinde bir âlim; Prof. Dr. Sochau'ya göre yeryüzünde yaşamış en büyük zekâ; Philip K. Hitti'ye göre tabiî ilimler alanında Müslümanlar arasında yetişen en orijinal ve en derin bilgin; Barthold'a ve Rus bilim adamlarından Gafurov'a göre İslâm âleminin en büyük bilgini; George Sarton'a göre de bütün zamanların en büyük bilginlerinden biridir" (Günay Tümer, Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul, 1992, sayfa, 206-215).

O zamana kadar Avrupa'nın umumi kanaati Güneş'in Dünya etrafında döndüğü fikri idi. Birûnî bu düşünceyi yıkarak,Dünya'nın Güneş etrafında döndüğünü ispat etmiştir.

"Ona göre Dünya, kendi ekseni etrafında günde bir defa, Güneş etrafında yılda bir defa dönmektedir (Will Durant, İslam Medeniyeti, Sayfa, 103).

"Heyet İlminin Anahtarı" ismindeki kitabı Latinceye çevrilmiş, kendinden beş asır sonra gelen Kopernik, teorilerinin ilhamını büyük bir ihtimalle bu kitaptan almıştır.

Ali Kuşçu, Uluğ Bey, Ömer Hayyam gibi daha birçok İslam Astronomu, keşifleri ve ileri fikirleriyle bugünkü modern Astronomiye bile ışık tutmaktadır.

Asıl adı Ali Bin Muhammet olan ünlü Türk Astronomu, Matematikçisi, Dilbilimcisi ve kelam âlimi Ali Kuşçu, 1403 yılında Türkistan'ın Semerkant şehrinde doğmuştur. Babası Muhammed, ünlü Türk Sultanı ve astronomu Uluğ Bey'in kuşçusu (doğancıbaşı) olduğu için, ailesi "Kuşçu" lakabıyla meşhur olmuştur. Küçük yaştan itibaren matematik ve astronomiye ilgi duyan Ali Kuşçu, devrin en büyük âlimleri olan Bursalı Kadızâde Rumî, Gıyâseddin Cemşîd ve Muînuddîn Kâşî'den matematik ve astronomi dersi almıştır. XV. yüzyılın ilk yarısında, Semerkant,

dünyanın en önemli bilim merkeziydi.

Daha sonra bilgisini artırmak için Kirman'a gitmiştir. Burada "Hall-ü Eşkâl-i Kamer"(Ay Safhalarının Açıklanması) adlı risale ile "Şerh-i Tecrîd" adlı eserini yazmıştır. Ali Kuşçu, Semerkant ve Kirman'da eğitimini tamamladıktan sonra Uluğ Bey'e yardımcı ve rasathanesine sorumlu yönetici olmuştur.

Uluğ Bey aynı zamanda Ali Kuşçu'nun hocasıydı. Ali Kuşçu, ondan matematik ve astronomi dersleri almış, eserlerini uzun uzun incelemiş, sohbetlerinde bulunmuştur. Uluğ Bey, kendi kurduğu rasathaneye sorumlu olarak Ali Kuşçu'yu lâyık görmüş, henüz tecrübesiz bir çağdayken bu dev rasathanenin başındaki çalışmalarda, ona bizzat yardımcı olmuştur.

Uluğ Bey Rasathanesi, Astronomi (gök bilimi) araştırmaları için en doğru sonuçları alıyordu. Rasathanenin genç müdürü Ali Kuşçu, gece gündüz demeden çalışıyor, bilimsel gerçeklere yenilerini katmak için uğraşıp didiniyordu. Gökyüzü bilgisi (astronomi), hem değişmez kuralların, kanunların tespit edilmesine yarıyor, hem de gözlemlerle kontrol edilebiliyordu.

Otuz yıla yakın bu işte çalışan Ali Kuşçu, Uluğ Bey'in ani ölümü karşısında büyük sarsıntı geçirmiş ve Hacca gitmek bahanesiyle Semerkant'tan ayrılmıştır. Tebriz'de Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından saygıyla karşılanmış ve Uzun Hasan'ın isteği üzerine Fatih ile barış görüşmelerinde elçilik yapmıştır. Bu görüşmeler esnasında Fatih Sultan Mehmet, ondan, İstanbul'a gelip, artık batıya kaymış olan ilim merkezlerini aydınlatmasını, bilgisiyle İstanbul medreselerinde ilim heveslisi gençleri yetiştirmesini rica etmiştir.

Daha sonra Fatih'in bu daveti üzerine İstanbul'a gelmiş ve Ayasofya medresesine müderris olmuştur. Ölümüne kadar da burada gençleri yetiştirmekle uğraşmıştır. Ali Kuşçu'nun ders vermeye başlamasıyla, İstanbul medreselerinde astronomi ve matematik alanında büyük gelişmeler olmuştur. Ali Kuşçu'nun

İstanbul'a gelişi önemlidir; çünkü o zamana kadar İstanbul'da astronomi ile uğraşan güçlü bir bilgin yoktu. Ali Kuşçu, Osmanlılar arasında astronomi biliminin yayılmasına vesile olmuştur. Bu büyük Türk mütefekkiri, 16 Aralık 1474 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Dünyaca ünlü Türk matematikçi, astronom, tarihçi ve şair olan Uluğ Bey, 1395 yılında Semerkant'ta doğmuştur. Timur'un torunlarından olup, asıl adı Mehmet Torgay'dır. Küçüklüğünde iyi bir eğitim almış ve 13 yaşında iken Horasan ve Mâverâünnehir eyaletlerine hakan naibi olmuştur. 1446 yılında babası Şah Ruh ölünce yerine hükümdar olmuş, saltanat yılları sırasında matematik ve astronomi ile yakından ilgilenmiştir.

İktidarı döneminde, başta Semerkant ve Buhara olmak üzere tüm ülke, Türk mimarisinin seçkin eserleriyle donatılmıştır. İlim adamlığı yanında devlet adamlığı vasfı da yüksek olan Uluğ Bey, Semerkant'ta 38 yıl hükümdarlık yapmıştır.

Hükümdar olmasına rağmen, savaştan çok kendisini bilime adamış ve sarayını zamanın bilginlerinin toplandığı bir ilim meclisi haline getirmiştir. Bir akademi haline getirdiği sarayı, Mesud el-Kâşî, Bursalı Kadızade Rumî, Ali Kuşçu gibi devrin meşhur âlimlerinin toplanıp bilimsel tartışmalar yaptığı ve eserler hazırladığı bir mekân haline gelmiştir. İnceleme için Çin'e kadar heyetler göndermiştir. Onun bütün merak ve hevesi, yeryüzünde değil, gökyüzündeydi. Ülkeler fethetmekten ziyade, gökyüzü âleminde araştırmalar yapmayı, gök kubbenin sırrını çözmeye çalışmayı tercih etmiştir. Uluğ Bey Semerkant'ta bir medrese, bir de rasathane yaptırarak, Astronomi ilminin gelişmesine çalışmıştır. Bu rasathane Orta Çağ'daki astronomi bilgisini en yüksek düzeye ulaştırmıştır.

Daha sonraki yıllarda, Semerkant medresesini ve rasathanesini büyütmüş ve yeni aletler ile donatmıştır. Uluğ Bey zamanında yeni astronomi aletleri yapılmış, eski aletler geliştirilmiştir.

IX. ve X. yüzyılda bir usturlap ile ancak 43 işlem yapılırken, Uluğ Bey zamanında geliştirilen 40 metre çapındaki usturlap ile1000'den fazla işlem yapılmaya başlanmıştır. Uluğ Bey, bu arada gökyüzünün bir de haritasını yapmış ve bu gökyüzü haritası, kendisinden sonra gelecek nesillere astronomi çalışmalarında uzun yıllar rehber olmuştur.

Dünya onu, astronomi alanındaki eseriyle tanımıştır. Semerkant'taki rasathanesinde yapılan çalışmalar, bugünkü astronomiye hala ışık tutmaktadır. Bu rasatlar sonucu elde ettiği "Zîc-i Ulûgî" denilen cetveli meşhurdur. "Zîc-i Ulûgî", diğer adı "Gûrgânî Takvimi" olan bu cetvel, o devrin ilmî esaslara dayanan yegâne takvimi sayılmaktadır.

Bu eser, daha önce yazılan 'zîc'lerin yanlışlarını düzeltmekte ve yıldızların hareketini daha mükemmel bir şekilde göstermektedir. "Zîc-i Ulûgî", 1655 yılında İngiltere'de Oxford şehrinde İngilizce, 1853'te de Fransızca olarak basılmıştır. Daha sonra da çeşitli dillere tercüme edilmiş ve Uluğ Bey, Batı bilim dünyası tarafından "XV. yüzyılın Astronomu" olarak kabul edilmiştir.

Uluğ Bey, astronomi çalışmalarının temelini teşkil eden trigonometri ilmi üzerinde de geniş çalışmalar yapmış, kendisinden önceki Doğu ve Batı dünyasının tahmini bilgilerini bir kenara bırakarak, bilimsel esasları tespit ederek, trigonometride yeni bir araştırma yolu açmıştır.

Astronomiye ait tablosu yıllar sonra İngiltere ve Fransa'da basılmıştır. Kozmografya konusunda yazdığı bir kitap da günümüze kadar gelmiş ve birçok ilmî araştırmalara kaynak olmuştur.

Dünyanın en ünlü matematikçisi ve astronomi bilgini olan Uluğ Bey, 1449 yılında 54 yaşında iken hayatını kaybetmiş ve dedesi Timur Han'ın yanına defnedilmiştir (Yeni Türk Ansiklopedisi, Cild:11, Sayfa, 4450).

Bu sahada diğer önemli bir şahsiyet Ömer Hayyam'dır. Büyük şair, filozof, matematikçi ve astronom olan Ömer Hayyam, 1048

yılında Nişabur'da doğmuştur. Yaşadığı dönemin ünlü veziri Nizamül-Mülk ve Hasan Sabbah ile aynı medresede, zamanın ünlü âlimi Muvaffakeddin Abdüllatif ibn el Lübad'tan eğitim görmüş ve hayatı boyunca her ikisi ile de ilişkisini koparmamıştır.

Birçok bilim adamınca Bâtıni ve Mutezile anlayışlarına sahip olduğu ileri sürülmüştür. Evreni anlamak için, içinde yetiştiği İslam kültüründeki hâkim anlayıştan ayrılmış, kendi içinde yaptığı akıl yürütmeleri eşine az rastlanır bir edebî başarı ile dörtlükler halinde dışa aktarmıştır.

Çadırcı anlamına gelen "Hayyam" takma adını babasının çadırcılık mesleğinden almıştır. Ömer Hayyam, genelde şiirlerindeki eğlence düşkünlüğünün belirgin olmasından dolayı yazmış olduğu Rubaileri ile şöhret bulmuştur.

Rubailerinde, dünya, varoluş, Allah, devlet ve toplumsal örgütlenme biçimleri gibi hayata ve insana ilişkin konularda özgürce ve sınır tanımaz bir şekilde akıl yürüttüğü görülmektedir. Akıl yürütürken ne içinde yaşadığı toplumun ne de daha öncesi zamanlarda yaşayan toplumların kabul ettiği hiçbir kurala bağlı kalmamış, kendinden önce yaşayanların insan aklına koymuş olduğu sınırları kabullenmemiş, bir anlamda dünyayı, insanı, varoluşu kendi aklıyla yeni baştan tanımlamıştır.

Ancak unutmamak gerekir ki, Ömer Hayyam'ın yaşadığı dönem, kendisi gibi, tarihin gördüğü büyük düşünürleri yaratacak sosyal-kültürel altyapıya sahipti. Kendi tarihinin belki de en aydınlık dönemlerini yaşayan İslam dünyasında felsefenin hak ettiği ilgiyi gördüğü, Selçuklu saraylarında ise sentez bir Ortadoğu kültürü (Türk-Hint-Arap-Çin-Bizans) oluşmaya başladığı bir dönemde yaşayan düşünür, böylece nispeten tarafsız ve bilimsel bir öğrenim görmüş, Müslüman, fakat felsefeyi günah saymayan bir toplum içinde özgürce felsefe ile ilgilenebilmiştir.

Ömer Hayyam, aynı zamanda dünya bilim tarihi içinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Dünyanın ilk rasathanesini kurmuş, günümüzde kullanılan Miladi ve Hicri Takvimlerden çok daha hassas olan Celali Takvimi'ni hazırlamıştır.

Matematik, astroloji konularında dünyanın önde gelen en büyük bilim adamlarındandır. Birçok bilimsel çalışması olduğu bilinmektedir. Hayyam aynı zamanda çok iyi bir matematikçidir ve "Binom Açılımını" ilk kullanan bilim adamıdır. Okullarda Pascal Üçgeni olarak öğretilen matematik kavramı aslında Ömer Hayyam tarafından oluşturulmuştur.

1131 yılında ölen Ömer Hayyam, çeşitli bilim dallarında birçok eser yazmıştır. Bazı eserleri; Astronomi ve takvime dair, Melikşah'a ithaf ettiği "Ziyc-i Melikşahi", Geometriye dair "Kitabün fi'l Burhan ül Sıhhat-ı Turuk ül Hind", Cebir ve denklemlere dair "Risaletün fi Berahin İl Cebr ve Mukabele", Aritmetiğe dair "Müşkilat'ül Hisab", Takvim ve yılbaşı tespitine dair "Nevruzname", Fizik ilmine dair "Muhtasarun fi't Tabiiyat", Felsefeye dair "Risaletün fi'l Kevn vet Teklif" en meşhurlarıdır.

Batı Felsefesi Tarihi adlı çalışmasında Bertrand Russell(1945) Fars kültürünün entelektüel ve sanatsal başarılarını teslim ettikten sonra, Hayyam hakkında "matematikçi ve şair olarak bildiğim yegâne kişi" diye övgü ile bahsetmektedir (Russell, Bertrand, 1945. A History of Western Philosophy. Simon & Schuster, Sayfa, 423).

Bazı araştırmacılar, Descartes'ın cebirsel denklemlerin geometrik kuramı hakkındaki çalışmalarının Hayyam'ın çalışmalarının bir tamamlayıcısı olarak görülmesi gerektiğini iddia etmektedirler. Descartes, Hayyam'ın çalışmalarını süzmüş, genelleştirmiş ve onu "mümkün mantıksal sınırlarına" ulaştırmıştır; fakat "aslında özüne ulaşamamıştır" (Roshdi Rashed, The Nation of Western Science: "Science as a Western Phenomenon", The Development of Arabic Mathematics: Between Arithmetic and Algebra'nın içinde, çeviri A. F.Armstrong, Kluwer Publishers, Ek 1: s. 332-349; Bekir S. Gür, Matematikçi Olan Hayyam, 2004).

Bugün uzaya fırlatılan roketlerin ilk modellerini Selçuklular döneminde Konya'da yaşamış bir Astronomi âliminin çizdiği bilinmektedir.

Müslümanların bu sahadaki tesirlerini Hıristiyan tarihçi Corci Zeydan şöyle itiraf etmektedir: "Astronomi ilminde Avrupalılar, Müslümanlara o kadar muhtaçtılar ki, Avrupa hükümdarları felekiyatta (gök bilimi) müşkül bir meseleye düştükleri zaman, kendilerine yakın bulunan yalnız Endülüs'e değil, Şarkın Müslüman memleketlerine dahi hususi memurlar göndererek, o meseleleri İslam âlimlerine hallettirirlerdi (Corci Zeydan, Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, C.3, Sayfa, 386).

Paris İslâm Enstitüsü Profesörlerinden Jacques Risler "İslâm heyet şinaslarının (Astronomi âlimi) bizim Rönesansımız üzerindeki tesiri, matematik âlimlerinin tesiri derecesindedir" sözleriyle bu hakikati samimi bir şekilde ifade etmektedir(İsmail Hamî Danişment, Garb Medeniyetinin Menbaı Olan İslam Medeniyeti, Sayfa, 59).

FİZİK VE KİMYA SAHASINDAKİ KEŞİFLER VE AVRUPA'DAKİ YANKILARI

İslâm âlimlerinin Fizik ve Kimya sahasında Avrupa'ya tesirleri, diğer sahalardaki kadar olmasa da pek yabana atmamak gerekir. Fizik sahasında ilk akla gelen İslam Mütefekkiri İbni Heysem'dir.

Büyük İslam mütefekkiri, fizikçi ve matematikçisi İbni Heysem,965'te Basra'da doğmuştur. Batı'da "Alhazen" olarak da bilinir. Alhazen, onun ilk adı olan El Hasan'ın Latinceye çevrilmiş hâlidir.

İlk tahsiline doğmuş olduğu Basra'da başlamış, zamanının yüksek din ve fen ilimlerini burada öğrenmiştir. Tahsilinin bir kısmını tamamladıktan sonra, Bağdat'a giderek bilhassa matematik, fizik, mühendislik, astronomi, metalurji gibi fen ilimlerini öğrenip şöhrete kavuşmuştur. Öğrendiklerini uygulama safhasına koymak için çok gayret göstermiş, birçok önemli neticeler ve başarılar elde etmiştir.

O zamanlar, cehalet içinde bulunan ve karanlık günler yaşayan Avrupa ile diğer yerlere İslam âlemindeki ilim, kültür ve parlak medeniyet ışıklarını sunan binlerce âlimden biri de şüphesiz İbni Heysem olmuştur.

İbni Heysem'in başarıları ve şöhreti diğer ülkelerde duyulunca, Mısır'da hüküm süren Şii-Fâtimi Devleti hükümdarlarından El Hâkim kendisini Mısır'a davet etmiştir.

İlmin hamisi olan ve özellikle astronomiye ilgi duyan El Hâkim'in daveti üzerine Kahire'ye gelmiş, el Ezher Üniversitesi'nin himayesinde,1040 yılında ölümüne kadar burada yaşamıştır.

İbni Heysem, Mısır'a gitmeden önce, Nil Nehri ile ilgili bir sulama projesi ve bazı teknik çalışmalarda bulunmuş, Nil nehrinden nasıl istifade edilebileceğini araştırmıştır. Mısır'da Nil Nehri boyunca ilmi ve teknik incelemelerde bulunmuş, yaptığı projelerin başarılı bir şekilde uygulanmasının o günkü şartlarda mümkün olmadığını görünce, hükümdardan af dilemiştir.

Burada ilmi çalışmalarını sürdürerek birçok eser yazmıştır. İlim tarihçilerine göre Birûnî ve İbni Sina ile aynı çağda yaşamış olan İbni Heysem'in hayatının bu dönemi en verimli ve başarılı devri olmuştur.

İbni Heysem, çağının bilinen bütün ilimlerinde otoriteydi. Fevkalade keskin bir kavrayış, muhakeme ve zekâya sahipti. Aristo ve Batlamyüs'ün eserlerini inceleyerek onların hatalarını göstermiş ve bunları özetleyerek Arapçaya tercüme etmiştir.

Ayrıca tıp ilminde de derinleşen İbni Heysem, Geometriyi mantığa uygulamıştır. Euclid ve Apollonius'un geometrik ve sayısal metotlarını geliştirmiş ve pratik uygulama alanlarını göstermiştir. Geometri ve matematiğin inşaat alanında uygulanmasında katkıda bulunmuştur.

Eski medeniyetlerden intikal eden matematik, geometri ve astronomiyi tetkik ederek, ilmi tenkitlerini ortaya koymuş ve bu sahalarda kendi nazariyelerini geliştirerek ilim âlemine deklare etmiştir. Mesela; Aristo ve Batlamyüs'e ait olan dünyanın, kâinatın merkezi olduğu şeklindeki görüşleri üzerindeki şüphe ve tereddütlerini ifade etmiş, Dünya merkezli bir kâinat sisteminin kesin olmayacağını, uzayda daha başka sistemlerin de bulunabileceğini ve Güneş sisteminin mevcut olduğunu ileri sürmüştür.

Nitekim İbni Heysem'den yüzlerce sene sonra gelen Newton ve Kepler, Güneş sistemi nazariyesini kabullenmişler ve yer kürenin bu sistem içinde bulunduğunu söylemişlerdir.

İbni Heysem'in yüzü aşkın eseri bulunmaktadır. Bunlardan en meşhur ve en geniş muhtevalı olanı "Kitab-ül-Menazir"dir. Bu eser, yedi bölümden meydana gelmektedir: Birinci bölümde, görme olayının keyfiyeti, gözün özellikleri, ışık ve özellikleri, ışığın aydınlatmasının nasıl olduğu, göz ile ışık arasına giren nesneler, gözün anatomik yapısı, gözün faydaları; ikinci bölümde, görülebilen şeyler, görülmeyi sağlayan sebepler, görülmenin nasıl olduğu, gözün bu şeyleri birbirinden nasıl ayırt edebildiği; üçüncü bölümde, gözde veya görmede meydana gelen yanılmalar ve bunların sebepleri, gözün yanılmasıyla bilgide meydana gelen yanılmalar, düşünce ve araştırmalarda vaki olacak hatalar; dördüncü bölümde, parlak cisimlerden ışığın yansıması yoluyla gözün bunları görmesi, gözde bunların görüntülerinin meydana gelmesi; beşinci bölümde, görüntülerin, hayallerin yerleri; altıncı bölümde, ışıkların eşyadan göze yansıması yoluyla görmede meydana gelebilecek yanlışlık ve hatalar, bunların sebepleri, düzlem aynalarda, küresel tümsek aynalarda, silindirik tümsek aynalarda, konik tümsek aynalarda, küresel çukur aynalarda, silindirik çukur aynalarda ve konik çukur aynalarda ışıkların yansıması ve bütün bunlardan dolayı görmede meydana gelebilecek yanılmaları ve değişik görüntüleri ve yedinci bölümde, ışınların çeşitli şeffaf cisimlerden geçişi, ışık demetlerinin doğrusal yayılışı, şeffaf cisimlerin içindeki katı cisimlere tesadüf eden ışık huzmelerinin yani demetlerinin kırılıp yansımaları, kırılma olayının incelenmesi ve nasıl meydana geldiği, bundan meydana gelen hatalı görüntüler veya yanlış görme olayları anlatılmaktadır.(Ahmet Gürkan, İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Sayfa, 301).

İbni Heysem'in bu meşhur eseri, Ortaçağ'da beş defa Latinceye çevrilmiş olup, bütün Avrupa üniversite ve ilim merkezlerinde tanınan tek müracaat eseri durumundaydı. Eser, 1572 senesinde Risner tarafından "Opticae Thesaurus Alhazeni Arabis Libri" ismiyle Latinceye çevrilerek İspanya'nın Bale şehrinde bastırılmıştır.

İbni Heysem'in yazdığı diğer eserlerden bazıları şunlardır: Matematiğin esasları ve metodolojisi ile ilgili, matematik, geometri, cebir, geometrik analiz gibi temel konuları izah etmiş olduğu ve örnek çözümler ortaya koyduğu "Kitab-ül-Cami'fi Usûl-il-Hisab"; Euclid geometrisinin tetkik ve tenkidine dair "El-Muhtasar fi İlm-il-Hendese"; Eski Yunan filozoflarına ve onlara uyan bazı kelam âlimlerine reddiye olarak yazdığı "Kitabun fihi Rüdûd alel-Felasifet-il-Yunaniyye ve Ulema-il-Kelam"; Ay ve güneş tutulmaları hakkında yazdığı "Kitab-ül-Ezlal"; Matematik ve geometri ile ilgili "Kitabun fi İlm-il-Hendese vel-Hisab"; Gözün yapısı ve görme olayının incelendiği "Risaletün amil-il-Ayni vel-İbsar" en meşhur olanlarıdır.

Bu eserlerinden başka, daha pek çok eseri olup, bunlar, İspanyolca, Latince ve İbraniceye çevrilmiştir. İbni Heysem'in fizik, astronomi, Güneş ve Ay sistemleriyle ilgili o kadar çok eseri vardır ki, bunların bir kısmından bastırılarak hazırlanan kitaplar Batı'da asırlarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Muhtelif ilim dallarında ortaya koyduğu terimler bugün hala kullanılmaktadır. Astronomideki modern başarıların kaynağı, İbni Heysem'in parlak görüş ve teorilerinden kaynaklanmaktadır.

Orta Çağ'da Latince, İtalyanca ve İbraniceye çevrilen İbni Heysem'in çalışmalarına gösterilen itibar ve bu eserlerin tesiri çok az esere nasip olmuştur. Onun "Optik Kitabı" ve "Yakıcı Parabolik Aynalar Üzerine" adlı incelemelerinin Latince tercümeleri, optik çalışmalarına yüzyıllarca kaynaklık yapmıştır. Matematik sahasındaki çalışmaları da; Roger Bacon, Fribourg'lu

Frederick, Kepler, Snell, Descartes, Huygens ve daha nicelerine tesir etmiştir.

İbni Heysem geometrik çalışmalarının birinde, paraboloit ve küre gibi katıların hacmini hesaplamıştır. O, integral toplamı metodunu kullanmış ve Öklit'in Elementler adlı kitabındaki bir önermeyi genelleştirmiştir.

Başka bir incelemede, iki boyutlu şekillerde çevre aynı olmak şartıyla çemberin en büyük alana, katılarda ise yüzey aynı olmak şartıyla kürenin en büyük hacme sahip olduğunu ispatlamanın yolunu açmıştır. Bu problemleri çözmek için İbni Heysem, ikili integrale yol açan, katıların bilinen ilk açı teorisini formüle etmiştir (Roshdi Rashed, Ed. Encyclopedia of the History of Arabic Science, 3. vol. Routledge, London, 1996).

İbni Heysem, geometrik şekillerin, konik eğrilerinin arakesitleri yardımıyla sistematik olarak kurulabileceğini göstermiştir. Ayrıca, bu eğrilerin, noktalar halinde inşa edilebileceği ve sürekli olarak çizilebileceğini ortaya koymuştur. İbni Heysem "nokta tabanlı geometrik transformasyon" üzerine yaptığı çalışmalarıyla, sürekli hareket kavramının geometriye girmesine vesile olmuş, ardından, ilk defa geometriye dayalı bir uzay kavramını geliştirmiştir (A. g. e. Sayfa,68).

İbni Heysem'in görüntü ve ışık teorilerini ihtiva eden optik üzerine çalışmaları, 17. yüzyıldaki ilerlemelere ışık tutması açısından, onun bilime en önemli katkılarındandır.

İbni Heysem'in geometri ve sayı teorisine kattığı zenginlik, Arşimet'in tesiri altında devam ede gelen yaklaşımların çok ötesine geçmiştir. Ayrıca, ilmî araştırmalarda deneye öncelik veren İbni Heysem, modern bilimin temellerinin atılmasında inkâr edilemez bir yere sahiptir.

Bir cismin görülmesinde gözden çıkan ışınların iş gördüğünü iddia edenler ile cisimlerden gelen ışınların asıl sebep olduğunu savunanlar arasındaki doktrinler geçmiş dönemlerde rekabet etmiştir.

İbni Heysem, bunların yerine, görünür nesnenin her noktasından çıkan ışınların, göze doğru yayıldığını iddia etmiştir. Böyle olunca, göz görünüşte sadece bir optik sisteme göre çalışacak şekilde yaratılan hususi bir organ olmaktadır.İbni Heysem, daha sonra, bütün noktalardan gelen ışınların yardımıyla görüntünün göz tarafından nasıl algılandığını açıklamıştır.

Onun optik teorileri, deneylerle ortaya koyduğu temel prensiplere dayanır. Deneylerini, kendi tasarlayıp yaptığı bir alet ile gerçekleştirmiştir. Bu deneylere dayanarak İbni Heysem, bir kamera obscura'yı (karanlık oda) optik çalışmalara sokan ilk kişidir.

İbni Heysem ayrıca astronomik manada ışığın kürelerden geçerken sapmasını keşfetmiş ve Ay ışığı için doğru açıklamayı yapmıştır. İbni Heysem'den beri ampirik metot ve ortaya atılan hipotezlerin deneyle test edilmesi genel bir araştırma pratiği olarak değil, aynı zamanda ispat normu olarak görülmüştür (Roshdi Rashed, İbni Heysem).

İbni Heysem, optik ve ışığın kırılması hakkındaki nazariyeleri ile Batı'da Newton gibi bilginlere zemin ve kaynak hazırlamış, bu sahada onlara araştırma cesareti vermiştir.

İbni Heysem'in "Rüyet Nazariyesi" meşhurdur. Eski Yunanlılar, görmeyi, gözden çıkan ışınların görünen cisme varması şeklinde izah ederken, o, bunun aksini iddia etmiştir. Yani görmenin, cisimlerden gelen ışınların gözdeki şebekeye çarpması ile vaki olduğunu iddia ve izah etmiştir.

Birûnî, yer çekimi kanunundan, Newton'dan asırlarca önce bahsetmiştir. "Şüphesiz yer çekimi kanununu ilk keşfeden Newton değil, Birûnî'dir. Newton yer çekimi kanunu ile ilgili fikirlerini ortaya attığı zaman, Avrupa'da kitapçı dükkânları, İslâm âlimlerinin kitapları ile doluydu (Will Durant, İslâm Medeniyeti, Sayfa, 103).

Yine Osmanlı İmparatorluğu zamanında Hezârfen Ahmet Çelebi adında bir âlimin, kollarına kanat takmak suretiyle, Galata Kulesi'nden atlayarak, İstanbul Boğazı'nı uçarak geçmesi, Avrupalı bilginlere uçak sanayisinde ilk ilhamını vermiştir.

Kimya ilmi de Müslümanların kurduğu fen ilimlerindendir. Müslüman kimyagerler kesin müşahedeyi, kontrollü tecrübeyi (laboratuar), hassas ölçüleri getirmişler ve "imbik" denilen damıtma cihazını keşfetmişlerdir. Sayısız maddelerin kimyasal tahlilini yapan ve alkalilerle asitlerin farkını tespit eden de İslam kimyagerleridir.

Bugün kimyada çok iyi tanıdığımız 'baz'ların diğer adı olan alkali, Arapça bir kelimedir. Araplar bu maddeden sabun elde etmiş ve öteden beri temizlikte kullanmaktaydılar. Müslüman kimyacıların keşfettiği çeşitli kimyasal maddeler ve ilaçlar, bugün de orijinalliğini muhafaza etmektedir.

Diğer ilimlerde de söz sahibi olan Birûnî, bu sahada da usta bir kimyager olarak kendini göstermiştir. İndüs Nehri vadisinin vaktiyle deniz yatağı olabileceğini işaret etmiş; çeşitli taşları tabiat, tıp ve ticaret yönünden incelemiştir.

"Bütün bunların dışında Birûnî, on sekiz değerli taşın özgül ağırlığını hesaplamış ve bir cismin özgül ağırlığının taşırdığı suyun hacmine tekabül ettiğini bulmuştur. Bileşik kaplar, hidrostatik prensiplerinden faydalanarak memba sularının ve artezyen kuyularının çalışmasını ilk izah eden de Birûnî'dir" (Will Durant, İslam Medeniyeti, Sayfa, 103).

İbni Sina, Farâbî ve birçok dâhi kimyagerin, kimya ilminde de Avrupa'ya büyük tesirleri olmuş, yeni yeni kâşiflerin yetişmesine zemin hazırlamıştır.

İbni Sina kimya alanında da çalışmış ve önemli keşiflerde bulunmuştur. Bu hususta Berthelet, kimya ilminin bugünkü hale gelmesinde İbni Sina'nın büyük yardımı olduğunu söylemektedir.

"12.Yüzyılda İslâm âlimleri, barutun formülünü kesin şekilde tespit ederler. Batı'nın devamlı Haçlı taarruzlarına karşı müdafaa zaruretiyle Müslümanlar, dünyaca meşhur kimyagerlerini, kimyevi bir harp vasıtası olan barutun yakıcı ve tahrip edici tesirlerini araştırmak üzere barut fabrikalarında çalıştırırlar. Arapların 13. Yüzyılın yarısında roketler için itici bir güç olarak barutu kullanacak vaziyette bulundukları muhakkaktır" (Sigrid Hunke, Avrupa Üzerine Doğan İslâm Güneşi, Sayfa, 50).

COĞRAFYA VE DİĞER KEŞİFLER

Diğer taraftan coğrafya âlimi Pîrî Reis, Avrupalı coğrafyacıların üzerinde en çok tesir bırakan Müslüman coğrafyacıdır ve bu itibarla Batılı coğrafyacıların piridir. Hıristiyanların, dünyayı su içinde yüzen bir kalkana benzetip kenarındaki boşluğa düşme endişesiyle denize fazla açılamadıkları bir zamanda Pîrî Reis, dünyanın yuvarlak olduğunu gösteren enlem ve boylam daireleriyle birlikte dünya haritasını çiziyordu.

Meşhur dünya haritasında, o zamanlar henüz bilinmeyen Amerika ve Antarktika kıtalarını da göstermektedir. Bu harita, dünyayı ilk defa dolaşan Macellan ile Amerika Kıtasını keşfeden Kristof Kolomb'un bir nevi pusulası olmuştur.

Büyük Türk denizcisi Pîrî Reis'in 1465 yılında Gelibolu'da doğduğu sanılmaktadır. Asıl adı Muhiddin Piri'dir. Amerika'yı gösteren Dünya haritaları ve "Kitab-ı Bahriye" adlı denizcilik kitabıyla tanınmıştır. Pîrî Reis eşsiz bir kartograf ve deniz bilimleri üstadı olmasının yanı sıra, aynı zamanda Osmanlı deniz tarihinde izler bırakmış bir kaptandır.

1491-1493 yılları arasında Sicilya, Sardunya, Korsika adalarına ve Güney Fransa kıyılarına yapılan akınlara katılmıştır. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin hizmetine girerek 1499-1502 Osmanlı-Venedik Savaşı'nda bir savaş gemisinde kaptanlık yapmıştır.

1511'de Gelibolu'ya çekilerek "Kitab-ı Bahriye" (Denizcilik Kitabı) üzerinde çalışmış ve 1513'te bir dünya haritası çizmiştir. 1517'de çizdiği ilk haritayı Yavuz Sultan Selim'e sunmuştur. 1521'de "Kitab-ı Bahriye"yi tamamladıktan sonra 1522 yılında

Rodos seferine katılmıştır.1525'te "Kitab-ı Bahriye"yi yeniden düzenleyerek Kanuni Sultan Süleyman'a sunmuştur. 1528'de çizdiği ikinci haritasını da bu padişaha armağan etmiştir.

Pîrî Reis'in Osmanlı donanmasında yaptığı son görev, acı olaylarla biten Mısır Kaptanlığıdır. 1554 yılında Kahire'de ölmüştür. O, yarattığı evrensel boyuttaki eserleri olan, iki dünya haritası ve çağdaş denizciliğin ilk önemli eserlerinden birisi sayılan "Kitab-ı Bahriye" ile günümüzde halen yaşamaktadır.

Büyük bir denizci olduğu kadar büyük bir haritacı olan Pîrî Reis, korsanlık günlerinden başlayarak gezip gördüğü yerleri yabancı kaynaklardan da yararlanarak tarihi ve coğrafi özellikleriyle birlikte kitabında anlatmış ve haritalarını çizmiştir.

"Kitab-ı Bahriye"nin nazımla yazılan ve denizcilikle ilgili tüm bilgilerin toplandığı başlangıç bölümünde, genel açıklamalardan sonra Ege ve Akdeniz adaları tanıtılarak, denizle ilgili gözlem ve deneyimin önemi vurgulanmaktadır. Bu kitapta ayrıca fırtına, rüzgâr çeşitleri, pusula ve haritanın tanımından sonra dünyayı kaplayan denizler ve karaların oranı belirtilmiştir.

Portekizlilerin denizcilikteki ilerlemeleri ve keşifleri, Çin Denizi, Hint Okyanusu, Akdeniz ve Ege Denizi'ndeki rüzgârlar, Basra Körfezi, Atlas Okyanusu ayrıntılı biçimde anlatılır. Düz yazı ile anlatımın başladığı haritalı bölüm asıl metni oluşturur. Bu bölümde Çanakkale Boğazı'ndan başlayarak Ege Denizi kıyı ve adaları, Adriyatik denizi kıyıları, Batı İtalya, Güney Fransa, Doğu İspanya kıyılarıyla çevresindeki adalara ilişkin tarihi, coğrafi bilgiler verilerek kuzey Afrika kıyıları, Filistin, Suriye, Kıbrıs ve Anadolu kıyıları izlenerek Marmaris'te tüm Akdeniz'in havzası noktalanır.

1513'te çizdiği ilk haritasında günümüze kadar ulaşan parçası, Avrupa ve Afrika'nın batı kıyılarıyla Atlas Okyanusunu, Antil Adalarını, Orta ve Güney Amerika'yı göstermektedir. Bu harita, henüz 21 yıl önce Kristof Colomb'un bazı adalarına ayak bastığı

ve yeni bir kıta olduğunu hayatının sonuna kadar anlayamadığı Amerika kıyılarını göstermektedir.

1528 tarihinde çizdiği haritada, 15 yıl önce çizmiş olduğu haritayı, 15 yıllık keşiflere göre düzeltip, zenginleştirerek, Amerika ve Atlas Okyanusu'nun Avrupa ve Afrika kıyılarını, adalarını, ülkelerini, Amerika ve Afrika'da insan girmemiş birçok yere Türkçe isimler vererek meydana getirmiştir.

1528'de çizdiği bu ikinci haritasından günümüze kalan parça, büyük bir dünya haritasının kuzey batı köşesi olup, Atlas Okyanusu'nun kuzeyini, kuzey ve orta Amerika'nın yeni keşfedilmiş kıyılarını ve Grönland'dan Florida'ya uzanan kıyı şeridini içermektedir. Adalar ve kıyılar son keşiflere dayalı olarak daha doğru çizilmiştir. Keşfedilmeyen yerler ise beyaz bırakılarak, bilinmediği için çizilmediği belirtilir.

İlk çizdiği haritadan daha büyük ölçekli ve gelişmiş olan ikincisi, teknik olarak döneminin en ileri örneğidir.

Bu harita, Türk denizciliğinin ve coğrafya ilminin o devirde hangi seviyede bulunduğunu gösteren şaşırtıcı bir vesikadır. Haritaların ilki bile, 1528 yılında Avrupa'da Glole Dore'nin çizdiği Amerika haritasından kesin şekilde daha doğrudur. Grönland'dan Florida'ya kadar olan sahiller sekiz renkle çizilmiştir. Bu derecede mükemmel bilgilerin o yıllarda nasıl elde edinildiği uzun süre tartışılmış, hatta bir İsviçreli tarihçi, ancak uzaydan gelen varlıkların Piri Reis'e bilgi sunduklarını, aksi takdirde kutuplara kadar yerleri gösteren o tarihte böyle bir haritanın çizilemeyeceğini ciddiyetle iddia etmiştir (Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınları, C: 8, Sayfa, 3062).

Alman araştırmacı Sigrid Hunke, "Flavio Gioja, bizde pusulanın mucidi olarak tanınır. Hâlbuki bu âleti, Flavio Gioja ilk önce Araplardan öğrenmiştir. Roger Bacon'un, Haçlı seferlerinde bir muharip olan hocası Petrus, mıknatıs ve pusulaya ait bilgileri doğrudan doğruya Müslümanlardan alarak, Haçlı seferinden

dönüşünde Fransa'ya getirir ve onları 1269'da "Epistola de Magnete"sinin içinde Batı'ya sunar. Elli yıl sonra 1320'de İtalyan Flavio Gioja, sözde ilk defa pusulayı keşfetmiş gibi görünür" diye bu hakikati itiraf etmektedir (S. Hunke, Avrupa Üzerine Doğan İslâm Güneşi, Sayfa, 48).

"Müslüman botanikçiler aşılama yoluyla yeni bitki çeşitleri geliştirmiş, çiçeklerde tozlaşma ve döllenme fizyolojilerini de vuzuha kavuşturmuşlardır. O dönemde yazılan "Bitkiler Kitabında" eczacılıkta değeri olan bitkilere de yer verilmiştir" (A. g. e. Sayfa, 104).

İSLÂM KÜLTÜR VE EDEBİYATININ AVRUPA'YA TESİRLERİ

Avrupa'yı etkileyen sahalardan birisi de İslâm kültür ve edebiyatıdır. Batı edebiyatında Orta Çağ'da olduğu gibi bugün bile İslâm Edebiyatının tesirleri görülmektedir. O dönemde Müslümanların, özellikle de Arapların edebiyatta çok ileri gittikleri herkesçe bilinmektedir. Bilhassa şiir, Arap edebiyatında zirvesine çıkmış ve bu sahada dünya çapında meyvelerini vermiştir. Batı edebiyatına aşk ve kahramanlık temaları ile şiirde kafiye Arap edebiyatının hediyesidir.

Müslüman ediplerin yazdığı "Binbir Gece Masalları", "Kırk Haramiler", "Şehname", "Kelile ve Dinme", "Hay İbni Yakazan" gibi kitaplar Latinceye tercüme edilmiş, Avrupalı şair ve yazarlara ilham ve tema kaynağı olmuştur.

Batı Edebiyatında, Arap halk şiirinin büyük tesiri her şeyden ziyade İspanya'da aşk şiirinin inkişafına sebep olmuştur. "Şüphesiz Müslüman edipleri Batı edebiyatının romancıları üzerinde de müessir olmuşlardır. Meselâ Servantes yazmış olduğu ünlü şövalye romanı "Don Kişot"un ilhamını, Endülüs Arap edebiyatından almıştır" (Ahmet Gürkan, İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Sayfa, 301).

Meşhur İngiliz edebiyatçısı Daniel de Foe yazmış olduğu "Robenson Kuruzeo" adlı kitabının ilhamını yine Endülüslü olan İbni Tufeyl'in"Hay İbni Yakazan" adlı romanından almıştır. "Hay İbni Yakazan"ın aslı, İbni Sina'nın aynı isimli felsefi hikâyesidir.

Yine Dante de aynı romandan ilham alarak meşhur "Divina Comedia (İlâhi Komedi)'sını yazmıştır.

Avrupalı müsteşriklerden A. Sedilot, İslâm edebiyatının Rönesans hareketini başlatan Avrupalı yazar ve fikir adamları üzerine etkisini, "Müslümanlarda dokuzuncu asırdan on üçüncü asra kadar dünyanın en geniş edebiyat dairelerinden birinin teşekkül etmiş olduğu görülmektedir. Birçok kültür abideleri ile kıymetli keşifler, fikri faaliyetlerin ne mükemmel olduğunu gösterdikten başka, Hıristiyan Avrupa üzerindeki tesirlerini de hissettirmek suretiyle Müslümanların her hususta bizim hocalarımız olduğu hakkındaki telakkiyi haklı göstermiş sayılabilir" sözleriyle açık bir şekilde ortaya koymaktadır (İsmail Hakkı Danişment, Garp Medeniyetinin Menbaı Olan İslâm Medeniyeti, Sayfa, 23).

İslâm tasavvufu ve Din edebiyatının Avrupa'da "Hümanizm" cereyanının doğuşunda rolü büyüktür. İslâm mütefekkir ve mutasavvıflarının, bilhassa Gazâli, Mevlâna Celaleddin Rumi, Yunus Emre gibi büyük âlim, şair vemutasavvıfların Batı'da büyük tesirleri görülmektedir.

Asıl adı Ebu Hamid Muhammed ibn Muhammed olan Gazâli, 1058 yılında Horasan'ın Tus şehrinde doğmuştur. İslâm âleminde Hüccetül İslam İmam Gazâli olarak meşhur olmuştur. Çocukluğunda çok iyi bir medrese eğitimi görmüştür. Zamanın medreseleri dini bilgilerle fen ilimlerinin birlikte okutulduğu bir ilim ve irfan merkeziydi. Eğitimini daha da geliştirmek için, oradan Nişabur'a gitmiş ve orada yıldızı parlamaya başlamıştır. Genç yaşında yüksek zekâsı, kuvvetli hafızası, kavrayıştaki derinliği ile kısa zamanda büyük bir yetenek olduğunu göstermiştir. Din ilimleri, mantık, felsefe, edebiyat, münazarat gibi sahalarda geniş bir ilme ve kültüre sahip olmuştur.

Kelam ve felsefedeki derin bilgisi, Selçukluların büyük veziri Nizamül Mülk'ün dikkatini çekmiştir. Nizamül Mülk, onu Bağdat'ta kurmuş olduğu Nizamiye Medresesi'nin rektörlüğüne

getirmiştir. Gazâli o zaman daha henüz 33 yaşındaydı ve oldukça büyük bir şöhrete sahip bulunuyordu. Aynı zamanda dünyanın bu meşhur medresesinde kelam dersleri veriyordu.

Nizamiye Medresesindeki tedrisatı dört yıl kadar sürmüştür. Zahiri ilim hayatının bu en parlak, en şaşaalı döneminde birdenbire kendisinde büyük bir değişiklik olmuş, manevi bir inkılâp geçirerek bu debdebeli hayatı terk etmiştir. Hacca gitmek bahanesiyle, görevini bırakmıştır. Bu tarihten itibaren 11 yıl tedris hayatını bırakmış; Suriye'de, Hicaz'da, Kudüs'te dolaşmış, kendini zühde ve ibadete vermiştir. Bu dolaştığı yerlerde bir nevi inziva hayatı yaşamıştır.

Bu 11 yıllık inziva hayatında önce Şam'a gitmiş, orada Emeviye Camisinin bir köşesindeki zaviyeye yerleşmiştir. Buradaki inziva hayatı iki yıl kadar sürmüş, oradan Kudüs'e geçmiştir. Hac vesilesiyle bir müddet Hicaz'da kalmış, dönüşte Kudüs, Şam ve İskenderiye'ye uğrayarak oralarda araştırmalar ve çalışmalar yapmıştır. İnziva hayatı ve mücahedesinin bir kısmını Kudüs'te Kubbet'üs Sahra ve Beyt-i Makdis'te geçirmiştir. Bu sırada, İslamiyet'in diğer dinlere üstünlüğü ve dinin felsefeye üstünlüğünü savunmak amacıyla pek çok eser yazmıştır.

Gazâli, yaşamının sonlarına doğru inzivasını bozmuş ve yeniden Nişabur'a dönmüştür. Selçuklu Sultanı Sancar'ın veziri ve Nizamü'l Mülk'ün oğlu Fahrü'l Mülk'ün ısrarlı ricaları üzerine yeniden, Bağdat'ta bulunan Nizamiye Medresesi'nin rektörlüğüne getirilmiş ve bir süre tekrar öğretim hayatına girmiştir. Fakat Gazali'nin bu ikinci tedris hayatı uzun sürmemiş, Fahrü'l Mülk'ün, Hasan Sabbah'ın bir batini teröristi tarafından şehit edilmesinden bir müddet sonra tedris kürsüsünü tekrar bırakmış ve Tus'da evine kapanmıştır.

Evinin yanında bir medrese yaptırarak, orada, vefatına kadar, zahir ve batın ilimlerini öğretmekle, kitap yazmakla meşgul olmuştur. Bu büyük müceddid ve mütefekkir, 1111 yılında,

doğmuş olduğu memleketi Tus'ta, arakasında yüzlerce eser ve öğrenci bırakarak, 55 yaşında hayata gözlerini yummuştur (R.A.) (İhyau' Ulumi'd-Din Tercümesi, 1. Cild, Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınları).

Gazâli'nin hayatı ve düşüncelerinin gelişimi konusundaki bilgileri, bizzat kendisinin yazdığı "El-Munkiz"den öğrenmekteyiz. Felsefe tarihinde bu tarzda hayatıyla eseri arasındaki sık bağlantıyı gösteren pek az örnek vardır. Bunun için yalnız Saint Augustin'in Confessions'u ile Descartes'in Discours'unu gösterebiliriz. Onların da bu tarzı Gazâli'den öğrendikleri aşikârdır.

Gazâli, İslâm düşüncesi açısından oldukça kritik bir dönemde gelmiştir. Daha doğrusu Yaratıcı tarafından vazifeli olarak gönderilmiş diyebiliriz. Onun asıl katkısı din, felsefe ve tasavvufta yatmaktadır. Bir yanda, çok sayıda Müslüman filozof, Neoplatonik felsefe dâhil, Yunan felsefesinin çeşitli bakış açılarını izlemekte ve geliştirmekteydiler. Bu da bazı İslam inancı ile uyuşmazlığa yol açmaktaydı.

Öte yandan, tasavvuf hareketi, İslâm'ın namaz ve görevlerinin zorunlu yerine getirilmesinden kaçınmak gibi aşırı tenasüpleri üstlenmekteydi. Yani bazı tasavvuf mensupları, zikir ve ezkârı yapmayı dini vecibeleri yerine getirmeden daha öncelikli görüyordu. Diğer yandan Hasan Sabbah'ın kurduğu sapık Bâtınilik mezhebi İslâm dünyasında taraftar buluyor ve Hasan Sabbah'ın fedaileri bölgede terör estiriyordu. İmamı Gazâli, şüphe götürmez derin ilmi ve kişisel mistik tecrübesini esas alarak, hem felsefede hem de tasavvufta bu aşırı eğilimleri düzeltmeye çalışmış, yıkıcı batini cereyanlara karşı kuvvetli ve kalıcı eserler yazmıştır. Dinde, tasavvuf yaklaşımının aşırılıklarını temizlemiş ve geleneksel dinin otoritesini yeniden yerleştirmiştir.

Yine de, mutlak hakikate ulaşmak için gerekli yol olduğunu iddia ettiği gerçek tasavvufun önemini vurgulamıştır. İfa ettiği bu önemli görev itibariyle, ona İslâm düşünce hayatının Sela-

haddin Eyyubi'si diyebiliriz.

Gazâli, matematik ve asıl bilimlerin yaklaşımını tamamen doğru olarak onaylamıştır. Bununla beraber, Aristocu mantığın tekniklerini ve Neoplatonik yöntemleri benimsemiş ve bu araçları, Aristocu ve aşırı akılcılığın negatif etkilerini azaltmak için o zaman hüküm süren Neoplatonik felsefe kuraklığının kusur ve eksikliklerini açıkça ortaya koymak için kullanmıştır.

Farâbî gibi bazı Müslüman filozofların tersine, mutlak ve sonsuzu kavramak için aklın (us) yetersizliğini savunmuştur. Ona göre, mücerret aklın hakikate ulaşması imkânsızdır ve izafi olanın gözlemlenmesi ile sınırlıdır. Bazı Müslüman düşünürler, aynı zamanda evrenin boşlukta sonlu, fakat zamanda sonsuz olduğunu savunurken, Gazâli, sonsuz bir zamanın sonsuz bir boşluk ile ilişkili olduğunu iddia etmiştir. Düşünce açıklığı ve iddia gücüyle, akıl ile dini inanç arasında bir denge kurmuştur. O, şüphesiz yaşadığı asrın müceddidi idir (dini tecdit edip yenileyen).

Farâbî ve İbni Sina'ya karşı, dinin hakikatlerini şiddetle savunmuş ve onları ağır bir şekilde tenkit etmiştir. Hatta zaman zaman onları zındık olmakla, yani dinden çıkmakla suçlamıştır.

İmamı Gazâli, zamanının en ünlü kelamcısı, mütefekkir, münekkit ve imancı düşünüdür. Ameli olarak, Şafii mezhebindendir. Müslümanların itikadi mezheplerinden biri olan, özellikle Şafiilerin kabul ettiği Eşariliğe büyük bir destek vermiş, adeta onun prensiplerini yeniden tecdit etmiş ve kelamın en büyük üstatlarından sayılmıştır.

En büyük eseri altı ciltlik nakli ilimler ansiklopedisi ve önemli kelam kitaplarından biri olan "İhya'i Ulumiddin"idir. Bu eser, İslam âleminde son 9 asırda en çok okunan bir kaç fikir eserinden biridir. Diğer bir eseri, Meşşai felsefesini özetleyen "Makasid-ül-Felasife" (Filozofların Maksatları)'dir.

Felsefe konusunda Gazâli'nin itirazları daha esaslı ve daha köklüdür. Felsefecilerin eserlerini uzun müddet dikkatle incelemiş, tahlil etmiş ve bu çalışmalarını "Makasid-ül-Felasife"de özetlemiştir. "Makasid-ül-Felasife" 12. yüzyılda Gundissalvi tarafından Latinceye çevrilmiş ve Batı'da büyük yankı uyandırmıştır. Bu eser o kadar objektif, orijinal ve mükemmeldi ki, Ortaçağ Avrupalıları bu eseri Latince ve İbraniceye tercüme etmişler, iki asır kadar, felsefenin ne olduğunu anlamak için bu esere muhtaç olmuşlardır. Gazâli, "Makasid-ül-Felasife"den sonra, felsefeye karşı yapılan şiddetli saldırıları içeren "Tefahüt-ül-Felasife"yi (Filozofların Çöküşü) yazmış ve bu şaheser ile felsefeyi yıkmıştır (Ubeydullah Küçük, İmam Gazâli, Hayatı, Eserleri, Tesiri, Bedir Yayınları,1985).

Gazâli, "El-Munkiz"de bir dostunun sorularına cevap vermek için çeşitli doktrinler arasında gerçekle hatayı ayırmanın güçlüklerini, 20 yaşından beri gerçek bilgiye ulaşmak için yaptığı mücadeleleri anlatmaktadır. Bütün dini ve felsefi doktrinleri sırasıyla inceledikten sonra sonunda her şeyden şüphe ederek mutlak septisizme ulaşmaktadır.

Bununla birlikte Gazâli, felsefeye yöntem olarak kullandığı bu şüphecilikten geri dönüyor. Fakat bu dönüş, Descartes'te olduğu gibi aklın zaferi ile sonuçlanmıyor. Gerçeği hararetle ararken kelamcıların, Bâtınilerin, filozofların, mutasavvıfların doktrinlerini derinden derine tahlil etmiş ve onların gerçeğe ulaşmak konusundaki yetersizliklerini açıklamıştır. Bu tahliller arasında en önemlisi Gazâli'nin akla dayanan disiplinleri, yani riyaziyat (matematik), mantık, doğa bilimleri ve felsefeyi eleştirisidir. Ona göre, bunlardan hiçbiri, mutlak gerçeğe ulaşmak için kesin bir yol gösterememektedir.

Felsefecilerin metafizik doktrinlerinin hiçbir zaman mantık ve matematik gibi kesin ve reddedilemez düşüncelere dayanmadığını iddia ediyor. Bu bakımdan İslam filozoflarının en

moderni Gazâli'dir. Fikirlerinde şüphecilik ile imancılık arasında bulunmaktadır (H. Z. Ülken, İslam Düşüncesi).

Gazâli'nin eserleri asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, yüzlerce açıklaması, Latince ve Batı dillerine tercümesi yapılmıştır. Gazâli, bugün Batı'da en modern ve en orijinal İslam düşünürü olarak görülmektedir (Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınları, C: 3, Sayfa, 1007).

Gazâli hakkında muazzam bir eser yazmış olan Oberman: "Medeniyetler tarihinde, devrinin bütün bilgilerini en yüksek derece iktisap etmiş böyle bir şahsiyete güçlükle tesadüf edilebilir. Gazâli, inceleme ile öğrenilebilecek her şeyi biliyordu" diyerek onun Doğu'da ve Batı'da kabul görmüş nasıl büyük bir âlim olduğunu göstermektedir (Dr. Oberman, Der Philosophische und religose Subjectivismus Chazalis Wien und Leipzig. 1921).

Avrupa fikir adamları Gazâli'yi ve Latinceye tercüme edilmiş eserlerini incelemiş ve uzun yıllar ondan etkilenmişlerdir. Bunun için Avrupa'da doğan fikir akımlarına, hatta en modernlerine bile bilvasıta tesir ettiği kabul edilmektedir.

Bu hususta Makdonald, Gazâli hakkında yazmış olduğu bir makalesinde: "Gazâli'nin tesiri, Raymond Martin'in Pugio Fidei adlı eseriyle Saint Thomas ve daha sonra Pascal'a kadar ulaşıyor" demektedir" (Ahmet Gürkan, İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Sayfa, 285).

Oberman, Gazâli'yi; "Sokrat, Eflâtun, Malebranch, Leibnitz ve Kant saflarında sayarak, onda subjektif düşüncenin iki cereyanı, yani tenkitçi filozofların düşünceleriyle idealist dindarların düşünceleri birbirine kavuşuyor ve organik bir birlik haline geliyor" diyerek tarif etmektedir (Dr. Oberman, Der Philosophische und religose Subjectivismus Chazalis Wien und Leipzig. 1921).

Batı'yı derinden etkileyen İslam Mütefekkirlerinden birisi de şüphesiz Mevlânâ'dır. Büyük mutasavvıf ve şair Mevlânâ Celaleddin Rumi,1207 yılında bugünkü Afganistan sınırları içinde kalan

Belh şehrinde doğmuştur. Çocukluğunda iyi bir eğitim almış ve kendisini yetiştirmiştir. Ailece Belh şehrinden ayrılarak Nişabur, Bağdat ve Şam'a gitmiş, Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat'ın ısrarlı daveti üzerine Konya'ya yerleşmişlerdir.

Mevlâna, babası Bahaeddin Veled'in ölümünden bir yıl sonra, 1232 yılında Konya'ya gelen Seyyid Burhaneddin'in manevi terbiyesi altına girmiş ve eğitimini onun yanında kemale erdirmiştir.

İslâm tasavvufunun en önemli ve en büyük eseri olan "Mesnevi-i Manevi",Mevlânâ'nın en önemli ve en kapsamlı eseridir. "Mesnevi"nin yazılması yıllar boyu sürmüştür. Bu eser 25.700 beyitten oluşan 6 ciltlik manzum bir eserdir. Tasavvuf eğitimini birbirinden çıkan ilgi çekici hikâyeler aracılığıyla anlatmakta, olayları yorumlarken tasavvuf ilkelerini açıklamaktadır.

Mevlânâ'nın diğer eserleri; "Divan-ı Kebir", "Fihi Ma-Fih", "Mecalis-i Seb'a"ve "Mektubat"tır. Mesnevi'nin yazımı tamamlandıktan bir süre sonra, 17 Aralık 1273'te Konya'da hayata gözlerini kapamıştır.

Mevlânâ, İslâm dinini, şiir, sanat, raks, müzik yoluyla en ince yorumlayan kişidir. Bu yorum, İslam ve İslam dışı bütün insanlık tarafından benimsenmiş ve onlara ilham kaynağı olmuştur. İngiliz Şarkiyatçı A.J. Arberry, Mevlâna'yı "dünyanın en büyük ozanı" olarak nitelerken, Goethe onun etkisinde kalmış, Rembrandt ise tablosunu yapmış, Muhammed İkbal felsefesini onun düşünceleri üstüne kurmuş, İngiliz doğubilimcisi Nicholson 30 yıl çalışarak "Mesnevi"yi İngilizceye çevirmiş ve bu eserin Batı dünyasında tanınmasını sağlamıştır.

Mevlânâ yüzyıllardır etkisini, canlılığını yitirmeyen bir büyük şair ve düşünce adamı özelliğini hala korumaktadır. Kişi, inanç ve düşünce özgürlüğüne olağanüstü bir değer vermesi, bütün insanları hiçbir ayırım yapmadan sevgiye ve saygıya çağırması onun en büyük özelliğidir. İşte bu özelliği yüzünden

herkes tarafından bu kadar kabul görmekte ve sevilmektedir.

Mevlânâ tam bir vahdet-i vücut (varlık birliği) savunucusudur. Ona göre, her varlık Hakk'ın ayrı bir tecellisidir ve yaratılmışlara uygulanan her eylem aslında Yaratan'a uygulanıyor demektir. Onun için, soyut bir Allah sevgisi yerine, somut bir sevgi, yani Hakk'ı halkta ve halkı Hak'ta sevmek gerektiği inancına sahip bulunmaktadır.

Mevlânâ biçimci değildi, her türlü kısıtlamanın karşısındaydı. Edep, vefa, sabır, eğitim gibi ahlak kavramlarının gerçek anlamını aramayı ve insanlara bunu öğretmeyi şiar edinmiştir. Ona göre, asıl konu insandır.

Din, felsefe, ahlak, insanı daha mutlu etme yolunda gelişen araçlardır. Bu araçlara takılıp kalmak, gelişmeyi ve gelişme hızını kesecek yanlış davranışlardır. Doğru olan, gerçeğe giden yolu bulmaktır ve bu yol, 'aşk' tan geçmektedir: Hayatı boyunca hep dostluk, kardeşlik, aşk ve sevgiyi savunmuştur. Mevlânâ'nın bugün bile Avrupa'da yüz binlerce hayranı bulunmaktadır.

Mevlânâ bir tarikat kurucusu değildir, ancak, onun ölümünden sonra kendi ilkelerinden ve İslam inancına getirdiği yorumlardan Mevlevi tarikatı doğmuştur (Hazreti Mevlânâ Muhammed Celâleddin-i Rûmî Hayatı ve Şahsiyeti, A. S. Hidayetoğlu, online baskı).

Hayat ve şahsiyeti hakkında pek az şey bildiğimiz Yunus Emre,Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmaya, Osmanlı Beyliği'nin filizlenmeye başladığı 13. Yüzyıl ortalarında Orta Anadolu'da doğup, yaşamış bir Türkmen şairidir. Onun 1240 yılında doğduğu sanılmaktadır.

Yunus'un yaşadığı yıllar, Anadolu Türklüğünün Moğol saldırı ve yağmalarıyla, iç kavga ve çekişmelerle, siyasî otorite boşluğu ile dahası kıtlık ve kuraklıklarla perişan olduğu yıllardır.

13.Yüzyılın ikinci yarısı, sadece siyasî çekişmelerin değil, çeşitli batıl mezhep ve inançların, bâtıni ve mutezile görüşlerin

de yoğun bir şekilde yayılmaya başladığı bir zamandır. İşte böyle bir ortamda, gelen Yunus Emre, Allah sevgisini, aşk ve güzel ahlakla ilgili düşüncelerini, her türlü batıl inanca karşı, gerçek İslâm Tasavvufunu işleyerek Türk-İslam birliğinin oluşmasında önemli vazifeler ifa etmiştir.

Şiirlerinden tasavvuf yolunu seçtiği ve iyi bir öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Anadolu şehirlerini dolaştığı, Azerbaycan ve Şam'a gittiği, Mevlânâ ile görüştüğü de bu bilgiler arasındadır. 80 küsur yıllık bir dünya hayatından sonra, 1320 yılında ölmüştür.

Şairliğinin yanı sıra kullandığı dili, düşünceleri, işlediği konularla Anadolu'da gelişen Türk edebiyatının en büyük üstatlarından sayılan Yunus Emre, yalnız halk ve tekke şiirini değil, aynı zamanda divan şiirini de etkilemiş, tesirleri çağlar boyu devam ede gelmiştir. Hece ve aruzla yazdığı şiirlerinde sevgiyi esas almıştır.

Tasavvufla, İslâm düşüncesiyle beslenen mısralarında insanın kendisiyle, diğer varlıklarla, Allah'la ilişkilerini işlemiş, ölüm, doğum, yaşama bağlılık, İlahi adalet, insan sevgisi gibi konuları ele almıştır.

Çağına hâkim olan düşünüş biçimini ve kültürü konuşulan dille, yalın akıcı bir söyleyişle dile getirmiş; kendinden önce yetişmiş İran şairlerinin, çağdaşlarının eserlerinde geçen kavramlara yeni bir öz, yeni bir deyiş katmıştır. Bu yanıyla tasavvuf düşüncesini zenginleştirmiş, kendi adına bağlanan tekke şiirinin Anadolu'daki ilk temsilcilerindendir.

Yunus Emre'nin en önemli eseri şiirlerini topladığı "Divanı"dır. Mesnevi tarzında yazılmış ve 573 beyitten oluşan "Risaletü'n-Nushiyye" adlı bir eseri daha bulunmaktadır. Bu eser; dinî,tasavvufî, ahlâkî bir kitap olup, "Öğütler kitabı" anlamına gelmektedir.

Türk halk şairlerinin tartışmasız öncüsü olan ve Türk'ün İslâm'a bakışını Türkçenin tüm sadelik ve güzelliğiyle ortaya

koyan Yunus Emre, sevgiyi felsefe haline getirmiş örnek bir insandır.

Yaklaşık 700 yıldır Türk milleti tarafından dilden dile aktarılmış, türkü ve ilahilere söz olmuş, yer yer atasözü misali dilden dile dolaşmış mısralarıyla Yunus Emre, Türk kültür ve medeniyetinin oluşumuna büyük katkılar sağlamış bir gönül adamıdır.

Gerçekten de halktan biri olan Yunus Emre, halkın değer, duygu ve düşüncelerini dile getirişi itibariyle tarihimizin en halkla barışık aydınlarından biri olma özelliğine sahiptir.

Türk tasavvufunun dilde ve şiirde kurucusu olan Yunus Emre'nin şiirlerinde ahlak, hikmet, din, aşk gibi konuların hemen hepsi tasavvuftan çıkar ve tasavvuf görüşü çerçevesinde bir yere oturtulur. Mısralarında didaktik ahlak telkinlerinde bulunan Yunus Emre, gönül kırmamak konusuna ayrı bir önem verir ve 'üstün bir değer' olarak şiirlerinde bu konuyu özenle işler.

Bu arada Yunus Emre'yi öne çıkaran bir başka önemli özelliği de, şiirlerinde işlediği konuları ve telkinleri bizzat kendi hayatında uygulamasıdır. "Din tamam olunca doğar muhabbet" diyen Yunus, hep İslâm'ın sabır, kanaat, hoşgörü, cömertlik, iyilik, fazilet değerlerini benimsemeyi telkin eder.

Yunus'un sanat anlayışı, dini ve milli değerleri bağdaştırdığı mısralarında kendini gösterir; millileşen tasavvufa, Türkçenin en güzel ve en güçlü özelliklerini kullanarak tercüman olur.

Yunus Emre'nin tasavvuf anlayışında dervişlik olgunluktur, aşktır; Allah katında kabul görmektir; nefsini yenmek, iradeyi eritmektir; kavgaya, nifaka, gösterişe, hamlığa, riyaya, düşmanlığa, şekilciliğe karşı çıkmaktır.

Yunus Emre aynı zamanda bütün insanlığa hitap eden büyük şairlerdendir. Bu anlamda Mevlânâ'nın bir benzeridir. Onun Batı'da Mevlânâ kadar çok tanınmayışı ise, bir yandan kullandığı dil olan Türkçenin Batı'da Farsça kadar bilinmemesi, öte yandan da Türk aydınlarının onu ihmal etmesinden kaynaklanmaktadır.

Yunus'taki insanlık sevgisi, neredeyse kendisiyle özdeşleşmiş sevgi felsefesinin bir parçası ve hatta sonucudur. Nitekim Yunus'un; "Yaratılanı hoş gör / Yaratan'dan ötürü" mısraları, onun insan sevgisini ilahi sevgi ile nasıl bağdaştırdığını gösteren en çarpıcı örneğidir.

Yunus Emre'ye göre insanlar, din, mezhep, ırk, millet, renk, mevki, sınıf farkı gözetilmeksizin sevilmeyi hak etmektedirler ve insanlar hiçbir şekilde birbirlerinden bu anlamda ayrı tutulmamalıdırlar.

Yaşadığı çağın gerçekleri göz önünde bulundurulduğunda Yunus'un bir başka önemli tarafı ortaya çıkar: Yunus Emre, otorite boşluğu içinde çalkalanan ve Moğol istilaları ile mahvolan Anadolu topraklarında ortaya çıkan sapık Bâtıni cereyanların hiçbirine kapılmadığı gibi, bu akımların Türklerin bütünlüğüne zarar vermesi tehlikesi karşısında da engelleyici bir rol üstlenmiştir.

Bu açıdan bakıldığında Anadolu erenlerinden birisi olan Yunus Emre, hem Türk şiirinin kurucusu, hem de milli birliğin önemli tutkallarından birisi olmuştur.

İSLÂM HUKUKU VE İNSAN HAKLARI BEYANNAMESİ

Beşere yol gösterici bir rehber olarak gönderilen Kuran, insan hakları konusunda Batı dünyasının da biricik hukuk kaynağı olmuştur. Bu kitap, sadece mezarlıklarda ve hastaların başında okunmak için gönderilmiş bir dua kitabı olmayıp;onda, dünyayı tanzim edecek, insanları dünyada da saadet ve huzura kavuşturacak esaslar mevcuttur. Onun nizamıyla hükmeden devletler, daima yükselmiş, cihan hâkimi olmuşlar; ondan uzaklaşan, ona düşman olanlar ise yıkılmış, tarihten silinip gitmişlerdir. Bunun en bariz örneği yedi asır, üç kıtada hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'dur.

Kuran, beşere bu zamana kadar yol gösterdiği gibi, bundan sonra da kıyamete kadar rehber olmaya devam edecektir.

İslâm hukuku, beşeriyete çok şey kazandırmıştır. Başta köleliği kaldırarak, insana hakiki değerini veren, onun insanca yaşamasını temin eden, bir hayvan gibi, ticaret metaı olarak alınıp satılamayacağını ilan eden İslâm Dinidir.

Fakat kölelik gibi yüksek kârlı bir ticaret kaynağını kaybetmek istemeyen sözde medeni Avrupalı (!) Kuran'ın bu ilahi nizamına göz yumarak 19. Yüzyıla kadar insan ticareti yapmaya, köle yaptığı insanları hayvan gibi alıp satmaya devam etmiştir.

"Büyük Fransız ihtilâli akabinde 1789'da neşredilen 17 maddelik Hukuk-u Beşeriye namındaki İnsan Hakları Beyannamesinin tamamına yakın büyük bir kısmı İslâm hukuku ile örtüşmektedir. 1789'da neşredilen bu beyannameyi inceleyen bilim heyetleri Batı dinlerini ve bu arada hukuklarını da incelemişler,

fakat aradıkları prensipleri onların dinlerinde bulamamışlardır. Bu arada İslâm fıkhını (hukukunu) da incelemeye başlamışlar ve aradıklarını tam ve kâmil manasıyla onda bulmuşlardır.

İnsan Hakları Beyannamesini inceleyen heyet arasında bulunan Fransız Devlet adamı General Lafayet, İslâm hukukundaki zenginliği ve hürriyeti görünce, bu dini yayan yüce peygambere karşı hayret ve takdirini: "Ey şanlı Peygamber, aşk olsun sana! Adaletin ta kendisini bulmuşsun!" diye bağırarak ifade ettiğini Batı'nın fikir adamları bildirmektedir" (Ahmet Gürkan, İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Sayfa, 325).

Günümüzde yaygınlaşan Noterlik bile İslâm hukukunun Avrupa'ya bir hediyesidir.

Amerikalı hatip Prof. Joseph Schacht, bir konferansında "İslâm fıkıh kitabının muamelatı olan "Mecelle"nin hâlâ Kıbrıs ve İsrail'de tatbik edildiğini" ifade etmiş ve "hâlâ İslâm Hukukunun, laik hukukların hazırlanmasında bile ilham edici bir hüviyet taşıdığı inkâr edilemez" demiştir (Ahmet Gürkan, İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Sayfa, 344).

İşte bundan 15 asır önce, Şark'ta bir ilim ve medeniyet dini doğup, dünyayı aydınlatırken; yedinci asrına girmiş olan Hıristiyanlık, Avrupa'yı koyu bir cehalet karalığı içinde tutuyor ve ilmi menedip, âlimleri cezalandırarak, İslâm'ın aydınlığına karşı asırlarca sürecek bir mücadele dönemine giriyordu. Fakat bu düşmanlık, onların İslâm kültüründen etkilenmelerine mâni olamamıştır. "İslâmiyet Güneş gibidir, üflemekle sönmez. Gündüz gibidir, göz yummakla gece olmaz. Gözünü kapayan yalnız kendisine gece yapar" sözünde ifade edildiği gibi, Orta Çağ Avrupa'sı, hemen yanı başında doğan bu İslâm Medeniyeti Güneşine gözünü kapayamazdı.

Şarkta doğan bu İslâm Medeniyeti Güneşinin aydınlığı, Avrupa'yı Hıristiyanlığın cehalet karanlığından yavaş yavaş aydınlığa çıkarmaya başlamıştır. İptidai ve karanlık Avrupa'nın

umumi kültür bakımından biraz aydınlanmaya başlaması 10. ve14.Yüzyıllar arasındaki dört asırlık uzunca bir devre sürmüştür. Bu dönem, Avrupa için bir nevi çıraklık devresi olmuştur. Bu dönemin bu kadar uzun sürmesinin en önemli nedeni, fikir ve ilmin yegâne neşir vasıtası olan kâğıdın Avrupa'da yaygın olarak kullanılamamasıydı.

İşte Batı dünyasının, kâğıt yapmasını Müslümanlardan öğrenip, İslâm âlim ve mütefekkirlerinin eserlerinin Latinceye tercüme edilmesiyle karanlık çehresi yavaş yavaş değişmeye ve aydınlanmaya başlamıştır.

Başından beri izah ettiğimiz gibi, İslâm Medeniyetinden büyük ölçüde istifade eden Avrupa, uzun süren bir çıraklık döneminden sonra, 16. Yüzyılda hızla Rönesans devrine girmiştir. Avrupa'da Rönesans hareketlerinin başlamasında en büyük amilin İslâm medeniyetinin olduğunu önceleri kabul etmeyen Batılı bilim ve fikir adamları, bugün bunu açıkça itiraf etmektedirler. Ne kadar esef vericidir ki, bu hakikati, kendi tarihçilerimiz ve tarih kitaplarımız görmezden gelmekte, birkaç satırla geçiştirivermektedir.

Rönesans'tan sonra, İslâm fikir ve felsefesinin tesiriyle Reform hareketlerini de yapan Avrupa, hızla yükselmeye başlamış, 19. ve 20. Yüzyıllardaki keşiflerle zirveye tırmanmış, 20. Yüzyılda sanayi devrimini gerçekleştirmiştir.

SON SÖZ

Görülüyor ki din; bilim ve teknolojiye karşı olmadığı gibi, bilakis onların geliştirilmesini teşvik etmektedir. Bazı çevrelerin iddia ettiği gibi, biz Allah Allah diye diye geri kalmamışız. Dinimiz bizi geri bırakmadığı gibi, bilakis ilerlememizi sağlamıştır.

Din ve bilim arasındaki ilişkilerde bizi Avrupa ile karıştırmamak gerektir. Zira Avrupa dinine sarıldıkça taassup göstererek, bilim ve fende geri kalmış; bilim adamlarını engizisyon mahkemelerinde yargılamıştır. Dinini terk ettiği ölçüde taassuptan kurtularak bilim ve teknolojide ilerlemiştir.

Bizde ise durum, tam tersi bir görüntü arz etmektedir. Biz dinimizin gereklerini yaşadıkça ilimde ve fende ilerlemiş, yüksek medeniyetler kurmuşuz. Dinde laubalilik gösterip, dinimizden uzaklaştıkça geri kalmışız. Tarih bunu açık bir şekilde göstermektedir.

Bugünkü İslâm âleminin vaziyeti buna canlı bir misaldir. Çünkü bugün İslâm dünyasının geri kalmışlığı dinine bağlılığından değil, tam aksine dinin gereklerini tam olarak yerine getirmediğindendir.

Avrupa'da Orta Çağ'da, Kilise ile bilim adamları arasında amansız bir mücadele devam ederken, bilginler fikirlerinden dolayı Engizisyon mahkemelerinde yargılanırken; bizde, İslâm âlemi bilim ve medeniyette altın çağını yaşamaktaydı.

Avrupa'nın Rönesans dönemine girmesinde İslam Mütefekkirlerinin çok büyük tesirleri olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bir dönem bu yarışı, bilim ve medeniyet yarışını İslâm mütefekkirleri göğüslemişler, bu bayrağı ulaştırmaları gereken noktalara ulaştırmışlardır.

Yeni Çağ'da bu yarışta bu sefer ipi Avrupa düşünürleri göğüslemişler ve bu bayrağı bir müddet de onlar taşımışlardır. Bugün elektronikten, uzay sanayisine kadar, makro ve mikro teknolojinin tüm sahalarında, Batı medeniyeti baş döndürücü bir süratle ilerlemektedir. Bir yanda atomun çekirdeğindeki enerjiden yararlanma yolları geliştirirken, diğer yandan uzaya turistik geziler düzenlemeyi planlamaktadır.

Fakat bütün bu ilerlemeler, ne yazık ki sadece ilim ve teknolojiye münhasır kalmıştır. Batı'da zirveye tırmanan bilim ve teknolojiye dayalı medeniyet, insanlığın istediği bütün maddi ihtiyaçlarını karşılamasına rağmen, onun istediği huzur ve saadeti verememiştir.

Bugün Batı toplumu, manevî bir buhranın, bir çöküşün içerisindedir. Avrupa gençliği ciddi bir bunalım geçirmektedir. İstatistik araştırmalarında, gençler arasındaki intihar hadiselerinin çok yüksek olması bu bunalımın en bariz göstergesidir.

Başta da izah edildiği gibi, beşerin saadeti madde-ruh arasındaki muvazenenin kurulması ile mümkün olmaktadır. Oysa bugün, Batı medeniyeti bu dengeyi, ruhun aleyhine olacak şekilde bozmuş, onun manevi ihtiyaçlarını hep göz ardı etmiştir. Sadece bilim ve teknolojide ilerleme kaydederken, insan ruhunun derinliklerinden gelen sesine kulak vermemiştir. İnsanın maddi ciheti olan bedeninin bir takım gıdalara ihtiyacı olduğu gibi, bedenini ayakta tutan, ona hayat veren ruhunun da bir takım ihtiyaçları bulunmaktadır. Onun bu ihtiyaçlarına, ancak Din cevap verebilmektedir.

Bugün artık, akıl sahasının dışında his, duygu, dini heyecan ve istiğrak yoluyla varılan hakikatlerin de olduğunu bilim adamları bile inkâr edemiyorlar.

Tarih şunu göstermiştir ki, sadece madde üzerine kurulan medeniyetler, insanlığın aradığı saadeti verememektedir. Böyle medeniyetler, uzun süreli olmayıp, yıkılıp gitmeye mahkûmdur.

Tarihte bu, hep böyle olmuştur.

Kalıcı ve köklü medeniyetler, insanlığın hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarına cevap vermekle kurulabilir. İnsan fıtratında huzur ve saadete karşı şiddetli bir ihtiyaç bulunmaktadır. İnsanoğlu maddi ihtiyaçlarının karşılanmasını istediği gibi, manen de huzurlu olmak istiyor.

Kendi eliyle ürettiği makineler arasında kaybolan Batı insanı, bu gün bir arayış içindedir, teknik ve teknolojide bulamadığı huzur ve saadeti aramaktadır.

Son yüzyılda büyük yıkıntıya sebep olan, iki büyük dünya savaşının vicdan azabını çeken Avrupa, bugün bunun tamirine çalışmaktadır. Elbette bütün bütün aklını kaybetmezse, maddi ve manevî bir kıyamet başlarına kopmazsa, yegâne kurtuluş yolu olan İslâm'a bir gün muhakkak sarılacaklardır.

Gerçekten bugün bazı Avrupa ülkelerinde İslâm çığ gibi yayılmakta, birçok Avrupa ülkesi, resmen, ikinci din olarak İslam'ı kabul etmiş bulunmaktadır.

Türkiye'nin Avrupa Birliğine girmesiyle Avrupa, bir kez daha İslâm medeniyeti ile yüz yüze gelecek ve onunla bir kez daha yakından tanışma fırsatını yakalayacaktır. Hiç şüphesiz bunun gerçekleşmesi durumunda, kazanan yine Avrupa olacaktır.

Burada asıl görev bizlere düşmektedir. Biz yaşantımızla doğru İslam'ı ve İslâm'daki doğruluğu ve güzelliği onlara bütün gerçekliği ile gösterebilirsek, onlar hiç tereddüt etmeden bu medeniyeti benimseyeceklerdir.

Yoksa içimizdeki her türlü kötülük ve melaneti, her türlü sahtekârlığı yaşamaya devam edersek, hem Avrupa'ya hem de nezih bir Din olan İslâm'a büyük kötülük yapmış olacağız.

Evet, Kuran, bugüne kadar beşeriyetin saadetini temin ettiği gibi, bundan sonra da bunu sağlayacak prensiplere sahip bulunmaktadır.

Zira zaman geçtikçe, Kuran gençleşiyor, onun hükümleri daha iyi anlaşılıyor. Asırlarca Avrupa'ya ışık tutan İslâm, bugün de, onu içinde bulunduğu manevi buhrandan çıkaracak, keşmekeşten kurtaracak, onu aydınlığa kavuşturacak ve ona gerçek medeniyeti yaşatacak yegâne ilham kaynağıdır.

Avrupa bu gün yakalamış olduğu bilim ve teknoloji düzeyine erişebilmek için Orta Çağın sonunda yola kağnı ile çıkmıştır. Bu nedenle Rönesans'ın parlak dönemine dört yüz yılda ancak ulaşabilmiştir.

Biz ise bilimdeki bu kutlu yürüyüşe, bıraktığımız yerden bu sefer roket ile çıkmış bulunmaktayız. Hiç şüphesiz Avrupa'yı yarı yolda yakalayıp geçeceğiz. Yakın gelecekte dünya, İslam kültürü ile Batı teknolojisinin sentezinden doğacak yeni bir medeniyete tanıklık edecektir.

Yirmi birinci yüzyıl bizim asrımız olacaktır. Geçmiş medeniyetin küllerinden asrın İbni Sina'ları, Farâbî ve Birûnî'leri çıkacaktır. Bu millet her zaman böyle dehaları içinden tekrar çıkarma istidadına sahip bulunmaktadır. Önümüzdeki yılarda bunu hep birlikte göreceğiz.

Evet, ümitvâr olunuz! Şu istikbal inkılâbatı içinde en yüksek gür seda İslâm'ın sedası olacaktır!

KAYNAKLAR

1.Adil Akyüz. 2005. Bilime Yön Veren İslam âlimleri, (online baskı).

2.Ahmet Gürkan, İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Sayfa, 249.

3. Bediüzzaman Said Nursi, Mektubat, Sözler Yay. Sayfa, 40.

4.Bediüzzaman Said Nursi, Şualar, Sözler Yay. Sayfa, 107.

5.Bekir S. Gür. 2004. Matematikçi Olan Hayyam, Sayfa, 19.

6. Bekir S. Gür. 2006. Mukaddime ve Eğitim, Bilim ve Ütopya, Sayı: 148, Sayfa, 23- 27.

7. Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye Tarihi, C. I. Sayfa, 236.

8.David C. Lindberg, Science in the Middle Ages, University of Chicago Press, p, 18.

9. Encyclopædia Britannica. Retrieved April 22, 2007;

10.Fuat Köprülü, İslam Medeniyeti Tarihi, Sayfa, 131.

11.Günay Tümer, 1992. Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul, Sayfa, 206-215.

12.Günay Tümer, 'Bîrûnî', Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6, Sayfa, 206.

13. Haydar Bammat, 1963. İslamiyetin Manevi ve Kültürel Değerleri, Ter. B. Dülger, Ankara, Sayfa, 104-105.

14. H. Emre Bağce. 2005. İbni Haldun'un İdeoloji Kuramı: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme, Doğu-Batı Düşünce Dergisi, cilt 8, sayı 31.

15. J. Mashkur. 1972. Farab and Farabi,Tehran.

16. J.C.L. Sismond, De la litterature du Midi de L'Europe, Sayfai 248.

17.İhyau' Ulumi'd- Din Tercümesi, 1. Cild, Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınları.

18. İsmail Hamî Danişment, Garb Medeniyetinin Menbaı Olan İslam Medeniyeti, Sayfa, 59.

19. Mehmet Kaplan, Büyük Türkiye Rüyası, Sayfa, 172.

20.Osman Turan, Tarihi Akışı İçinde Din ve Medeniyet,Sayfa,10.

21. Rahman Habib. 2007. A Chronology of Islamic History, 570-1000 CE, Mansell Publishing, p. 167.

22.Roshdi Rashed, 1994.The Nation of Western Science:"Science as a Western Phenomenon", The Development of Arabic Mathematics: Between Arithmetic and Algebra'nın içinde, çeviri A. F. Armstrong, Kluwer Publishers, Sayfa, 332-349.

23.Roshdi Rashed.1996. Ed. Encyclopedia of the History of Arabic Science, 3 vols. Routledge, London.

24.Roshdi Rashed, 2005. İbn-i Heysem, Sayfa, 314.

25.Russell, Bertrand, 1945. A History of Western Philosophy. Simon & Schuster, Sayfa, 423.

26.Selâhaddin Hiyetoğlu, Hazreti Mevlâna Muhammed Celâleddin-i Rumî Hayatı ve Şahsiyeti, S.Ü. İlahiyat Fakültesi,(online baskı).

27. Sigrid Hunke, Avrupa Üzerine Doğan İslâm Güneşi, Sayfa,47.

28.Şemsettin Günaltay, Birinci Tarih Kongresi, Sayfa, 298.

29.Tarih ve Edebiyat Mecmuası, Ocak 1982 Sayısı.

30.Ubeydullah Küçük, İmam Gazâli, Hayatı, Eserleri, Tesiri, Bedir Yayınları,1985.

31.Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985, Ötüken Yay. 4. C. Sayfa,1365.

32.Yılmaz Boyunağa. 1975. Türk-İslam Sentezi, Sayfa, 240.

33.Will Durant, İslam Medeniyeti, Sayfa, 25.